

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

Факультет історії та географії

З Б І Р Н И К
матеріалів ХХІІІ наукової
конференції студентів,
магістрантів і аспірантів
факультету історії та географії

Квітень 2020 року

Полтава
2020

ББК 63.3(0) + 26.890(0)
УДК 93(063).378.123

Збірник матеріалів XXIII наукової конференції студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії. Квітень 2020 року. Полтава: ІВЦ ПНПУ, 2020. 165 с.

Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка від 06. 04. 2020 р. (протокол № 11).

Редколегія: Бабенко Л. Л., Головіна Н. І., Кравченко П. А.,
Лахно О. П. (голова), Тронько Т. В., Шуканова А. А.

Відповідальний за випуск: декан факультету історії та географії,
доктор філософських наук, професор Кравченко П. А.

Збірник містить матеріали з проблем вітчизняної та всесвітньої історії, філософії, географії, історичного та географічного краєзнавства Полтавщини та методики викладання цих дисциплін.

Відповідальність за достовірність фактів, дат, імен несуть автори та їх наукові керівники.

Матеріали публікуються в авторській редакції.

© колектив авторів, 2020
© ПНПУ, 2020

ЗМІСТ

Наукові успіхи викладачів і здобувачів вищої освіти
факультету історії та географії упродовж 2019 року 9

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

*Бибик Альона, магістр історії
(наук. кер. – проф. Бабенко Л.Л.)*
МИРОТВОРЧІ ОПЕРАЦІЇ НАТО 11

*Герасименко Ростислав, учень 11 класу Дмитрівської ЗОШ
I-III ступенів Машівського району Полтавської області
(наук. кер. – учитель історії Козка С.Л., наук. кер. – доц. Гура О.А.)*
РОЗВИТОК МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ 18

*Городницький Богдан, аспірант кафедри історії України
(наук. кер. – проф. Волошин Ю.В.)*
ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ РЕФОРМИ СУДОУСТРОЮ
ГЕТЬМАНЩИНИ 1763 Р. В ІСТОРІОГРАФІЇ 24

*Діяконенко Олексій, магістрант
(наук. кер. – проф. Бабенко Л.Л.)*
РЕАКЦІЯ КРАЇН НАТО ТА МІЖНАРОДНИХ І ЄВРОПЕЙСЬКИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ НА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ 27

*Кочук Юлія, аспірантка кафедри історії України
(наук. кер. – проф. Бабенко Л.Л.)*
НАСЛІДКИ ІГНОРУВАННЯ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ
СТАНОВИЩА ФРОНТОВИКІВ-ІНВАЛІДІВ 33

*Маляренко Тетяна, студентка II курсу
(наук. кер. – доц. Шаповал Л.І.)*
НАРОДНИЙ МУЗЕЙ ОСТАПА ВИШНІ 36

*Мошко Тетяна, магістрантка
(наук. кер. – проф. Сердюк І.О.)*
ОСОБЛИВОСТІ ЛІКУВАННЯ ДИТЯЧИХ СУХОТ ЗА РЕЦЕПТАМИ
ЛІКАРСЬКОГО ПОРАДНИКА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХVIII СТ. 39

*Олефір Олексій, Дейнека Євген, Арестова Евеліна, студенти III курсу
(наук. кер. – заст. директора ДІКЗ
«Поле Полтавської битви» Шендрік Л.К.)*
ВІЙСЬКОВІ ДІЇ НА ТЕРЕНАХ ПОЛТАВЩИНИ У 1708-1709 РР. 41

*Збірник матеріалів ХХІІІ наукової конференції
студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії*

<i>Палкан Інна, магістр історії (наук. кер. – проф. Бабенко Л.Л.)</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ЄВРОАНТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ У ПОЛТАВСЬКОМУ МЕДІА-ПРОСТОРІ	46
<i>Пелих Марія, аспірантка кафедри історії України (наук. кер. – проф. Волошин Ю.В.)</i> ЛІТНІ ЛЮДИ У СТРУКТУРІ НАСЕЛЕННЯ с. ОВСЮКИ ЯБЛУНІВСЬКОЇ СОТНІ ЛУБЕНСЬКОГО ПОЛКУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПОВІДНОГО РОЗПИСУ 1777 РОКУ)	52
<i>Полівара Дарія, Крайсвітній Сергій, студенти ІІІ курсу (наук. кер. – заст. директора ДІКЗ «Поле Полтавської битви» Шендрик Л.К.)</i> ОБЛОГА ПОЛТАВИ	55
<i>Полтавець Іван, студент ІІ курсу</i> РОЗДУМИ ПРО МАЙДАН	59
<i>Сьомін Георгій, аспірант кафедри історії України (наук. кер. – проф. Бабенко Л.Л.)</i> СУБ'ЄКТИ ФІЛЬТРАЦІЙНИХ СПРАВ 1943-1945 РР.	62
<i>Удовиченко Катерина, студентка ІV курсу (наук. кер. – доц. Бороденко О.А.)</i> УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1921 РР.: ПРОЕКТНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ	66
<i>Удовченко Вікторія, студентка ІV курсу (наук. кер. – доц. Бороденко О.А.)</i> УРОК-КОНКУРС ЯК ПОЗАКЛАСНА ФОРМА НЕСТАНДАРТНОГО ЗАНЯТТЯ	68
<i>Шабельник Вікторія, магістрантка (наук. кер. – доц. Шаповал Л.І.)</i> УКРАЇНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ В ФОНДАХ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО	71
<u>КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ</u>	
<i>Григорчук Анатолій, студент ІV курсу (наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.)</i> ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ ФАШИСТСЬКОЇ МОДЕЛІ ТОТАЛІТАРИЗМУ В ІТАЛІЇ	73

Губаньов Юрій, студент ІV курсу

(наук. кер. – ст. викл. Рибачук В.О.)

СТАНОВЛЕННЯ КУЛЬТУ ЕЛЛІНІСТИЧНОГО ПРАВИТЕЛЯ

В ПТОЛЕМЕЇВСЬКОМУ ЄГИПТІ 76

Данильченко Дарина, магістрантка

(наук. кер. – доц. Бесєдіна Н.В.)

ТЕОДОР ГЕРЦЛЬ – ОСНОВОПОЛОЖНИК

ПОЛІТИЧНОГО СІОНІЗМУ 79

Дендеберя Дарина, студентка ІV курсу

(наук. кер. – доц. Год Н.В.)

ГЕНЕЗА ДВОПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ 81

Закладна Аліна, студентка ІІІ курсу

(наук. кер. – доц. Лахно О.П.)

ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕЛІГІЙНИХ ПОГЛЯДІВ ДЖОНА ВІКЛІФА

В КОНТЕКСТІ ПРОПОВІДУВАНЬ ЯНА ГУСА 85

Зозуля Любов, студентка ІІІ курсу

(наук. кер. – доц. Лахно О.П.)

ОСОБЛИВОСТІ ВЧЕННЯ ЯНА ГУСА 87

Кисіль Ростислав, магістрант

(наук. кер. – доц. Лахно О.П.)

РОЛЬ ВІЙСЬКОВИХ ІНЖЕНЕРІВ В ПЕРЕМОЗІ У ВІЙНІ

ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ США 1775-1783 РР. (НА ПРИКЛАДІ

Т. КОСТЮШКА ТА Ж. ЛАФАСТА) 89

Колеснікова Маргарита, студентка ІІІ курсу

(наук. кер. – доц. Лахно О.П.)

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

СЛОВ'ЯНСЬКОГО ЯЗИЧНИЦТВА 94

Конько Дмитро, магістрант

(наук. кер. - доц. Тронько Т.В.)

СІЧНЕВЕ ПОВСТАННЯ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ

ПОЛЬСЬКОЇ МОДЕРНОЇ НАЦІЇ 100

Кравченко Максим, студент ІІІ курсу

(наук. кер. – доц. Лахно О.П.)

ТРАГІЗМ І ЗНАЧЕННЯ БИТВИ НА КОСОВОМУ ПОЛІ

У ПІСНЯХ СЕРБСЬКИХ ГУСЛЯРІВ:

ОСНОВА ТВОРЕННЯ «КОСОВСЬКОГО МІФУ» 102

*Збірник матеріалів ХХІІІ наукової конференції
студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії*

*Кругловецька Владислава, студентка ІV курсу
(наук. кер. – доц. Год Н.В.)*
АВРААМ ЛІНКОЛЬН: ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ 105

*Ланін Всеволод, студент ІV курсу
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.)*
ЮГОСЛАВІЯ: ЗЛОЧИН БЕЗ ПОКАРАННЯ 108

*Максимовський Андрій, магістрант
(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.)*
КАТАЛОНСЬКИЙ РЕФЕРЕНДУМ 2017 РОКУ:
ПРИЧИНИ Й НАСЛІДКИ 111

*Мошко Тетяна, магістрантка
(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.)*
ОЛЬСТЕРСЬКА ПРОБЛЕМА: НАЦІОНАЛЬНІ ПРОТИРІЧЧЯ ЧИ
БАГАТОВІКОВИЙ ОПІР ПОЛІТИЦІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ? 114

*Сергієнко Вадим, студент ІV курсу
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.)*
СУЧАСНИЙ СТАН ПІВНІЧНОІРЛАНДСЬКОГО КОНФЛІКТУ 117

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ

*Безруков Сергій, аспірант кафедри філософії
(наук. кер. – проф. Кравченко П.А.)*
НЕГАТИВНІ АКсіОЛОГІЧНІ ФУНКЦІЇ ЗМІ В СУЧАСНОМУ
СУСПІЛЬСТВІ 122

*Голіздора Олег, аспірант кафедри філософії
(наук. кер. – доц. Усанова Л.А.)*
ГЛОБАЛІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ СУЧАСНОСТІ 125

*Громцев Р., аспірант кафедри філософії
(наук. кер. – доц. Головіна Н.І.)*
ХУДОЖНІСТЬ СПОРТИВНОГО БАЛЬНОГО ТАНЦЮ
ЯК КРИТЕРІЙ КОНКУРСНОЇ ОЦІНКИ 128

*Дацій Ростислав, студент І курсу
(наук. кер. – ст. викл. Штепа О.О.)*
ПЕРСПЕКТИВИ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ІДЕЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ 131

*Іванішин Дмитро, аспірант кафедри філософії
(наук. кер. – доц. Блоха Я.Є.)*
ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «АНАРХІЯ» 133

Костенко Мирослава, аспірантка кафедри філософії

(наук. кер. – проф. Кравченко П.А.)

ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ: ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 137

Новохатько Аліна, аспірантка кафедри філософії

(наук. кер. – проф. Кравченко П.А.)

ЕСКАПІЗМ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ

ЯК ЖИТТЄВА СТРАТЕГІЯ 140

Ревека Денис, студент I курсу

(наук. кер. – ст. викл. Штепа О.О.)

ШИКАНА ЯК ФОРМА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ:

ПОНЯТТЯ ТА МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ 142

Супрун Геннадій, аспірант кафедри філософії

(наук. кер. – доц. Усанова Л.А.)

КОНФЛІКТ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (ЗГІДНО З ТЕОРІЄЮ

СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ Р. ДАРЕНДОРФА) 145

Шаульський Ігор, студент I курсу

(наук. кер. – ст. викл. Штепа О.О.)

ВЧЕННЯ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО У ФІЛОСОФСЬКИХ

ПОГЛЯДАХ АРИСТОТЕЛЯ 148

КАФЕДРА ГЕОГРАФІЇ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ НАВЧАННЯ

Вишник Віталій, магістрант

(наук. кер. – доц. Шуканова А.А.)

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ

ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПОЛІТИЧНИЙ КАРТІ СВІТУ 151

Давиденко Олександр, студент IV курсу

(наук. кер. – доц. Федій О.А.)

ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ РАКЕТО-КОСМІЧНОЇ
ГАЛУЗІ (НА ПРИКЛАДІ СПІЛЬНОГО ПРОЕКТУ

УКРАЇНИ ТА КАНАДИ) 153

Колотій Аліса, студентка II курсу

(наук. кер. – проф. Вишнікіна Л.П.)

ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ

У НАЦІОНАЛЬНІЙ ОСВІТІ ШРІ-ЛАНКИ 154

*Збірник матеріалів ХХІІІ наукової конференції
студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії*

Онищенко Віктор, магістрант

(наук. кер. – доц. Єрмаков В.В.)

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ
СТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ 156

Староста Марина, студентка ІІІ курсу

(наук. кер. – доц. Єрмаков В.В.)

ПАРНИКОВИЙ ЕФЕКТ ТА ЙОГО НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ 159

Хмелевський Дмитро, студент ІІІ курсу

(наук. кер. – асист. Сарнавський С.П.)

ЛІСОТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПЛАВИ
РІЧКИ ВОРСКЛА ТА ІНДЕКС NDVI ЯК ПОКАЗНИК
ДИНАМІКИ ДЕРЕВОСТАНУ 160

НАУКОВІ УСПИХИ ВИКЛАДАЧІВ І ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ ТА ГЕОГРАФІЇ УПРОДОВЖ 2019 РОКУ

Наукова робота науково-педагогічних працівників і здобувачів освіти закладів вищої освіти завжди слугує провідним критерієм оцінки якості та ефективності діяльності як факультету зокрема, так і університету в цілому. Минулий рік був новим етапом становлення та покращення результатів цієї роботи на факультеті історії та географії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Традиційно наукова конференція студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії постає своєрідним відліком для підведення підсумків науково-дослідницької роботи на факультеті за минулий календарний рік, який був плідним на наукові заходи, публікації та перемоги.

Упродовж 2019 року викладачі кафедр факультету історії та географії опублікували низку наукових і навчально-методичних праць, а саме:

- кафедра історії України: три монографії (Ю.Волошин одноосібно; Ю.Волошин і І.Сердюк як співавтори колективної монографії; колективна монографія), вісім наукових статей у наукометричних виданнях Index Copernicus (О.Бороденко тричі; І.Діптан; Т.Жалій двічі; І.Сердюк двічі), дві публікації у центральних (галузевих) журналах НАН України (І.Сердюк і Л.Шаповал), чотирнадцять наукових статей у фахових виданнях з історії (Л.Бабенко тричі; О.Бороденко п'ять разів; О.Гура; І.Діптан двічі; Т.Жалій тричі);

- кафедра всесвітньої історії та методики викладання історії: дві монографії (О.Лахно; колективна монографія), два навчальні посібники для ЗВО з грифом Вченої ради (О.Лахно; І.Цебрій), одна публікація в наукометричних виданнях Web of Science (Н.Год), дві статті в наукометричних виданнях Index Copernicus (Н.Год і Д.Лобода у співавторстві; Д.Лобода), три доробки у фахових виданнях за профілем кафедри (Т.Третьяк; І.Цебрій двічі);

- кафедра філософії: дві монографії (В.Мешков; колективна монографія), один навчальний посібник для ЗВО з грифом Вченої ради (Л.Усанова), дев'ять статей у наукометричних виданнях Index Copernicus (Я.Блоха двічі; Н.Головіна; П.Кравченко двічі; В.Мешков; Л.Усанова двічі; О.Штепа);

- кафедра географії та методики її навчання: п'ять монографій (В.Єрмаков як співавтор колективної монографії; С.Шевчук тричі; колективна монографія), один підручник для ЗВО з грифом Вченої ради (С.Шевчук), одинадцять навчальних посібників для ЗВО з грифом Вченої ради (Л.Вішнікіна та О.Федій у співавторстві; В.Єрмаков двічі; С.Сарнавський тричі; О.Федій; А.Шуканова чотири рази), дві публікації в наукометричних виданнях Scopus / Web of Science (Л.Вішнікіна та Т.Япринець у співавторстві; С.Шевчук), п'ять статей у наукометричних виданнях Index Copernicus (Л.Булава та О.Машченко чотири рази; Л.Булава та С.Шевчук), чотири статті в фахових виданнях за профілем кафедри (Л.Вішнікіна та Т.Япринець двічі; С.Шевчук; П.Шуканов).

Збірник матеріалів XXIII наукової конференції

студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії

Упродовж 2019 року на факультеті історії та географії були проведені кілька міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференцій і круглих столів різної тематичної спрямованості. Так, зокрема, це: Міжнародний методологічний семінар «Кліометрія та історія родини в Центральній-Східній Європі ранньомодерного часу», Сьома Всеукраїнська наукова конференція «Держава і церква в новітній історії України», Одинадцятий Всеукраїнський науково-практичний семінар з міжнародною участю «Актуальні питання всесвітньої історії та методика їх викладання», XXII наукова конференція студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії, круглий стіл «Полтавська битва: міфи і факти (до 310-х роковин подій Великої Північної війни на Полтавщині)», круглий стіл «Поява радикальної ідеології та політичних течій в українському національно-визвольному русі в кінці XIX – на початку XX століття», науково-практичний семінар «Формування ключових компетентностей учнів на уроках історії, географії і громадянської освіти в умовах реалізації нової української школи», науково-практична конференція «Геологія. Наука. Практика. Екологічні проблеми геології», II Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Освітні і наукові виміри географії та туризму».

Минулий рік виявився щедрим на захисти дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук для випускників аспірантури під керівництвом проф. Кравченка П.А.:

1. Білецька В.В. «Іван Мірчук як історик української філософії: європейський контекст»;
2. Загребельний І.В. «Проблема секуляризації у творчій спадщині Гавриїла Костельника: критичний аналіз»;
3. Штепа О.О. «Правова ментальність українського етносу як чинник сучасного вітчизняного державотворення».

Проф. Цебрій І.В. отримала два свідоцтва про реєстрацію авторського права на твір, а головним результатом діяльності Центру історико-антропологічних досліджень при кафедрі історії України була публікація монографії проф. Волошина Ю.В. і серія проведених науково-популярних лекцій. Також упродовж року відбулося кілька закордонних відряджень викладачів факультету (Волошин Ю.В., Вішнікіна Л.П., Япринець Т.С.).

Науково-педагогічними працівниками кафедр факультету історії та географії здійснювалося керівництво студентською наукою. Кількісно це виглядає так: кафедра історії України – 23; кафедра всесвітньої історії та методики викладання історії – 14; кафедра філософії – 32; кафедра географії та методики її навчання – 15.

Були минулого року на факультеті і переможці II етапу Всеукраїнської студентської олімпіади (Давиденко Олександр – II місце з географії) та II туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт (Бондарчук Євгеній – III місце в галузі «Історія та археологія»; Погрібняк Максим – II місце в галузі «Географія»; Хмелевський Дмитро – II місце в галузі «Науки про Землю (Гідрометеорологія)»).

Таким чином, факультет історії та географії за минулий рік мав потужний прояв наукової активності та результативності, а це спонукає до нових здобутків і висот уже в поточному році.

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

*Бибик Альона, магістр історії
(наук. кер. – проф. Бабенко Л.Л.)*

МИРОТВОРЧІ ОПЕРАЦІЇ НАТО

На фоні кардинальних змін в геополітичній обстановці за останні десятиліття, розробки нових принципів розбудови глобальної та регіональної безпеки і появи нових асиметричних загроз та викликів міжнародній спільноті широкого обговорення в політичних та військових колах провідних країн світу набуває питання щодо вдосконалення механізмів її забезпечення або підтримання. Відомо, що головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки покладено на Раду Безпеки ООН, яка, по суті, відіграє вирішальну роль у зміцненні безпеки та стабільності в євроатлантичному регіоні. Рада Безпеки ООН приймає рішення про припинення вогню, направлення груп та місій до зони збройного конфлікту або проведення операцій з підтримання миру силами військових контингентів країн під егідою ООН (Александров, 1988).

Розробники Статуту ООН, проголосивши обов'язковість для членів ООН утримуватись «...в міжнародних стосунках загрози сили або її застосування», не виключали можливості виникнення спірних питань, міждержавних конфліктів і навіть актів агресії. Тому, положення Статуту ООН про миротворчість, безумовно, відіграє позитивну роль у міжнародних відносинах і міжнародному праві. Міжнародне право та міжнародні документи ООН останніх років визначили напрями підтримання міжнародного миру і безпеки, серед яких: превентивна дипломатія (preventive diplomacy); зміцнення миру (peace making); підтримання миру (peace keeping); миробудівництво у постконфронтаційний період (peace building). Загалом, миротворчі операції ООН можна поділити на два види. Перший — операції з підтримання миру (ОПМ), що сприяють обмеженню конфліктів, врегулюванню та ліквідації їх наслідків (Матвієнко, 2011, с. 50).

Другий вид — операції з примушення до миру. Це бойові дії сил ООН, що складають контингенти, надані країнами членами. Примус є допустимим і для боротьби зі збройною агресією, і для забезпечення у критичних випадках виконання рішень Ради Безпеки, що не ототожнюється з питанням врегулювання конфліктів і надання допомоги під час досягнення домовленостей між учасниками. У складі ООН немає військових підрозділів. Це змушує її звертатись у певних випадках до деяких країн або міжнародних організацій (в першу чергу, НАТО), які спроможні втілити рішення Ради Безпеки. Статут цієї міжнародної організації дає змогу укладати регіональні угоди чи створювати органи для вирішення питань з підтримання миру та безпеки, що відповідає її цілям (стаття 52). Аналіз розвитку подій у кризонезбезпечних регіонах дозволяє зробити висновок: на теперішній час найбільш ефективним інструментарієм подолання кризи на глобальному рівні є ресурси НАТО як воєнно політичного блоку та США, як основного генератора військової експансії в зоні відповідальності Альянсу та поза його межами. Останніми роками в практиці проведення ОПМ під егідою ООН у результаті політики на міжнародному рівні

відбулись первинні зміни. Насамперед, виникла потреба у тому, щоб ООН спрямовувала більшу енергію та ресурси в напрямку превентивної дипломатії, оскільки почався перехід до типу ОПМ, що передбачають комплекс заходів, спрямованих на розв'язання проблем, які призвели до кризи, а саме:

- припинення випадків масових порушень прав людини;
- запобігання гуманітарних катастроф;
- сприяння демократичним перетворенням;
- організація виборів, допомога у поновленні діяльності урядових і соціальних структур, реорганізації правоохоронних органів і збройних сил;
- керування місцевою адміністрацією, підтримання заходів щодо розмінування, відновлення інфраструктури тощо.

Характерною рисою ОПМ нового покоління стала їх багато компонентність, тобто розширене коло визначених мандатом операції завдань і відповідна структура миротворчої місії. Звичайно, перш за все йдеться про силові важелі впливу на припинення ескалації насильства або подолання конфліктних ситуацій за умов неефективності вжитих дипломатичних заходів (Північноатлантичний, 2012, с. 87).

Стратегічна концепція НАТО 1999 року включає такі важливі положення:

- збереження трансатлантичного зв'язку;
- збереження ефективної обороноздатності;
- розвиток власної європейської системи безпеки і оборони;
- запобігання конфліктам і врегулювання криз;
- партнерство, співпраця і діалог;
- розширення;
- контроль над озброєнням і непоширення ЗМУ.

Стратегія визначає головні завдання Альянсу в галузі безпеки, як в плані колективної оборони, так і в плані нової діяльності з врегулювання криз та партнерства, якою Альянс займається заради посилення безпеки і стабільності в євроатлантичному просторі. Значного імпульсу щодо діяльності Альянсу в нових умовах надав Празький саміт НАТО 2002 року. Результатами його роботи стало прийняття воєнної концепції щодо протидії міжнародному тероризму, рішення щодо створення Сил реагування НАТО, був розроблений комплекс заходів з підвищення військових спроможностей країн членів, забезпечення співробітництва спеціальних служб, захисту від зброї масового ураження, а також ліквідації наслідків катастроф техногенного і природного характеру (Північноатлантичний, 2012, с. 179).

Операції та місії НАТО — ініційовані і проведені під контролем збройних сил країн-учасниць Організації Північноатлантичного договору різного роду операції, місії і командні навчання.

Активізувавши свій вплив у часи холодної війни, країнами-учасницями Альянсу було проведено безліч військових операцій, гуманітарних місій, командних навчань тощо, які, у першу чергу, були спрямовані на деескалацію конфлікту в гарячих точках світу, а також з метою відпрацьовувати дії Альянсу в разі ескалації конфлікту, який гіпотетично міг би призвести до військової сутички між Альянсом та державами-агресорами.

У виконанні завдань НАТО в усьому світі беруть участь близько 140 тис. військовослужбовців, які успішно проводять складні наземні, повітряні та

морській операції. Ці сили діють на цей час в Афганістані, Косово, Лівії, у Середземному морі, біля берегів Африканського Рогу, в Іраку і в Сомалі.

У 20-му столітті найбільше операцій під егідою НАТО було проведено на території колишньої Республіки Югославії (Сербії, Боснії і Герцеговини, Косово), а у 21-му — на території Афганістану (Международние..., 1998, с. 231).

НАТО в Афганістані.

Операція НАТО в Афганістані є найзначнішою з усіх, що до теперішнього часу виконувалися Альянсом. Сформовані відповідно до мандата ООН у 2001 році, Міжнародні сили сприяння безпеці (МССБ) діють під керівництвом НАТО з серпня 2003 року.

На усій території Афганістану в складі МССБ діють майже 130 тисяч військовослужбовців із 48 різних країн. Їхнє завдання – допомагати центральному уряду Афганістану зміцнювати свою владу в усіх районах країни та утворювати умови для відповідного функціонування демократичних інститутів і встановлення верховенства права (Международние..., 1998, с. 139).

Одна з найважливіших складових цього завдання – утворення професійних Афганських національних сил безпеки, що має дозволити афганцям брати на себе більше відповідальності за безпеку власної країни. У цій галузі вже досягнуто значних результатів. Практично з нуля за період з 2003 року чисельність афганської армії збільшилася і на сьогодні становить близько 164 тисяч військовослужбовців. Вона почала брати на себе керівництво більшістю операцій.

Крім проведення операцій з гарантування безпеки і розбудови афганської армії та поліції, МССБ також безпосередньо сприяють розвитку і відновленню Афганістану завдяки 28 Групам відновлення провінцій, що залучені до визначення потреб у відновлювальних роботах і допомагають гуманітарній діяльності в усій країні.

НАТО у Косово.

Незважаючи на те, що Афганістан залишається основним театром військових дій НАТО, Альянс продовжує виконувати й інші свої зобов'язання, зокрема на Балканах. Нині у складі Сил для Косова (КФОР) на Балканах проходять службу майже 5,5 тисяч військовослужбовців.

Вступивши на територію Косова в червні 1999 року, щоб покласти край поширеному насильству і зупинити гуманітарну катастрофу, війська КФОР продовжують забезпечувати відчутну присутність на усій території та зберігати мир, встановлений зусиллями НАТО майже десятиліття тому.

Після проголошення Косовим своєї незалежності в лютому 2008 року НАТО погодилася зберегти свою присутність на основі Резолюції № 1244 РБ ООН. У червні 2008 року Альянс вирішив взяти на себе нагляд за розформуванням Корпусу захисту Косова та допомогти створити професійні багатогатні Сили безпеки Косова (Качалова, 1998, с. 129).

НАТО і Лівія.

Після народного повстання, що сталося 17 лютого 2011 року в м. Бенгазі (Лівія), Рада Безпеки ООН ухвалила Резолюцію № 1970, якою запровадила ембарго на постачання зброї, заморозила особисті активи лівійських лідерів і ввела заборону на переміщення представників вищого керівництва. Оскільки

напряга не послабилася, 17 березня було ухвалено Резолюцію № 1973, що, серед іншого, надала право країнам-членам та регіональним організаціям вжити «усіх необхідних заходів» для захисту цивільного населення Лівії і запровадити зону, заборонену для польотів.

Операція НАТО із запровадження ембарго розпочалася 23 березня. 24 березня НАТО вирішила запровадити зону, заборонену для польотів, а з 27 березня НАТО взяла на себе відповідальність за реалізацію усіх аспектів Резолюції № 1973, щоб захистити цивільне населення та райони, яким загрожував напад з боку режиму Каддафі.

Нагляд за Середземним морем.

Операції НАТО не обмежуються лише зонами конфлікту. Внаслідок терористичних нападів 11 вересня 2001 року НАТО негайно розпочала вживати заходів для розширення варіантів протидії загрози міжнародного тероризму. Новий вимір глобальній боротьбі з тероризмом було додано після початку операції з морського спостереження «Активні зусилля» у жовтні 2001 року (Міжнародні..., 1998, с. 211).

Операція «Активні зусилля» під проводом ВМС НАТО має на меті виявлення та стримування терористичної діяльності в Середземному морі.

Із квітня 2003 року сили НАТО систематично здійснюють висадки на підозрілі судна за згодою капітанів кораблів і країн прапора відповідно до міжнародного законодавства.

Присутність НАТО в цьому регіоні стала на користь усім суднам, що прямують протоками, які наразі почуваються в більшій безпеці. Загалом, операція виявилася ефективним засобом як охорони стратегічного морського району, так і боротьби з тероризмом у відкритому морі. Крім цього, досвід і партнерські відносини, що розвинулися завдяки операції «Активні зусилля», значно покращили можливості НАТО в цьому аспекті операції, важливість якого надалі зростає (Міжнародні..., 1998, с. 217).

Боротьба з піратством біля узбережжя Африканського Рогу.

Операція «Океанський щит», яка ґрунтується на попередніх операціях НАТО з боротьби з піратством (операції «Елайд провайдер» та «Елайд протектор» – див. нижче), має на меті вжиття заходів з боротьби з піратством на морі біля узбережжя Африканського Рогу. Північноатлантична рада ухвалила проведення цієї операції 17 серпня 2009 року, вона сприяє міжнародним зусиллям з боротьби з піратством у цьому регіоні. За запитом регіональних країн у рамках операції також пропонується допомога в розвитку власних можливостей боротьби з піратською діяльністю (Довідник..., 2006, с. 208).

НАТО та Ірак.

Між Балканами і Афганістаном розташований Ірак, де НАТО проводить невелику, але важливу операцію з підтримки.

На Стамбульському саміті в червні 2004 року союзники по НАТО забули про свої розбіжності та погодилися взяти участь у міжнародній діяльності, спрямованій на надання допомоги Іраку в формуванні боєспроможних і підзвітних демократичним структурам сил безпеки. Результатом цього стало утворення Навчальної місії НАТО в Іраку.

У рамках місії здійснюється підготовка і наставництво, надаються поради за різних обставин. У наданні допомоги в проведенні підготовки в Іраку або поза

його межами беруть участь усі країни – члени НАТО – допомагаючи фінансово або безоплатно передаючи техніку і обладнання (Міжнародні..., 1998, с. 310).

Для підсилення цієї ініціативи та з метою розвитку довгострокових відносин Альянсу з Іраком НАТО разом з урядом Іраку працює над структурованими рамками співробітництва.

Надання підтримки Африканському Союзу.

Північноатлантичний альянс продовжує надавати підтримку Африканському союзу (АС) у виконанні його миротворчих завдань на Африканському континенті – далеко за межами Євроатлантичного регіону.

Із червня 2007 року НАТО сприяла АС у рамках його місії у Сомалі (АМІСОМ), допомагаючи переправляти повітрям миротворців АС. За новими запитами АС Північноатлантична рада декілька разів погоджувалася продовжити свою підтримку на шестимісячні терміни, останній з яких закінчується 29 лютого 2012 року. НАТО також продовжує працювати з АС над визначенням нових галузей, в яких НАТО може надавати підтримку Африканським резервним силам (Качалова, 1998, с. 129).

Допомога АМІСОМ з боку НАТО збіглася у часі зі схожою операцією з надання підтримки миротворчій місії АС у Судані (АМІС). Із червня 2005 до грудня 2007 року НАТО забезпечувала транспортування повітрям близько 37 тисяч військовослужбовців у складі АМІС, а також підготувала понад 250 представників АМІС. Незважаючи на завершення підтримки НАТО у рамках цієї місії, коли АМІС було передано місії ООН-АС у Дарфурі (ЮНАМІД), Північноатлантичний альянс негайно висловив свою готовність розглянути будь-яке прохання про надання допомоги новій миротворчій місії.

Україна є єдиною країною серед держав-партнерів НАТО, яка брала участь в усіх основних операціях та місіях Альянсу.

На даному етапі український національний контингент та персонал виконують завдання у складі місії НАТО “Рішуча підтримка” в Ісламській Республіці Афганістан (Місія РП) та багатонаціональних сил КФОР у Косово, Республіка Сербія (Богданович, 2003, с. 54).

Тренувально-дорадча місія НАТО “Рішуча підтримка” в Ісламській Республіці Афганістан.

Український національний персонал у складі Місії РП нараховує 10 військовослужбовців.

Основні завдання українського національного персоналу:

- ведення інженерної розвідки шляхів руху, об’єктів та місцевості;
- виконання заходів з протидії застосуванню саморобних вибухових пристроїв та знешкодження вибухонебезпечних предметів;
- чергування у складі сил зведеного загону швидкого реагування;
- надання спеціальної підтримки діяльності литовського національного елемента забезпечення.

В середньому, протягом календарного року українськими саперами забезпечується знешкодження 12000-15000 од. вибухонебезпечних предметів, у т.ч. саморобних вибухових пристроїв (НАТО..., 2007, с. 12).

Операція КФОР.

Український національний контингент чисельністю 40 військовослужбовців формується на базі одного з інженерних полків ЗС України на ротацийній основі (Умови..., 2007, с. 16).

Склад контингенту: інженерний підрозділ, спеціальна оперативна група штабу КФОР (у складі Об'єднаної групи логістичної підтримки) та елемент забезпечення.

Основні завдання контингенту:

Важкий інженерний підрозділ виконує завдання з організації та проведення заходів мінімої безпеки в інтересах як КФОР, так і місцевого населення, здійснює розвідку шляхів висунання підрозділів багатонаціональних сил, розмінування та знешкодження вибухонебезпечних предметів, супроводження конвоїв місії ЄС EULEX, та інші завдання інженерного забезпечення по всій зоні відповідальності КФОР (НАТО..., 2007, с. 23).

Щодо сучасних подій, то можна зазначити, що 25 листопада біля берегів анексованого Криму російські прикордонники обстріляли і захопили три українських військових кораблі й 24 членів їхніх екіпажів. Дії Росії засудили США і країни Заходу. Саме через це в Чорному морі стартували спільні навчання України і країн НАТО «Морський щит 19». Як повідомила прес-служба місії України при НАТО, навчання триватимуть до 13 квітня.

«14 румунських військових кораблів і 6 військових кораблів з Болгарії, Канади, Греції, Нідерландів, Туреччини за участю 2200 військовослужбовців будуть виконувати спільні бойові завдання в Чорноморському регіоні», – так писалось в повідомленні.

Навчання «Морський щит» – це щорічні маневри, в яких беруть участь союзники НАТО і країни-партнери.

Альянс збільшив кількість військових кораблів в регіоні Чорного моря, присутність своїх сил на суходолі, зокрема у Румунії, проводить повітряне патрулювання. Наразі в регіоні перебувають два кораблі НАТО – один від Великобританії, інший – під прапором Франції.

Кілька днів тому кораблі країн Альянсу з числа постійного військово-морського угруповання брали участь у навчаннях НАТО з морського розмінування "Посейдон". Загалом до НАТО входять три чорноморські країни – Туреччина, Болгарія, та Румунія, які мають власну присутність у Чорному морі. Всі ці фактори сприяють збільшенню присутності НАТО у Чорноморському регіоні.

Окрім того, на початку липня 2019 року в Чорному морі відбудуться українсько-американські навчання Sea Breeze-2019. Кораблі, літаки та гелікоптери: як Україна та США проводитимуть навчання біля Криму. До них залучать дев'ять кораблів і катерів морської охорони, два літаки й гелікоптери.

Багато сьогоденні конфлікти можуть здатися чимось далеким для тих, хто не знаходиться безпосередньо на лінії вогню. Однак держави повинні зіставляти ризики, з якими пов'язані дії, з очевидними небезпеками бездіяльності. Нездатність світової спільноти вживати заходів з приборкання конфліктів та їх мирному врегулюванню можуть призвести до розширення конфліктів і збільшення кола їх учасників (Качалова, 1998, с. 132).

Отже, можна сказати, що миротворча діяльність НАТО виявилася значно ефективнішою, ніж діяльність у цій сфері інших міжнародних організацій. ООН

*Збірник матеріалів ХХІІІ наукової конференції
студентів, магістрів і аспірантів факультету історії та географії*

і ОБСЄ роками не могли припинити брутальне кровопролиття на Балканах, на очах у шокованих Європи та світу відбувалося масове вбивство десятків тисяч цивільних. Мали місце випадки, коли миротворців ООН брали в полон, або вони відмовлялися захищати цивільне населення, мотивуючи це тим, що в них немає мандату або засобів вступати в бойові дії. Світ був вражений масштабним геноцидом в африканській країні Руанді в 1994 році, коли представники етносу хутту вирізали від 800 тисяч до мільйона представників етносу тутсі. Однак світ навіть не встиг відреагувати на ці жахливі події.

Миротворча діяльність НАТО у Боснії, Косові, Македонії тощо виявилася ефективною через те, що НАТО, на відміну від ООН, ОБСЄ та інших організацій, має реальні інструменти силового впливу та примушування до миру.

Отже, миротворчі операції блоку країн НАТО виявилися дуже серйозним чинником світової політики. Слід констатувати, що без участі військових сил НАТО неможливо врегулювати кризові ситуації у різних частинах світу. Свідченням цього є проаналізовані миротворчі операції, спрямовані на припинення військово-політичних криз. Україна також долучалася до миротворчих операцій під егідою НАТО.

Список використаних джерел

- The North Atlantic Treaty. *Washington D.C.* 4-th April, 1949.
- Александров В.В. Новейшая история стран Европы и Америки. 1945-1986 гг. Москва: Высшая школа, 1988.
- Алексеев А.Н. Совет Североатлантического сотрудничества и будущее Европы. *Международная жизнь*. 1992. №3/4.
- Гуменюк Б.І. Організація Північноатлантичного договору. *Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В.Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.*
- Богданович В.Ю. Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення. Київ, 2003. С. 54-55.
- Матвієнко В. НАТО. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю.Левенець (голова), Ю.Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 481 с.
- Для чого Україна вступає до НАТО? К.: Т-во «Знання» України, 2007. 27 с.
- Довідник НАТО. 1110 Brussels, Belgium : NATO Public Diplomacy Division, 2006. 386 с.
- Качалова Т. Невоенная проблематика в деятельности НАТО. *Мировая экономика и международные отношения*. 1998. №3. С. 129-132.
- Козырев А. Москва несколько лет отказывалась вести переговоры с НАТО. *Новое время*. 1997. №6. С. 26-28.
- Кросс Ш. Вопрос о расширении НАТО: в поисках оптимального решения. *США*. 1996. №9. С. 47-58.
- Международные отношения, социологические подходы / Рук. авт. колл. проф. П.А.Цыганков. М.: Гардарики, 1998. 352 с.
- Демчук П.О. Міжнародні відносини та проблеми євроатлантичної інтеграції: навч. посібник. К.: ППІ, 2004. 251 с.
- Мюллер Х. 50 лет НАТО – гаранту мира и свободы в Европе. *Германия*. 1999. №2.

- Нато і Україна. К.: Т-во «Знання» України, 2007. 27 с.
- Північноатлантичний альянс: історія, функції, структура, відносини з Україною / Під заг. ред. проф. Д.І. Дзвінчука. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. 604 с.
- Проблеми Євроатлантичної інтеграції України. Матеріали та документи міжнародного семінару (Львів, 30-31 жовтня). Львів: АРУ, 2003. С. 63-74.
- Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства / За ред. Г.М.Перепелиці. К.: ВД "Стилос", 2004.
- Умови вступу України до НАТО. К.: Т-во «Знання» України, 2007. 20 с.
- Черепакін В. Восток для НАТО дело прибыльное. *Российские вести*. 2000. 22-28 ноября.
- Що ж таке НАТО? Створення, розвиток та сучасний стан. Київ, 2007. 24 с.

* * *

*Герасименко Ростислав, учень 11 класу Дмитрівської ЗОШ
I-III ступенів Магізького району Полтавської області
(наук. кер. – учитель історії Козка С.Л., наук. кер. – доц. Гура О.А.)*

РОЗВИТОК МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Входження світової цивілізації у ХХІ століття виразно продемонструвало, що, незважаючи на збільшення чисельності віруючих, кількості релігій та декларовану ними прихильність до толерантності, глобальні й локальні міжконфесійні та міжцерковні відносини не стають очікувано терпимішими, зваженишими, поміркованішими та лояльнішими, викликаючи, серйозне занепокоєння у державах і на континентах. «Ми стикаємося практично щодня з проблемами непорозуміння і випадками прояву нетерпимості, неприйняття та насильства, які руйнують соціальну згуртованість та навіть стабільність і мир», – зазначалося у головній доповіді «Релігійний аспект міжкультурного діалогу» на весняній сесії Парламентської Асамблеї Ради Європи у Страсбурзі 2012 р.

Безперечно, релігійний плюралізм є явищем позитивним для суспільства. Проте, водночас, він досить часто виступає підґрунтям для виникнення конфронтацій між його суб'єктами, додаючи при цьому напругу в їхні відносини. Однією з головних причин, що провокують міжконфесійне протистояння та перешкоджають налагодженню порозуміння між представниками різних релігійних напрямків, є нетерпимість до іншості, низький рівень толерантності чи взагалі її відсутність.

Побудова демократичної держави стає неможливою без врахування релігійних особливостей кожної етноконфесійної спільноти чи національної меншини. У свою чергу, це вимагає визнання взаємної поваги та дотримання толерантних принципів поведінки між усіма суб'єктами взаємодії.

Зважаючи на це, до спектру релігієзнавчих досліджень в останні роки незмінно належить проблема обґрунтування значущості толерантності між суб'єктами релігійних відносин в Україні.

Перш ніж говорити про особливості та форми міжконфесійної взаємодії, слід чітко усвідомлювати, якими категоріями доводиться оперувати. Так, під

поняттям «конфесія» у більшості випадків розуміється інституційована система, що включає певне віровчення, його історію, культову та віросповідну практику, церковно-організаційну структуру, належність до якої ідентифікує й об'єднує дану групу віруючих (Бабій, 2003, с. 46).

Не менш важливим є тлумачення поняття «міжконфесійних відносин» як відносин, що виникають між офіційними чи неофіційними носіями різноконфесійних ідентичностей з широкого кола проблем власності, канонічного права, церковної організації, конфесійного співіснування в державі та суспільстві; взаємовідносин між церквами, духовенством та віруючими, невтручання у діяльність релігійних організацій інших конфесій, попередження конфліктності; відносин між конфесіями з релігійно-духовних проблем, конфесійної ідеології та практики; з питань участі в спільних акціях релігійно-церковного, соціального, морально-патріотичного, загальнодержавного характеру тощо (Васін, 2009, с. 5).

На думку В.Климова, міжконфесійні відносини на сучасному етапі представляють собою складну систему взаємозалежностей суб'єктів відносин, їх зв'язків між собою, що зумовлені:

по-перше, історичними традиціями, нинішнім статусом і становищем конфесії (церкви, релігійної організації) в державі і суспільстві; характером процесів, що відбуваються в ній (кризовий стан, стагнація, піднесення), ставленням світської влади, громадської думки до релігії, церкви, релігійної організації на даному історичному відрізку, правовою урегульованістю (неврегульованістю) сфери міжконфесійних, міжцерковних відносин, станом релігійних свобод та ін.;

по-друге, змістом питань та проблем, потреба розв'язання яких зумовила актуалізацію відносин між конфесіями в процесі розвитку релігійного життя, досягнення цілей конфесійної спільноти тощо (Практичне..., 2012, с. 164).

Можемо констатувати, що у комплекс міжконфесійних відносин входять події, явища і процеси досить широкого спектру: офіційна доктрина конкретної церкви щодо ставлення до інших релігій і факти міжрелігійних конфліктів; сповідання толерантності і церковне осудження «вторгнення» інших конфесій на «канонічну територію»; церковна політика протидії «деструктивним сектам» і членство в міжцерковних об'єднаннях, орієнтованих на консенсус; соціальна співпраця з іншими конфесіями і очевидне чи латентне прагнення церкви стати ексклюзивною, «державною» і т. ін.

Міжконфесійні відносини у будь-якому суспільстві складаються такими, якими вони можуть бути за даних суспільно-політичних, економічних, правових, духовних, етнічнонаціональних умов існування конфесій в державі й соціумі, налаштованості громадської думки.

Актуальність обраної теми обґрунтовується тим, що притаманна українському суспільству поліконфесійність зумовлює необхідність вивчення проблеми релігійної толерантності та міжконфесійної взаємодії як засобу подолання міжконфесійних протиріч. Без дослідження цього питання практично неможливо вповні осягнути причини виникнення суперечностей, які виникають у суспільстві на релігійному підґрунті.

Мета статті – розкрити особливості міжконфесійних відносин в Україні та шляхи їх толерантизації.

Теоретична основа дослідження представлена як працями узагальнюючого характеру, так і тими, в яких висвітлюються конкретні аспекти даного питання. Так, у роботах А.Колодного, В.Єленського, М.Бабія, Є.Буги, М.Васіна, В.Любчука, Ю.Недзельської, В.Титаренко, О.Удода, М.Шкрібляка подано загальну характеристику стану міжконфесійної співпраці та особливостей ведення діалогу в Україні.

Чимало праць присвячено проблемі толерантизації міжконфесійної співпраці, як одному з основних завдань, що постають на сучасному етапі, зокрема: М.Бабія, Л.Филипович, М.Рибачука, М.Козловця, В.Новіка, О.Постельжука, Н.Рогара та ін.

Джерельна база дослідження представлена рядом нормативних актів як вітчизняного так і міжнародного рівня, що стосуються питань міжконфесійної співпраці та взаємодії, зокрема це: Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», Декларація принципів толерантності, Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади». Також у роботі використано текст Міжконфесійної молитви про Україну від 24 жовтня 2014 року.

Аналіз міжконфесійних відносин в Україні з моменту проголошення незалежності дає підстави для висновку, що відносини між конфесіями значною мірою визначалися змінами як у суспільстві, так і процесами всередині самих конфесій (церков, релігійних організацій) (Титаренко, 2009, с. 58). У цьому аспекті політика орієнтації України як незалежної держави на партійну, ідеологічну та світоглядну демонополізацію, релігійний плюралізм, лібералізацію державно-церковних відносин, на правові та моральні норми забезпечення прав та свобод людини, свободи діяльності церков, релігійних асоціацій, центрів і громад, релігійних меншин, їх правову рівність, створила умови не лише для справжньої свободи і рівності конфесій, а й для реального унормування відносин між ними.

Можемо констатувати, що у комплекс міжконфесійних відносин входять події, явища і процеси досить широкого спектру: офіційна доктрина конкретної церкви щодо ставлення до інших релігій і факти міжрелігійних конфліктів; сповідування толерантності і церковне осудження «вторгнення» інших конфесій на «канонічну територію»; церковна політика протидії «деструктивним сектам» і членство в міжцерковних об'єднаннях, орієнтованих на консенсус; соціальна співпраця з іншими конфесіями і очевидне чи латентне прагнення церкви стати ексклюзивною, «державною» і т.ін. Міжконфесійні відносини у будь-якому суспільстві складаються такими, якими вони можуть бути за даних суспільно-політичних, економічних, правових, духовних, етнопонаціональних умов існування конфесій в державі й соціумі, налаштованості громадської думки.

Проведене дослідження дає змогу дійти наступних висновків.

По-перше, незаперечним видається той факт, що проблема міжконфесійного діалогу та співпраці постала в країні досить гостро та потребує подальших науково-теоретичних та прикладних розробок, оскільки в умовах полі конфесійної держави відносна стабільність релігійної сфери є досить суттєвим чинником. Безперечно, у налагодженні міжконфесійного порозуміння в першу чергу повинна бути зацікавлена держава. Одним із

*Збірник матеріалів XXIII наукової конференції
студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії*

пріоритетних завдань, що стоять перед керівництвом будь-якої країни, є утвердження ідей, які мають на меті сприяти консолідації суспільства з притаманними йому регіональними, етнічними, конфесійними та іншими відмінностями. Для цього на найвищому рівні важливо приділяти значну увагу розвитку відносин між етнічними групами, які проживають в Україні. Не слід ігнорувати й питання співробітництва між конфесіями з урахуванням принципів свободи віросповідання, толерантності, взаємоповаги.

По-друге, непроста релігійно-конфесійна ситуація в Україні зазнає впливу багатьох факторів, які, з одного боку про стимулювали розвиток релігійної сфери та церковної діяльності, а з іншого – посприяли збереженню міжконфесійної напруги в країні. Наразі зрозумілим є те, що вирішення існуючих проблем значною мірою залежить від встановлення двосторонніх толерантних відносин між представниками вищого керівництва різних релігійних організацій, суб'єктами державної влади та церковними інститутами, зрештою – між самими віруючими різних конфесій та релігій, які функціонують в Україні. Тому для подолання негативних тенденцій у її релігійній сфері (усвідомлюючи значення толерантності як суспільної цінності) необхідно на практиці формувати та закладати у свідомість українського суспільства принципи терпимості до «іншості».

По-третє, основними перешкодами, що стоять на заваді становлення релігійної толерантності, є присутність політичного чинника у сфері міжконфесійних взаємовідносин, низький рівень національної свідомості українців, а також притаманний кожному індивіду психологічний фактор розуміння «іншості». Розглядаючи релігійну толерантність як засіб запобігання виникненню конфесійних суперечностей і протистоянь, очевидно є необхідність вдосконалення церковно-державних відносин з метою створення умов для налагодження конструктивного діалогу між представниками всіх конфесій та церков, що функціонують в Україні. Необхідно врахувати й ту обставину, що в умовах розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій відкриваються нові можливості для формування толерантності в українському суспільстві в цілому та в релігійному середовищі зокрема.

Особливу увагу звертають дослідники і на розширення міжконфесійної взаємодії, її входження до загальноєвропейського простору, у першу чергу через належність до ряду міжнародних конфесійних об'єднань та участь у численних заходах міжнародного рівня, що покликані створити сприятливі для гармонійного діалогу. Звичайно, в рамках даного дослідження неможливо повністю проаналізувати та глибоко дослідити усі аспекти обраної нами теми, проте окремі його положення можуть бути використані як основа для подальших наукових розробок.

Список використаних джерел

- Бабій М. Безальтернативність багатоконфесійності. *Людина і світ*. 2004. №5. С. 21-25.
- Бабій М. Толерантність: теоретичні і практичні засади. *Українське релігієзнавство*. 1996. №4. С. 13-23.
- Бабій М. Свобода совісті в Україні: історія і сучасність. *Історія релігій в Україні*. В 10 т. / За ред. А.Колодного. Т.10. К.-Дрогобич: Коло, 2003. С. 45-58.

Збірник матеріалів ХХІІІ наукової конференції

студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії

- Бодак В. До питання про особливості релігійних конфліктів у перехідних суспільствах. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. Вип. 291-292: Філософія, 2010. С. 22-28.
- Буга Є. Еміль Дюркгейм про сутність релігії та її ролі в суспільному житті. *Релігія та Соціум*. Чернівці: Рута, 2011. №2(6). С. 225-231.
- Васін М. Характеристика розвитку міжконфесійних відносин в Україні. *Релігійно-інформаційна служба України*. 2009. №4. С. 5-8.
- Гаврілова Н. Освіта в контексті міжконфесійного діалогу релігії. *Українське релігієзнавство*. №56. 2010. С. 117-127.
- Декларація принципів толерантності. Режим доступу: <http://www.unesco.org/crp/uk/declarations/tolerance.pdf>
- Сленський В. Чи є міжконфесійний діалог в Україні? Режим доступу: www.jw.org/uk/публікації/журнали/
- Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2011 р. (форма №1). Режим доступу: <http://www.unesco.org/>
- Зорько В.С. Етнічна та релігійна толерантність в українському суспільстві: соціологічний вимір. *Стратегічні пріоритети*. 2007. №4 (5). С. 76–85.
- Козловець М. Філософія толерантності і сучасний світовий порядок. *Історія. Філософія. Релігієзнавство*. 2010. №1–2. С. 100-103.
- Колодний А. Академічне релігієзнавство: підруч. К.: Світ знань, 2000. 862 с.
- Колодний А. Практикум із толерантизації міжконфесійних відносин. *Практичне релігієзнавство* / За ред. проф. А.Колодного, Л.Филипович. К.: Українська конфедерація журналістів та Українська асоціація релігієзнавців, 2012. С. 294-312.
- Лукомська І. Повний провал політики в релігійній сфері. Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/>
- Любчук В.В. Міжрелігійна та міжконфесійна співпраця. *Віче*. 2010. №6. С. 24-26.
- Міжетнічні та міжконфесійні відносини в контексті сучасних суспільних трансформацій: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 29-30 квіт. 2010 р. Чернівці: ЧНУ, 2010. 207 с.
- Міжконфесійна молитва про Україну від 24 жовтня 2014 року. Режим доступу: <http://dun.at.ua/>
- Недзельська Ю. Релігійна періодика України в контексті міжконфесійних відносин. *Українське релігієзнавство*. 2011. Спецвипуск 2011-1. С. 322-329.
- Новік В. Релігійно-філософські основи толерантності. *Людина і світ*. 2003. №7. С. 50-54.
- Носовець В.О. Ідея політичної толерантності в контексті дослідження проблеми міжнаціональних відносин. Режим доступу: <http://vizlib.com/content>
- Паращевін М. Релігія та релігійність в Україні / За ред. С.Макеєва. К.: Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. 68 с.
- Перевезій В. Новий закон про свободу совісті – засіб подолання чи загострення релігійної напруги. Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/>
- Постельжук О.П., Кондратюк М.М. Релігійна толерантність як засіб запобігання конфесійних протистоянь в Україні. *Панорама політологічних студій*.

- Практичне релігієзнавство. Колективна монографія. За ред. проф. А. Колодного, Л. Филипович. К.: Українська конфедерація журналістів та Українська асоціація релігієзнавців, 2012. 315 с.
- Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.91 р. ВВР. 1991. №25. С. 283.
- Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин. *Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу на тему: «Державно-конфесійні відносини в Україні, їх особливості та тенденції розвитку»*. К.: Центр Разумкова, 2011. 82 с.
- Рибачук М. Шлях до толерантності – через діалог. *Історія. Філософія. Релігієзнавство*. 2010. №1–2. С. 10-15.
- Ротар Н. Теоретико-методологічні аспекти формування етнокультурної толерантності. *Довідник міжетнічної толерантності* / За ред. А.М.Круглашова. Чернівці, 2011. С. 10-43.
- Терещенко Ю. Творчий дух толерантності. *Віче*. 2004. №9 (150). С. 75-80.
- Титаренко В. Толерантність і міжконфесійні відносини: проблемні питання взаємодія. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. Вип. 291-292: Філософія, 2010. С. 4-7.
- Титаренко В. Прогнозування релігійних процесів як складова державно-церковних відносин. *Релігійна свобода*. №14. Київ, 2009. С. 57-63.
- Титаренко В. Синергетична методологія в релігієзнавчих дослідженнях (до початків прогнозування релігійних процесів). *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 541-542. Філософія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. С. 166-172.
- Токман В. Міжконфесійні відносини в Україні (на базі соціопитувань). Режим доступу: <file:///C:/Documents>
- Удод О., Юрій М. Україна у системі цивілізаційних відносин. *Релігія та Соціум*. Міжнародний часопис. Чернівці: Рута, 2011. №2(6). С. 60-77.
- Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 року №1085/2010. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/12584.html>
- Україна і Ватикан: сер. зб. наук. пр. / редкол.: А.М.Колодний (голов. ред.) та ін. К.: Нац. акад. наук України, від-ня релігієзнавства, Ін-т філософії ім. Г.С.Сковороди, Укр. асоц. релігієзнавців. Вип. 1. К.: Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 575 с.
- Филипович Л. Міжнародне міжконфесійне спілкування в його формах та інституціях. *Практичне релігієзнавство* / За ред. проф. А. Колодного, Л. Филипович. К.: Українська конфедерація журналістів та Українська асоціація релігієзнавців, 2012. С. 140-153.
- Жидков М.А. Межконфессиональный диалог в Автономной Республике Крым (политический аспект). *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского*. Серия «Политические науки». 2008. №1. Т. 21 (60). С. 94-102.

Шкрібляк М. Міжконфесійні конфлікти у Чернівецькій області кінця XX-початку XXI ст.: причини та способи подолання. *Релігія та Соціум*: міжнар. часопис. Чернівці: ЧНУ, 2010. С. 35-39.

Элбакян Е. Светское пространство как условие межрелигиозного диалога. *Релігія та Соціум*. Міжнародний часопис. Чернівці: Рута, 2011. №2(6). С. 11-17.

* * *

*Городницький Богдан, аспірант кафедри історії України
(наук. кер. – проф. Волошин Ю.В.)*

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ РЕФОРМИ СУДОУСТРОЮ ГЕТЬМАНЩИНИ 1763 Р. В ІСТОРІОГРАФІЇ

Аналізуючи юридичну історію Гетьманщини, практично всі дослідники погоджуються із тим, що судова реформа була необхідна. На середину 18 ст. існувала неповоротка судова вертикаль із п'яти інстанцій: сотенний, полковий, генеральний суд та генеральна військова канцелярія, а в окремих випадках, апеляції могли надходити на розгляд аж до Сенату. Відповідно розгляд цих судових процесів міг тягнутися роками, а іноді і десятками років.

Вирішення цієї проблеми витало в повітрі, адже спроби уладнати очевидні вади в судочинстві почалися ще за гетьманування Данила Апостола, намаганням кодифікувати юридичні норми, якими послуговувалися у судах Гетьманщини. У результаті цих кодифікаційних робіт у проєкті «Прав, по которым судится малороссийский народ» передбачалося, що носії усіх військових чинів, починаючи від сотників, а також усі знатні військові товариші і духівництво мусили бути визнані шляхтою, на яку поширюються права, передбачені Литовським Статутом для осіб шляхетського стану» (Яковенко, 1997, с. 360). І навіть враховуючи те, що цей кодекс так ніколи і не був затверджений імперською владою, кодифікаційні процеси дали свої результати.

Виходячи з цього, у літературі виділяють дві основні причини реформи:

- реформа мала метою реформувати морально застарілий судовий устрій;
- прагнення верхівки Гетьманщини узаконити свої претензії на шляхетський статус.

Залежно від використовуваної методології дослідження, історики мають наступні підходи при аналізі цих чинників:

I. Реформа розглядалася в комплексі її причин та наслідків (Василенко, 1925; Когут, 1996; Лазаревський, 1898; Миллер, 1896; падох, 1990);

II. Аналізувалися виключно судово-процесуальні підстави реформи (Путро, 1993; Теличенко, 1888; Черкаський, 1927);

III. Недосконалість судової системи розглядалася лише як формальна причина реформи і відповідно наголошується на її соціально-економічних мотивах (Пашук, 1967; Ткач, 1968);

IV. Відновлення шляхетських судів пропонувалося тлумачити як свідчення тягlosti і глибокого зв'язку правової та політичної культури Речі Посполитої та Гетьманщини (Гуржій, 1996; Яковенко, 1997).

На наш погляд найбільш вдалим рішенням буде дотримуватись першого та останнього підходів. Нижче ми розглянемо твердження представників кожного з напрямів детальніше.

I. Перший і наданий момент чи не єдиний автор ґрунтового дослідження про судову реформу 1763 р. Дмитро Міллер, хоч і не давав реформі однозначної оцінки, вважав, що поворот до дореволюційних порядків відбувся, тому що «жизнь приняла такое течение». Оскільки Литовський Статут «мало по малу» отримував офіційний статус, то іншого вигляду реформа прийняти і не могла (Миллер, 1896, с. 90). У своїй роботі, історик докладно проаналізував дореформене судочинство та його негативні риси, охарактеризував успіхи та невдачі результати реформи, а також окремо наголосив на зисках, які отримувала старшина у процесі проведення самої реформи, тому слід вважати, що для науковця були важливими обидва чинники.

У своїй надзвичайно змістовній рецензії на працю Д. Міллера, відомий історик Олександр Лазаревський погоджувався, що реформа була явищем закономірним. Ба більше, оцінюючи причини реформи, він вважав, що вона була результатом «общественного самосознания гетманцевъ», яке перш ніж провести реформу, зробило кілька інших спроб для покращення свого судочинства (Лазаревський, 1898, с. 41).

Творення якоїсь іншої системи судочинства історик вважав неможливим з причини відсутності тенденцій для цього в суспільстві. О. Лазаревський поставив дуже влучне питання щодо того, яким саме чином потрібно оцінювати судову реформу: а чи було заснування шляхетських судів лише результатом «егоїстичних» зусиль нової шляхти юридично виділитися, чи можливо це була дійсно реформа судового устрою за якого суддею був кожен полковий чи сотенний урядник? (Лазаревський, 1898, с. 50). Історик пропонував думку, що місцева інтелігенція цілком ясно усвідомлювала, що судова система була глибоко неефективною. Він припустив, що цьому усвідомленню сприяв діючий юридичний кодекс, який містив готову форму судочинства зі спеціальними виборними судьями.

Історик вважав, що в той же час, бажаючи реформування судів, старшина розуміла про вигоди, які вона мала отримати разом з новими судами та посадами, але задоволення її ставових інтересів в результаті реформи відходило на другий план, тому що право судитися в нових судах, з урахуванням вказаних у Статуті винятків, отримувало все населення краю (Лазаревський, 1898, с. 51).

Відомий історик права М. Василенко, писав, що ідея реформи судів за статутним прикладом, виникла не випадково, позаяк мала ґрунт у суспільстві. Дослідник був переконаний, що обґрунтування утворення в Гетьманщині вперше з'явилося саме у приватній кодифікації права Ф. Чуйкевича «Суд і розправа» (Василенко, 1925, с. 114), адже «Права» передбачали існування судоустрою, який існував у 30-40-х рр. 18 ст. (Василенко, 1925, с. 113). Припускаємо, що цитуючи Ф. Чуйкевича, М. Василенко погоджувався, що головним недоліком судів, була нечіткість та не розмежованість їх компетенцій. Водночас, появу шляхетських судів історик пов'язував із проявом «клясової, станової влади» (Василенко, 1925, с. 114). Відтак, судову реформу він пояснював потребою старшини, яка виділившись в особливий шляхетський стан, хотіла юридично легітимізувати свою владу.

Відомий історик права Я. Падох вважав, що дореформені козацькі суди мали серйозну слабку сторону, адже поєднували в собі судову та адміністративну владу, а також мали забагато апеляційних інстанцій (Падох, 1990, с. 25). Реформа ж повернула судочинство до «давніх взірців з-перед 1648 року замінивши козацькі суди за взорами Литовського Статуту т.зв. судами статутowymi... з Генеральним Військовим судом на чолі, за взором Головного Трибуналу Великого Князівства Литовського» (Падох, 1990, с. 25).

Історик Zenon Kogut писав, що відновлення польсько-литовської судової системи, хоч і частково, але спричинило покращення у судовій системі Гетьманщини (Когут, 1996, с. 83-84).

II. Історик І.Теличенко, котрий досліджував історію кодифікації українського права, вважав, що реформа мала вирішити проблему хаотичного становища судочинства (Теличенко, 1888, с. 441). Український історик, І.Черкаський, висловлював свою думку лише з приводу реорганізації судових установ, їх функцій, юрисдикцій тощо. Відтак, можемо думати, що науковець вважав причиною реформи саме в недосконалості та зашкарублості судової системи. Історик О.Путро теж ключовою причиною реформи називав заплутаність судової системи (Путро, 1993, с. 54).

III. Українські радянські історики, Андрій Пашук та Аркадій Ткач, загалом були достатньо суголосні оцінюючи судову реформу та її передумови у рамках пануючої так званої «марксистсько-ленінської» методологічної парадигми. Причини здійснення реформи історики виводили із соціально-економічних чинників. Вони зосереджували увагу на думці, що на середину 18 ст. старшина та духовенство значно розширили своє землеволодіння і стали нагадувати колишніх шляхтичів, тому для них було дуже важливо юридично закріпити своє «панівне» становище над іншими соціальними групами.

Відтак, спроби кодифікувати право та відновлення шляхетських судів, були втіленням вищезгаданих прагнень. Він вважав, що старшина була не задоволена наявними судами та прагнула визнання їхніх «загальних переваг і перетворення всього панівного класу в юридично замкнутий стан» (Ткач, 1968, с. 106). А. Пашук був переконаний, що розділення судової та адміністративної влади було лише формальним завданням із яким реформа категорично не впоралась.

IV. Український історик О. Гуржій писав, що вплив Литовського Статуту на розвиток українського права свідчив про «спадкоємність давніх традицій у законодавстві» (Гуржій, 1996, с. 151). Відома сучасна дослідниця, Наталія Яковенко як і багато її попередників вважала, що зміни ініційовані гетьманом та старшиною у судовій сфері, були спрямовані на законодавче виділення української нової шляхти (Яковенко, 1997, с. 360). Однак, вона наголосила на тому, що «прагнення здобути статус шляхти несподівано висвітлило той факт, що козацька старшина продовжувала зберігати набагато тісніший, ніж можна було сподіватися, зв'язок зі своєю політичною коліскою – Річчю Посполитою» (Яковенко, 1997, с. 360). Таким чином, судова реформа була направлена «на відродження тієї давнини, в якій козацькі терени жили до Хмельниччини» (Яковенко, 1997, с. 360).

Отже, як ми бачимо, історики в різний час оцінювали судову реформу з різних позицій. Історики виділяють два чинники проведення судової реформи. Однак, за тематичною основою можна виділити чотири групи підходів для оцінки

судової реформи: комплексні; виключно судово-процесуальні; виключно соціально-економічні; чинник спадкоємності традицій. Даний поділ свідчить про те, що на сьогодні питання чинників, що впливали на проведення судової реформи гетьманом К.Розумовським досліджено лише частково і вимагає подальших узагальнюючих розвідок.

Список використаних джерел

- Василенко М. Пам'ятник української правничої літератури XVIII століття. *Зписки наукового товариства імени Шевченка*. 1925. Том СХХХVІІІ-СХL. С. 105-130.
- Гуржій О.І. Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право. Київ: Основи, 1996. 222 с.
- Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини, 1760-1830. Київ: Основи, 1996. 317 с.
- Лазаревський А.М. Суды в старой Малороссии. *Киевская Старина*. 1898. №7-8. С. 76-110.
- Миллер Д.П. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. 1896. Т.8. С. 63-243.
- Падох Я. Суды і судовий процес старої України. Нарис історії. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1990. 128 с.
- Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. (1648-1782). Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1967. 179 с.
- Путро О.І. Гетьман К.Розумовський і судова реформа на Україні-Гетьманщині. *Український археографічний щорічник*. Нова серія. 1993. Вип. 2. С. 54-61.
- Теличенко І. Очеркь кодификації малоросійського права до введення Свода Законів. *Киевская старина*. 1888. Т. XXII. С. 415-466.
- Ткач А. Історія кодифікації дореволюційного права України. Київ : Видавництво Київського ун-ту, 1968. 328 с.
- Черкаський І. Судові реформи гетьмана К. Г. Розумовського. *Ювілейний збірник на пошану Д.І. Багалія*. 1927. С. 760-778.
- Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ : Генеза, 1997. 380 с.

* * *

*Діяконенко Олексій, магістрант
(наук. кер. – проф. Бабенко Л.Л.)*

РЕАКЦІЯ КРАЇН НАТО ТА МІЖНАРОДНИХ І ЄВРОПЕЙСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ

Збройний конфлікт на сході України викликав широкий міжнародний резонанс. Реакція держав і організацій включила в себе значний спектр документів – від прийняття осудних резолюцій до введення санкцій і поставок спорядження одній зі сторін конфлікту – Україні. Міжнародна спільнота була стурбована спробою Росії безкарно зруйнувати усталений світопорядок. По суті ігнорувалися правові засади цивілізованих відносин, які мали прогнозований характер, запобігали розростанню масштабів конфліктів, які час від часу виникали. *Актуальність* порушеної проблеми полягає у тому, що на

сьогоднішній день у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України, більшість країн почувають себе незахищеними, бо не спрацювала система двосторонніх і багатосторонніх договорів і угод.

Метою статті є показати спроби країн – світових лідерів в умовах загрози ескалації конфлікту на території України мобілізувати зусилля на різних рівнях для створення міжнародної громадської думки про характер дій Росії.

Практичні кроки світової громадськості та організацій були започатковані вже відразу після анексії Криму й початку військових дій на Донбасі. 17 квітня 2014 року ухвалюється Женевська заява про заходи, спрямовані на деескалацію ситуації в Україні. Вона була підписана в Женеві представниками США, Росії, ЄС і України після семигодинних переговорів. Заява передбачала:

- Роззброєння незаконних збройних формувань, звільнення захоплених адміністративних будівель, вулиць, площ, та інших громадських місць;

- Амністію учасникам протестів і тим, хто добровільно складе зброю, звільнить будівлі та інші громадські місця, за винятком тих, кого буде визнано винним в скоєнні тяжких злочинів;

- Діяльність спеціальної моніторингової комісії ОБСЄ для сприяння негайної реалізації заходів, спрямованих на деескалацію ситуації, за участі США, ЄС і Росії;

- Здійснення загальноохоплюючого, прозорого і відповідального конституційного процесу з негайним початком широкомасштабного національного діалогу з урахуванням інтересів всіх регіонів і політичних сил України (Женевська...).

Реакція міжнародних організацій на збройний конфлікт в Україні:

ООН

2014 рік.

17 квітня Рада Безпеки ООН провела позачергову зустріч стосовно ситуації в Україні. В ході зустрічі обговорювалася доповідь помічника секретаря РБ ООН Івана Шимоновича (Доповідь помічника...). В доповіді Шимонович зазначав, що інформація російських ЗМІ щодо начебто гноблення російськомовного населення України навмисно і сильно перебільшена, щоб виправдати російське військове вторгнення в Україну. Він стверджував, що російські ЗМІ цілеспрямовано нагнітають обстановку, щоб «посіяти страх і невпевненість серед представників етнічної російської общини» (Проект...). Представник США при ООН Саманта Пауер заявила, що Москва «добре оркеструє професійну кампанію підбурювання, сепаратизму і саботажу Української держави», що супроводжується «постійною дезінформацією і пропагандою». Цю ж позицію підтримали й інші представники Радбезу ООН (Резолюція...). Думка представників РФ, що назвали доповідь однобокою і упередженою, викликала неприйняття з боку багатьох членів Радбезу ООН (Доповідь помічника...).

24 квітня генсек ООН Пан Гі Мун закликав «Уникнути за будь яку ціну військових дій» (Заява Генерального...).

15 серпня Управління Верховного Комісара ООН з прав людини опублікувало доповідь про ситуацію з правами людини в Донецькій і Луганській областях (Доповідь...).

НАТО

2014 рік

19 квітня. Командуючий військами НАТО в Європі, генерал Філіп Брідлав відмітив, що поведінка озброєних людей може вказати на їхній зв'язок з російською армією. Згідно його оцінки, те, що відбувається на сході України, є не що інше, як добре спланована і організована військова операція. 17 серпня він охарактеризував дії Росії, як гібридну війну, яка ведеться з допомогою дипломатії, пропаганди, військових і економічних чинників (Доповідь генерала...).

24 квітня. Заступник генерального секретаря НАТО Александр Вершбоу закликав Росію відкликати свої війська назад в казарми і публічно засудити насильство з боку озброєних сепаратистів на південному сході України.

22 серпня. Офіційний представник НАТО в інтерв'ю The New York Times заявила про те, що російська армія за останні кілька днів переправила через кордон з Україною артилерійські частини, укомплектовані з власних військовослужбовців, і використовує їх, за її словами, для обстрілу підрозділів українських силовиків. Того ж дня генсек НАТО Андерс Фог Расмуссен заявив, що має інформацію про переміщення через кордон Росії з Україною танків, бронетранспортерів, артилерії, що підступає безпосередньо до сепаратистів, а також, що НАТО має тривожні дані про накопичення російських військ на кордоні з Україною. 23 серпня представник Росії Ігор Конашенков цинічно заявив, що коментувати заяву пана Расмуссена та його прес-секретаря, по суті «немає сенсу» (Інтерв'ю...).

4 вересня. Генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен висловив думку, що збройний конфлікт на сході України є не чим іншим, як частиною курсу президента Росії Володимира Путіна на породження і підтримання заморожених конфліктів в країнах пострадянського простору, що межують з Росією, як інструменту впливу Росії на ці країни. Іншою метою є недопущення вступу будь-якої з цих країн, передусім України, в НАТО.

12 листопада Філіп Брідлав повідомив, що за попередні два дні НАТО зафіксувало прибуття на схід України кількох колон з військовою технікою і військовими з Росії. Згідно його даних, до цього на території України знаходилось 200 - 300 російських військових спеціалістів (Заява...).

Європейський союз

2014 рік

9 квітня Кетрін Ештон висловила високу оцінку зваженості операцій, що проводилися українською владою для забезпечення правопорядку на південному сході, і закликала до відмови від спроб дестабілізувати ситуацію в країні зсередини і ззовні.

15 квітня голова управління розвідки Військового штабу ЄС Георгій Алафузофф заявив, що не думає, що в конфлікті на сході України замішані війська Росії. На його думку все відбувається силами місцевих громадян, незадоволених ситуацією в країні. Свою думку він обгрунтовує тим, що ніби то в регіоні не спостерігалось активних військових дій.

23 квітня. Прес-секретар верховного представника ЄС з питань зовнішньої політики закликав Київ утриматись від будь якого застосування сили на сході України.

25 квітня. Спікер Верховного комісара ЄС з іноземних справ Майкл Манн

*Збірник матеріалів ХХІІІ наукової конференції
студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії*

повідомив, що Євросоюз, визнаючи право України застосовувати будь які легітимні методи для захисту суверенітету, так само спонукає владу України утриматись від застосування сили. Також він висловив впевненість у якнайшвидшому виконанні українською стороною своїх обов'язків в рамках Женевських домовленостей

31 серпня вищий політичний орган Євросоюзу – Рада Європи – засудив «зростаючі потоки бойовиків і зброї з території Російської федерації на східну Україну, а також агресію з боку російських збройних сил на територію України» і закликав Російську федерацію «негайно вивести всі свої військові сили і засоби з України».

2016 рік

15 січня Європарламент прийняв резолюцію, в якій висловив «повну солідарність з Україною і її народом», підтвердив свою прихильність до суверенітету, незалежності, територіальної цілісності, непорушності кордонів і європейського вибору України». Депутати засудили «акти тероризму і злочини, скоєні сепаратистами та іншими нерегулярними силами в східній Україні» і заявили, що РФ. веде «агресивну і експансійну політику, що представляє загрозу для територіальної цілісності України і її незалежності», і яка «несе загрозу безпосередньо Європейському союзу» (Резолюція Європарламенту...).

Рада Європи

2014 рік

18 вересня. Вищий виконавчий орган Ради Європи - Комітет міністрів - закликав Російську федерацію вивести свої війська з України, і утриматися від будь-якого подальшого військового втручання в Україні, в тому числі від поставок військової техніки і майна іншим сторонам, забезпечити безпеку кордону і уникнути подальшого незаконного переміщення майна.

2 жовтня Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію, в якій заявила, що «Росія забезпечує підтримку озброєним угрупованням на сході України, включаючи пряме військово втручання в конфлікт, про який повідомляється» (Резолюція 2 жовтня...). В ній же асамблея закликала Росію припинити надання будь-якої військової підтримки повстанцям, відкликати свої війська зі сходу України, а також з її кордону, а також утриматись від будь яких дій, які прямо чи опосередковано будуть загострювати ситуацію на сході України (Резолюція 2 жовтня...).

16 жовтня Конгрес місцевих і регіональних властей Ради Європи ухвалив резолюцію, в якій засудив «будь-яку форму військового вторгнення Росії на Схід України, а також всі інші форми тиску Росії на її сусідів», та заявив: «Безпека континенту поставлена під серйозну загрозу через порушення міжнародних норм і принципів з боку Росії... Озброєний сепаратизм, який підтримується найманцями та іноземними військами, іде в розріз з усім, що підтримує Конгрес» (Резолюція 16 жовтня...).

2015

27 січня Парламентська асамблея Ради Європи засудила «роль Росії в підбуренні та ескалації» подій на сході України, в тому числі «поставки зброї для повстанських сил і таємні військові дії російських військ на території України, що є грубим порушенням міжнародного права, включаючи статут Ради Європи і Мінський протокол, в якому бере участь Росія», а також висловив

*Збірник матеріалів XXIII наукової конференції
студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії*

тривогу стосовно участі «великої кількості російських «добровольців» в конфлікті в Східній Україні і відсутності якихось дій РФ для припинення такої участі». Росію закликали відкликати всі свої війська з території України, «утриматись від поставок зброї повстанцям», вжити заходів для припинення «напливу російських добровольців» на Схід України, в тому числі криміналізувати участь російських цивільних осіб (в тому числі добровольців) в озброєних конфліктах за кордоном, забезпечити судове переслідування громадян РФ, що брали участь в конфлікті, постійний російсько-український контроль над спільним державним кордоном, «негайно звільнити всіх заручників, військовополонених, і незаконно утримуваних осіб» і «використати свій вплив», щоб повернути повстанців за стіл переговорів і гарантувати дотримання Мінських угод (Резолюція 16 жовтня...).

ОБСЄ

2014 рік

24 квітня. Генеральний секретар ОБСЄ Ламберто Зеньєр заявив: «Те, що ми бачимо в Донецьку – результат нестачі довіри». Люди вважають, що немає інклюзивного діалогу з боку нової української влади.

2 серпня. Парламентська асамблея ОБСЄ ухвалила резолюцію, в якій засудила «окупацію території України», висловила занепокоєння «намірами Росії висунути незаконні зазіхання на територію Східної України» і жаль стосовно «озброєного втручання», здійсненого контрольованими Російською федерацією силами в Україні, і породжуване ними порушення прав людини, в зв'язку з чим закликала Росію припинити своє втручання в Україні і «привести свої дії в рамках відносин з Україною та з усіма державами-учасниками у відповідності з Хельсінськими принципами» (Резолюція 2 липня...).

13 листопада. Голова Парламентської асамблеї ОБСЄ Ілка Канерва заявив, що в ході узгодження розміщення спостерігачів ОБСЄ на російсько-українському кордоні в мандат місії спостерігачів ОБСЄ на сході України було закладено «неприйнятні обмеження» з контролю за тим, що відбувалося. За його словами, «спостерігачі ОБСЄ можуть повідомити лиш те, що бачать на офіційній ділянці перетину кордону, на найменшому відрізку». Він розкритикував такий підхід, заявивши: «Якщо ми не можемо здійснювати це (спостереження) належним чином, то чи варто це робити взагалі?», а також, засудив «незаконну анексію Криму Росією» і триваючий контроль частини української території антиурядовими озброєними формуваннями (Заява...).

2015 рік

27 січня голова Парламентської асамблеї ОБСЄ Ілка Канерва закликав Росію закрити кордон з Україною, щоб «зупинити потік будь-якої зброї і бійців, будь то добровольці, чи ні», що гіпотетично проникає на Схід України. Одночасно він зауважив, що заклавши кордон, також необхідно вивчити способи доставки гуманітарної допомоги цивільному населенню, що постраждало від конфлікту.

Висновки:

Можемо впевнено сказати, що в перші два роки російсько-української війни міжнародні організації, включаючи НАТО, практично одноставно визнали Росію агресором. В діях Російської федерації ними вбачалася не лише загроза для незалежності і територіальної цілісності України, але й пряма

загроза для країн Європейського союзу.

Також слід зауважити, що на дипломатичному рівні саме реакція НАТО та інших міжнародних організацій зумовили перебіг укладення Мінських угод та процес переговорів у Мінському форматі. Санкції проти Росії, введені провідними країнами світу, допомагають Україні протистояти агресії і шукати способи розв'язання конфлікту, незважаючи на зміну влади в Україні.

Список використаних джерел

- Доповідь помічника секретаря РБ ООН Івана Шимоновича. Режим доступу: www.newsru.com/world/15apr2014/report.html
- Доповідь генерала Філіпа Брідлава про військові дії на Сході України. Режим доступу: www.welt.de/politik/ausland/article131296429/Die-nato-muss-auf-gruene-Maennshen-vorbereited-sein.html
- Інтерв'ю 22 серпня 2014 року офіційного представника НАТО в New York Times. Режим доступу: www.nytimes.com/2014/08/23/world/europe/russia-moves-artillery-units-into-ukraine-nato-says.html
- Заява від 28 серпня 2014 року представника штабу об'єднаних сил НАТО в Європі про діяльність російських військ на Сході України
- Доповідь про ситуацію з правами людини в Донецькій та Луганській областях від Управління Верховного комісара ООН з прав людини. Режим доступу: www.rbk.ru/politics/15/01/2015/HRMMUReport15june2014.pdf
- Резолюція Європарламенту 15 січня 2016 року. Режим доступу: www.rbk.ru/politics/15/01/2016
- Резолюція 2 жовтня 2014 року Парламентської Асамблеї Ради Європи. Режим доступу: www.eurointegration.com.ua/rus/news/2014/10/2/7026491/
- Резолюція 16 жовтня 2014 року Конгресу місцевих і регіональних властей Ради Європи. Режим доступу: www.eurointegration.com.ua/rus/news/2014/10/16/7026890
- Резолюція 2 липня Парламентської асамблеї ОБСЄ. Режим доступу: www.oscepa.org/documents/annual-sessions/2014-baku/declaration-2/2539-2014-baku-declaration-rus/file
- Заява Ілкки Канерви, голови Парламентської асамблеї ОБСЄ 13 листопада 2014 року. Режим доступу: www.svoboda.org/a/26690156.html
- Женевська заява 17 квітня 2014 року. Режим доступу: korrespondent.net/ukraine/politics/3351183
- Заява Генерального секретаря Пан Гі Муна. Газета "Комерсантъ". №72 від 25.04.2014. С. 1.
- Звіт про засідання від 15 березня 2014 року Ради Безпеки ООН. Режим доступу: ru.wikisource.org
- Проект резолюції №S/2014/189. Режим доступу: ru.wikisource.org
- Звіт про засідання РБ ООН від 28 серпня 2014 року. Режим доступу: ru.wikisource.org
- Резолюція №S/RES/2202 (2015). Режим доступу: ru.wikisource.org

* * *

НАСЛІДКИ ІГНОРУВАННЯ РАДЯНСЬКОЮ ВЛАДОЮ СТАНОВИЩА ФРОНТОВИКІВ-ІНВАЛІДІВ

Серед наслідків Другої світової війни на українських землях однією з найболючіших проблем, яка потребувала ефективного вирішення, було становище інвалідів-фронтовиків. Їхня соціальна адаптація ускладнювалася загальною тяжкою ситуацією в економіці, відсутністю належних соціально-побутових умов тощо. Задекларовану увагу радянської держави до фронтовиків слід розглядати як політичний інструмент консолідації суспільства та посилення впливу комуністичної ідеології серед українців, які тривалий час перебували в зоні нацистської окупації.

При підготовці дослідження ми спиралися на наукові дослідження В. Михайлюка, Г. Гордієнко, О. Лисенка, І. Рибачака та інших. Наукових досліджень, які б комплексно і всебічно висвітлювали становище інвалідів Другої світової війни, а тим паче їх взаємовідносини з органами державної влади СРСР і УРСР, на сьогодні бракує. Деякі сегменти цієї проблеми порушувалися дослідниками у контексті наукових розробок, що розкривали економічні, культурні чи соціально-побутові кризові явища, притаманні радянському суспільству після деокупації.

Метою дослідження є аналіз причин, що виштовхували інвалідів у девіантне суспільне середовище, з'ясування чинників, що впливали на соціальну адаптацію інвалідів війни та їх наслідки в умовах мирного життя.

Важливою рисою перших повоєнних років став фактор психологічної втомленості людей. Вони потребували психологічної розрядки і внутрішнього звільнення від військового екстриму останніх років (Зубкова, 2000, с. 48). Внаслідок поступового заспокоєння атмосфери ейфорії перемоги виявилось, що переважна більшість людей залишилася сам на сам із власними соціально-побутовими проблемами. Тоді, на перший план вийшла необхідність виживання, яка стала найболючішою для найменш захищеної категорії населення – інвалідів-фронтовиків.

За даними радянської повоєнної статистики Народного комісаріату соціального забезпечення УРСР, наведеними Г. Гордієнком, на 1 січня 1946 р. інвалідів Німецько-радянської війни рядового, сержантського та старшинського складу нараховувалося 401 030 осіб. З цієї категорії до інвалідів I групи належало 7 399 осіб, до категорії інвалідів II групи – 167 110 осіб і до найчисельнішої III групи інвалідності належало 226 521 особа (Гордієнко, 2008, с. 27). Важливо, що ці цифри не були сталими, а мали тенденцію до змін. Вже на 1 січня 1948 р. міністерська статистика показує зареєстрованих 364703 інвалідів-фронтовиків тільки по обліку рядових, сержантів та старшин. Враховуючи зареєстрованих 49276 осіб інвалідів війни, які рахувалися як офіцери, загальна кількість осіб із інвалідністю, які отримали даний статус як учасники Німецько-радянської війни сягає 413973.

Попри дані цифри, після повернення з війни більшість інвалідів опинилися у досить специфічних соціальних умовах. З одного боку від них вимагали постійного підтвердження їхнього статусу для отримання різноманітних дотацій і пільг, а з іншого – через той же статус поставала загроза не отримати

високооплачувану роботу. Тому велика кількість інвалідів, особливо III групи, часто не з'являлися на медичні комісії, щоб не потрапити на облік. Іншою причиною, що ускладнювала становище інвалідів, була бюрократична тяганина, яка зобов'язувала інваліда два рази на рік проходити відповідні медичні комісії, що в умовах зруйнованої і дестабілізованої інфраструктури було досить складно.

Важливу роль відігравала так звана комунікативна складова. З одного боку – це ставлення інваліда до того соціального середовища, у яке він повернувся, а з іншого – ставлення суспільства до інваліда. Часто саме другий чинник визначав характер першого, що позначалося на стосунках фізично здорових людей та колишніх фронтовиків. Інвалідність перетворювалася на біологічне тавро, яке впливало на соціальний статус, здоров'я та матеріальний стан.

Інваліди мимоволі потрапляли в категорію політично неблагонадійних громадян. Надмірна підозрливість до їхньої поведінки мотивувалася не співчуттям до одержаного на війні каліцтва, фізичної неспроможності, а небезпекою компрометації радянської влади. Органи держбезпеки побоювалися, що суспільні настрої знівелюють культ героїзму у війні, викличуть розчарування результатами перемоги над Німеччиною.

Побутова невлаштованість, халатність та байдужість до долі інвалідів з боку державних чиновників на місцях у поєднанні з неприязним ставленням оточуючих нерідко призводили до асоціальних дій з боку інвалідів-фронтовиків. Згадані причини провокували у середовищі інвалідів схильністю до дрібних крадіжок.

Стіна нерозуміння підстерігала інваліда у повоєнному радянському суспільстві у різних ситуаціях. Так, повідомлення про систематичні випадки звільнення колишніх фронтовиків-інвалідів з роботи, про ухиляння керівників підприємств від прийому їх на роботу регулярно надходили до Полтавського обкому КП(б)У протягом 1946–1947 рр.. Всього ж станом на 1 січня 1948 р. у місті Кременчук на обліку перебувало 790 інвалідів-фронтовиків. З них: інвалідів I групи – 33 особи, II групи – 279 осіб і до III групи належало 490 осіб. Із цієї кількості офіцери становили 165 чоловік: I група – 6, II група – 75 і III група інвалідності – 84 особи (ДАПО).

Повільне відновлення соціально-побутової інфраструктури повоєнної України, непослідовна політика органів влади часто штовхала інвалідів до девіантної поведінки. Асоціальність інвалідів проявлялася у таких найпоширеніших формах девіацій як пияцтво, ухиляння від роботи, наслідком чого було жебрацтво, кримінальні злочини або участь у злочинних групах.

Ухиляння інвалідів від трудової діяльності складає зворотний бік проблеми їх працевлаштування. Існував досить великий відсоток інвалідів війни, які цього не тільки не прагнули, а й, навпаки, намагалися ухилитися від будь-якої, навіть, елементарної роботи. Більшість інвалідів уважали, що свій трудовий борг цьому суспільству і державі вони заплатили сповна своїм здоров'ям. Так, тільки у Ленінському районі міста Полтави статистика зафіксувала станом на 12 квітня 1947 р. 240 інвалідів війни офіцерського, сержантського та рядового складу. До I групи належало 9 осіб, з них ніхто не працював; до II групи – 61 особа, з них працюючих лише 24; до III групи – 169

осіб і кількість працюючих у цій категорії значно вища – 160 громадян (ДАПО).

Пияцтво часто виступало в якості пролонгованої пристрасті до алкоголю, яка формувалася у період перебування людини у діючій армії (перед атакою чи як один із методів заохочення і зняття стресу в умовах бойових дій). Хоча алкогольна залежність – це один із впливових чинників, який спонукав людей із фізичними вадами до жебрацтва.

Місцями найбільшого скупчення інвалідів-жебраків традиційно ставали вокзали, ринки, привокзальні площі, парки, сквери тощо. З часом для багатьох скалічених учасників війни жебрацтво перетворилося на їх основну професію, що робило їх об'єктом особливої уваги партійних органів та підрозділів НКДБ. Типовою реакцією на засилля жебраків у громадських місцях можна назвати звернення секретаря Кременчуцького міськкому комуністичної партії П. Зайченка до начальника НКДБ залізничного вузла Горбатенка, з проханням встановити постійне спостереження за інвалідами-жебраками, які не тільки порушують громадський спокій і порядок, займаються розповсюдженням ворожої та шкідливої літератури. До того ж, відкрито співають пісень дивного змісту (ДАПО).

Серед злочинних діянь, у яких все частіше беруть участь інваліди війни, можна відмітити пограбування житлових приміщень, складів, сільських комор, крадіжки великої рогатої худоби, розбої та вбивства. Хуліганські прояви мали переважно соціально-побутовий характер і проявлялися здебільшого у родинному колі.

Отже, у перші повоєнні роки стосунки між органами радянської влади та інвалідами формувалися як нестабільні, що призводило до формування специфічно маргіналізованої системи морально-етичних цінностей, які спрямовувалися загалом на захист власної особистості та елементарне виживання у суспільстві, в якому колишні герої відчували себе зайвими.

Список використаних джерел

- Гордієнко Г. (2008). Заходи радянської держави щодо соціального забезпечення інвалідів вітчизняної війни в УРСР в 1942-1948 рр. *Наука. Релігія. Суспільство*. №2. С. 26-32.
- Гордієнко Г. (2010). Інтернати для інвалідів Вітчизняної війни в УРСР у 1944-1946 рр. *Матеріали III Волинської історико-краєзнавчої конференції*. С. 122-124.
- Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф.15, оп.2, спр.177, 104 арк.
- ДАПО, ф.15, оп.2, спр.177, 116 арк.
- ДАПО, ф.13, оп.1, спр.6, 59-60 арк.
- ДАПО, ф.13, оп.1, спр.75, 8 арк.
- Зубкова Е. (2000). *Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945 – 1953*. Москва, Институт рос. истории РАН. 230 с.
- Кононенко В. (2004). Суспільно-політичні настрої та моральний стан населення України у повосенний період (1945-1953 рр.): автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01. Київ. 20 с.
- Лисенко О. (2005). Підсумки Другої світової війни та Україна. *Український історичний журнал*. №6. С. 128-138.
- Михайлюк В. (2012). Входження інвалідів-фронтовиків у повсякденне життя:

*Збірник матеріалів ХХІІІ наукової конференції
студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії
реабілітаційний та комунікативно-психологічний аспекти (на матеріалі
Донбасу. 1943-1945 рр.). Історичні записки: Збірник наукових праць. №35.
С. 58-165.*

Михайлюк В. (2013). Форми прояву девіантної поведінки інвалідів Великої Вітчизняної війни в процесі їх адаптації до нових умов повсякденного життя Донбасу (1943-1945). *Гілея: Науковий вісник*. №74. С. 58-62.

Рибак І. (1994). Стан соціально-побутової сфери українського повоєнного села (1946-1950). *Український історичний журнал*. №1. С. 61-72.

* * *

*Маляренко Тетяна, студентка ІІ курсу
(наук. кер. – доц. Шаповал Л.І.)*

НАРОДНИЙ МУЗЕЙ ОСТАПА ВИШНІ

Народний музей Остапа Вишні в селі Грунь Охтирського району Сумської області, на батьківщині письменника, відкрили наприкінці 1982 року вдячні земляки, шануючи пам'ять про великого гумориста. Багато зусиль для створення музею доклали українська письменницька організація, редакція журналу “Перець”, рідні Павла Михайловича, місцеві ентузіасти. На відкритті музею були присутні письменник М.П.Яровий, гуморист М.В.Білкун, художник В.Ф.Зелінський, які тривалий час працювали з Остапом Вишнею, його дружина Варвара Олексіївна Губенко-Маслюченко з донькою Марією Михайлівною Євтушенко, місцеві літератори й громадськість.

У кількох кімнатах відреставрованої сільської хати, де не раз бував Остап Вишня, розміщено дорогі реліквії, фото, особисті речі письменника-гумориста, які є експонатами районного народного музею. У ньому є одинадцять експозиційних залів:

1. Талановита родина Губенків;
2. Дитинство та роки навчання Павла Михайловича Губенка;
3. Фельдшерування в лікарні м. Києва;
4. Остап Вишня і література, театр;
5. Особисті речі письменника, його твори;
6. Друг природи, друг людини й праці, грізний ворог нечисті і зла;
7. Десятирічка Остапа Вишні;
8. Ворогом народу не був ніколи;
9. “Зенітка” – новий етап у творчості О. Вишні;
10. Зв'язки з рідним селом, земляками;
11. Подарунки музею.

У першому залі музею експонуються: письмовий стіл і два стільці, облаштовано робоче місце письменника. Вони такі самі, як у кабінеті Остапа Вишні в Меморіальному музеї м. Києва. На столі багато особистих речей письменника: тека, записник, рукописи, блокнот члена редколегії журналу “Перець”, футляр для окулярів, окуляри, попільничка, пачка цигарок “Казбек”, письмове приладдя, прес-пап'є з мармуру, ручка, настільний календар за 1956 рік – останній рік життя гумориста. А над письмовим столом, як і в його робочому кабінеті, список “друзів” – бюрократи, вельможі, хапуги, підлабунки, про яких він писав у гуморесках (Вишня, 2012).

Відвідувачі районного народного музею Остапа Вишні можуть переглянути фотографії на яких зображені батьки письменника, велика родина Губенків, майбутній письменник Павло Михайлович під час навчання, серед медичних працівників у м. Києві та в колі друзів. Експонуються, також особисті речі гумориста: вишита сорочка з мережкою, костюм, солом'яний бриль, різьблена полечка, виготовлена власними руками, тростинка, рибацька вудка, що слугувала не тільки відпочинку, а й доброму настрою. Рибалка і мисливець Остап Вишня був занадто завзятий. Підтвердження цьому – великий знімок: Остап Вишня разом із Максимом Рильським зображений у мисливській амуніції. Така фотографія експонується в літературно-меморіальному музеї М. Рильського в Києві (Сокіл).

Широко представлені в музеї твори гумориста, багато з них мають автографи. Від екземплярів найперших видань до сучасних – українською, російською та у перекладах на різні мови світу. Експонуються в музеї ілюстрації до гуморесок Остапа Вишні, виконані його земляками. Є експонати, що засвідчують зв'язки письменника із земляками, приїзди Остапа Вишні на батьківщину. На одному із стендів музею читаємо слова Остапа Вишні: “Слуга я народний, що все моє життя хотів зробити народові багато хорошого”. Про це говорять спогади племінника І.Коржа, книги: І.Зуба “Остап Вишня: Нарис життя і творчості» (Зуб, 1989), А.Журавського “Ніколи не сміявся без любові: Сторінки життя і творчості Остапа Вишні (Журавський, 1983), Твори в 5 томах: усмішки, фейлетони, гуморески. Т. 1. О.Вишня за ред. В.Губенко-Маслuchenko (Твори..., 1974). У музеї багато творів сатириків і гумористів з “діючої армії” майстрів сміху, незмінним командиром якої довгі роки був Остап Вишня. Тут книги Платона Воронька, Дмитра Білоуса, Федора Маківчука, Олександра Ковіньки, Івана Цюпи, Юрія Кругляка, Павла Ключини, Валентина Лагоди, Олекси Ющенка, Олексія Столбіна, Катерини Квітчастої, Ніни Багатої, Галини Будянської, Івана Тарасенка, Олександра Галкіна. Федір Маківчук надіслав фотокартину засідання редколегії журналу “Перець”, де серед членів редколегії Остап Вишня, а на звороті знімку зробив напис: “Меморіальному музею Павла Михайловича – Остапа Вишні в містечку Груні, яка дала світові «велета українського гумору» від його учня і соратника з глибокою повагою” (Твори..., 1974).

Музейний фонд поповнився рідкісними виданнями книг брата Остапа Вишні Василя Чечвянського, його портретом, листами родичів – внука В.Холоші з Москви, племінника І. Коржа з Мінська. Скорботні миті прощання з українським письменником – гумористом у фотографії, його посмертна маска експонуються на стендах. Як підтвердження невмирущості, вічності образу нашого земляка, сили його художнього слова, живучості героїв – є мармурове погруддя Павла Михайловича, велике панно, що завершує музейну експозицію, написане художниками Київського інституту мистецтв «Усміхнений, привітний Остап Вишня в оточенні персонажів своїх творів». Альбоми з фотографіями засвідчили шанування пам'яті земляка, проведення, починаючи з 85-річчя з дня народження Остапа Вишні (1974 рік), щорічних літературно-мистецьких читань “Вишневі усмішки” в Груні. Заслугує на увагу відвідувачів народного музею. альбом, що розповідає про “Великі іменини у Вишневій родині”, відзначення 100-річчя з дня народження Остапа Вишні. Серед реліквій музею

маємо ювілейну фарфорову чашку з портретом гумориста й настільну пам'ятну медаль, яка має форму круга з білого алюмінію діаметром 70 і товщиною 6 міліметрів. На лицевому боці – барельєф усміхненого Остапа Вишні, а поруч на фоні очерету – том “Вишневих усмішок”. Угорі зображені дикі качки в польоті, а внизу – лаврова гілка. на звороті по колу в мереживі квітів – цифри “1889-1989” та слова “с. Грунь - Охтирка”, а в центрі – напис “Остап Вишня. 100 років” Продовженням музею є мисливська хата “Остапова криниця”. Дерев'яна, прикрашена художньою різьбою, а в світлиці – столи, лавки; розписана піч, на стінах вишиті картини та рушники. У розписах й на фіраночках сільської хати ожили вишнівські герої художніх творів.

Багато зусиль було докладено науковою радою народного музею на чолі з директором з 2012 року – Сокіл Тетяною Володимирівною, головою села Пилипенко Ларисою Володимирівною, щоб на Чигрівій горі зустрічати гостей, туристів пересадити їх на підмощені сіном вози, запряжені кіньми й так прямувати на хутір Чечву. По дорозі вони зустрічалися з героями творів Остапа Вишні: рибалками, мисливцями, сторожами, дідом Свиридом зі своєю “зеніткою”, завітали на ярмарок, описаний гумористом із піснями, жартами, бувальщинами, інсценізацією гуморесок Остапа Вишні.

Перша сторінка книги для записів для відвідувачів музею розпочинається віршем про Остапа Вишню, його земляків, висловом «Вишнівському роду немає переводу!» (Сокіл). За роки існування районного народного музею його відвідали тисячі людей. У книзі відгуків теплі слова шани і подяки працівникам музею можна знайти з Києва, Москви, Харкова, Полтави, Донецька, Архангельська, Мурманська. “Спасибі засновникам музею”, “Уклін святій землі, що народила великого Остапа Вишню”, “Хай пам'ять про славетного земляка не згасає в серцях людей”, “Велике спасибі землі, що дала нашій культурі Остапа Вишню,” – такі слова залишили письменники Дмитро Малякевич, Дмитро Білоус, Василь Большак, Полікарп Шаботин, Костянтин Сергієнко, Юрій Круляк, Іван Цюпа. Справжніми уроками життя стали відвідини народного літературно-меморіального музею Остапа Вишні завдяки ентузіазму його директора Л.О.Лебединець, заслуженої вчительки України, друга родини Губенків (Вишні).

Сьогодні наукова рада музею може запропонувати відвідувачам такі музейні послуги: екскурсію, відвідування хутора Чечви, виставку ілюстрацій земляків до гуморесок Остапа Вишні, спогади старожилів про зустріч з гумористом, прослухування гуморесок Остапа Вишні у фонозаписах та у виконанні талановитих земляків, театралізовані інсценізації творів Остапа Вишні, Літературознавче дослідження “Рідний край у творчості Остапа Вишні”, нариси «Остап Вишня і театр», «Він письменник, гуморист, брат Остапа Вишні рідний...» (про Василя Чечвянського брата О.Вишні), книжкову виставку “Вишнева усмішка нашого народу”, перегляд документального кінофільму “Остап Вишня. Життя і творчість.”, прослухування улюблених пісень Остапа Вишні.

Земляки українського письменника Павла Михайловича Губенко (Остапа Вишні) пам'ятають про талановиту, мужню, добру, чесну і скромну людину. А музейники на чолі з директором районного народного музею Тетяною Володимирівною Сокіл зберігають, вивчають, популяризують літературу

спадщину й особисті речі видатного гумориста Остапа Вишні серед відвідувачів музею, екскурсантів та туристів.

Список використаних джерел

- Зуб І. Остап Вишня: Нарис життя і творчості. К.: Дніпро, 1989. 239 с.
Журавський А. Ніколи не сміявся без любові: Сторінки життя і творчості Остапа Вишні. К.: Мистецтво, 1983. 334 с.
Вишня О. Мисливські усмішки. К.: Наукова думка, 2012. 271 с.
Сокіл Т.В. Життєвий творчий шлях Остапа Вишні. Дипломна робота (рукопис). Приватний архів.
Твори в 5 томах: усмішки, фейлетони, гуморески. Т.1. Остап Вишня / За ред. В.О.Губенко-Маслюченко. К.: Дніпро, 1974. 456 с.

* * *

*Мошко Тетяна, магістрантка
(наук. кер. – проф. Сердюк І.О.)*

ОСОБЛИВОСТІ ЛІКУВАННЯ ДИТЯЧИХ СУХОТ ЗА РЕЦЕПТАМИ ЛІКАРСЬКОГО ПОРАДНИКА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТ.

Лікарські порадики XVII-XVIII ст. є цінними джерелами для вивчення уявлень про хвороби та лікарських практик. Поміж українських аналогів найбільш відомими є опубліковані В. Передерієнком у збірці «Лікарські та господарські порадики XVIII ст.». Важливо, що до публікації входить і порадики імовірного авторства невідомого канцеляриста з м-ка Лютьєнка Гадяцького полку. Окрім лікувальних рецептів, збірка також містить короткий астрологічний опис якостей людини та її майбутнього, що залежало від знаку зодіаку.

Нашу увагу привернув лікарський компонент, зокрема практики лікування дитячих хвороб. Поміж них найбільша частотність згадок в порадику стосується «сухот» – себто туберкульозу. Ми знаходимо кілька варіантів лікування хвороби і ця варіативність вимагає пояснень.

Насамперед необхідно зазначити, що за етнографічними відомостями, в домодерній Україні до сухот відносили будь-які дитячі хвороби, що спричинювали виснаження організму малечі, кашель, тощо (Болтарович, 1990, с. 75), тобто так називали не лише туберкульозне захворювання людини з переважним ураженням легень та лімфатичних вузлів. Відома дослідниця давньої української медичної термінології Ганна Дидик-Меуш зазначає, що в українських пам'ятках XVI – XVIII ст. паралельно вживалися різні назви хвороби: «*бользнь сухая*», «*бользнь сухотная*», «*сухота*», «*сухоти*». Зазначені лексеми вмотивовані зовнішніми ознаками хворої людини: раптове схуднення, виснаження організму, сухий кашель (Дидик-Меуш, 2008, с. 270).

Такі симптоми занадто загальні й могли бути викликані як простим недоїданням, так, і абсолютно різними хворобами. Сучасна медицина визначає *туберкульоз* як інфекційне захворювання легень, що характеризується утворенням в організмі вогнищ специфічного запалення та загальною реакцією організму. Важливо, що туберкульоз легень є однією з можливих варіацій хвороби. Для нього найперше є характерними неспецифічні симптоми: блідість,

млявиста, підвищена стомлюваність, слабкість, апатія, субферильна температура (до 37 С), схуднення, пітливість, що турбує хворого ночами. Часто виявляється лімфаденопатія – збільшення розмірів лімфатичних вузлів (Справочник...). Як бачимо, означення пов'язані зі словом «сухоти», орієнтуються переважно на одну зовнішню ознаку, котра може вже проявлятися на піку хвороби.

Рецепти Порадника, котрі стосуються сухот, переважно сконцентровані на полегшення відхаркування у хворого та полегшення симптомів кашлю. Поради лікування дітей передбачали гарячі пропарювання, ванни, купелі: *«возми яловцевого дръвка з гълками и із ягодами, постъчи, придай листя гёбдового 8 достаткомъ, вари в(ъ) ко(т)ль, в водъ, процеди, купай дитину. По скупа(н)ню обми(й) его вино(м)ъ и миро(м)ъ теплимъ»* (Передрієнко, 1984). Як бачимо, важливим компонентом цих купелей був ялівець. Більше того, його також могли використовувати для заварювання напою, який значно покращував симптоми кашлю у дітей (Болтарович, 1990, с. 108).

Відомий етнограф дитинства Марко Грушевський, зазначає, що за традиційними уявленнями, причину появи даного захворювання у дитини дізнатися не можливо. Можна хіба тільки побачити симптоми, до яких зараховано також блювання. Саме на усунення симптоматики й спрямовуються основні заходи, до котрих також належать замовляння та інші дії магічно-обрядового характеру, котрі у той час були невіддільними складниками медичних уявлень. Власне, йдеться про специфічні уявлення про природу самих хвороб та те, що їх спричинило (Грушевський, 1906, с. 63).

Про бачення причини дитячих сухот йдеться в одному з рецептів. Важливо, що вона була відмінною від дорослого. Власне, Порадник наводить кілька різнорідних версій, пов'язаних саме з особливостями уявлень про немовля і його тілесність: погане годування дитини, слабкість шлунку, глисти, або ж відповідні «черв'ячки» у хребті. Хвороба могла бути як вродженою, так, набутою: *«Придаётся сія хороба дѣтѣмъ або з гли(ст), або з(ъ) жолу(д)ка слабого, або з худого покарму, або с червей, которіе имъ в хреб(ъ)тѣ родя(т)ся. [...] Сухоти дѣтѣмъ приходя(т) з робаковъ, которіе в хребтѣхъ ихъ зародиваю(т)ся очи(н) су(н)телніе, таки(х), и(ж) ле(д)во ихъ узна(т) можна»* (Передрієнко, 1984).

Цим уявленнями відповідають і рецепти позбавлення проблеми. Вважалося, що для усунення хвороби насамперед було необхідно позбавитися «хробаків». Для цього дитину необхідно було всадити в гарячу купіль та натирати хлібом з медом. Дану «пасту» необхідно було зчистити шкуринкою хліба чи ножем. Вочевидь, за логікою авторів Порадника, мед, як компонент багатьох ліків, мав витягнути черв'яків зсередини. Хліб же використовувався як один з основних продуктів, потужний християнський символ, що також широко використовувався у магійній діяльності: *«До вибавеня ихъ, робачковъ, способъ: всади дитину до купеля, в(ъ) коемъ якъ тѣло розогрѣе, возми середину хлѣба, то є(ст) мякушки, намажѣ прѣснымъ медомъ и натирай тим(ъ) хребетъ, яко і иніе части, якъ ви(й)дутъ наверхъ, отирай хочъ мѣку(ш)кою хлѣба, хо(ч) омивай ситою медовою, а(л)бо ноже(мъ) остри(мъ) з(ъ) остро(ж)ностію очища(й)»* (Передрієнко, 1984).

*Збірник матеріалів XXIII наукової конференції
студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії*

Як бачимо, усі зазначені поради лікування сухот у дітей концентрувалися довкола «зовнішніх» маніпуляцій – купелей, «очищувальних» мазей тощо. Це було зумовлено як особливістю саме дитячого організму (адже до немовляти важко застосовувати пероральне лікування), так і специфікою уявлень про причини появи туберкульозу у дітей. У цьому сенсі аналізований лікарський порадник поєднував як мінімум два підходи – окремі аспекти гуморальної теорії й «галеніської» медицини, що домінувала в Європі до кінця Середньовіччя та народних українських лікарських практик.

Список використаних джерел

- Болтарович З. Народна медицина українців. Київ: Наукова думка, 1990.
- Грушевський М. Дитина в звичаях та віруваннях українського народу: матеріали з полудневої Київщини. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Т.8. Львів, 1906.
- Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Історія назв. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2008.
- Передрєнко В. Лікарські та господарські порадники XVIII ст. К., 1984.
- Талько-Грицевич Ю. Нариси народної медицини українців Південної Русі / Пер. з польс. Лілія Мусіхіна. Київ: Навчальна книга-Богдан, 2016.
- Справочник MSD: веб-сайт. Режим доступу: <https://cutt.ly/ZtdaYD0>

* * *

*Олефір Олексій, Дейнека Євген, Арестова Евеліна, студенти III курсу
(наук. кер. – заст. директора ДІКЗ «Поле Полтавської битви» Шендрік Л.К.)*

ВІЙСЬКОВІ ДІЇ НА ТЕРЕНАХ ПОЛТАВЩИНИ У 1708-1709 рр.

Головною причиною Північної війни було прагнення Московії було здобуття виходу до берегів Балтійського моря, що перебували тоді під контролем Швеції. Проти Швеції була створена коаліція держав, до якої входили Данія, Московія та Польща, які також хотіли посилити свої позиції у Балканах.

Восени 1708 року після втрати гетьманської резиденції Батурина з її значними запасами продовольства, провіанту, 70 гарматами армія Карла XII і козаки І.Мазепи вирушають у район Ромни – Гадяч – Лохвиця, щоб перезимувати в теплих квартирах, дочекатися підмоги запорозьких козаків і польського війська та відновити наступ на Москву (Мацьків, 1988, с. 149; Павленко, 1994, с. 76). 18 листопада 1708 року Карл XII займає Ромни, а 19 листопада 1708 року І. Мазепа – Гадяч. У другій половині цього місяця та у першій половині грудня район розквартирування союзників сягав від Ромен – на півночі, до Лохвиці – на півдні, від Гадяча – на сході, до Прилук – на заході (Yeneralstaben, 1918). Московська армія, Петро I в цей час розташувалися в районі Лебедина.

До початку активних воєнних дій розпочалася, за визначенням Б.Крупницького, «війна маніфестів» або ж інформаційна війна з боку Петра I, Карла XII та І.Мазепи. Розправа московського війська у Батурині, страти в Глухові і Лебедині деморалізували українське населення. Як записав у своєму щоденнику Давид Натан Зільтман (пруський доброволець у шведській армії): «...коли шведське військо проходило через українські села, то всюди селяни на

прихід короля подавали йому хліб, сіль і яблука. Натомість вороже поставилися до шведів міста Сміла та Зінківці» (Січинський, 1992, с. 153). Особливо жорстоко ставилися московити до населення міст і сіл, які до цього були зайняті шведами і виявили лояльне ставлення до них. Так відбулося в Ромнах, коли 19 грудня 1708 року шведи залишили це місто і його зайняли московити, про що і повідомив Петра I його генерал-ад'ютант О. Ушаков: «...тутешнього народа домѣ пришли в разорение, якобы по повелению высших командиров. При них командированніе драгунѣ храмы отбивали и доми их грабили. И потом онѣе командири приказали то местечко и слободи жечь» (Труды..., 1909). За таких обставин, боячись репресій, українське населення впускало до містечок московитів, а ставши у них заручниками, змушене були боротися супроти шведів. Такими заручниками і стали жителі Веприка та Полтави. Хоча відомо, що населення Полтави підтримувало І.Мазепу і мазепинців.

Отже, в період від Старишів до Веприка (вересень-грудень 1708 року) Петро I, застосовуючи тактику випаленої землі, зменшував чисельно шведську армію задовго до вирішальних боїв, провівши «війну маніфестів», вийшов із неї переможцем, майже позбавивши шведів підтримки українського населення. Ускладнювали ситуацію для шведів і погодні умови.

Впродовж грудня 1708 року – січня 1709 року стояли люті 30-градусні морози, що спричинили загибель та каліцтво 4-х тисяч шведських воїнів (Мацьків, 1988, с. 62). Щоденникові записи Каролінців розкривають драматичні колізії того часу про численні обмороження, каліцтва шведських вояків, масову смертність: «З ранку до вечора на саях вивозили померлих і ховали в льохах та інших ямах, бо землю розкопати було неможливо» (Свен Агрель, батальйонний священик) (Із щоденникових..., 1992, с. 60).

Саме в ці люті грудневі та січневі дні з 1708 року на 1709 рік розгорнулися бої за Веприк, який за стратегічним значенням та втратами стоїть відразу ж після Полтави. Його географічне положення для Карла XII означало відкриття шляху на Москву в разі ліквідації московського гарнізону. Петро I наказує укріпити містечка, які лежали по верхній течії Псла: Веприк, Лебедин, Суми, Охтирку. Московський цар особисто оглянув укріплення названих вище міст, а у Веприку, як зазначається у «Журнале или поденной записке Петра...», був 30 листопада, 3, 7, 9 грудня (Журнал..., 1770, с. 181).

З 22 грудня 1708 року розпочалася облога Веприка. Під Веприком Петро I дотримувався тактики уникнення «генеральної баталії». Для підтримання бойового духу гарнізону Петро 12 і 3 січня послав коменданту веприцької фортеці В. Фермору листи із запевненнями про підмогу (Письма..., 1950, с. 511). Шведи вперто близько п'яти годин штурмували Веприк, зазнавши величезних втрат – 1410 чоловік (Труды..., 1909). Власне, цих сил якраз і не вистачить у критичний момент на полі Полтавської битви.

Отже, щодо Веприка слід відзначити таке: по-перше, Петро I був зацікавлений у тому, щоб шведи штурмували фортецю (знекровлення шведської армії), для московської армії – виграти час для укріплення населених пунктів Слобідської України, щоб унеможливити наступ Карла XII у напрямку Харків – Білгород – Москва, по-друге, не дати можливості Карлу XII рухатися до Полтави, найпівденнішого московського форпосту у Гетьманщині.

Отже, впродовж січня-лютого 1709 року союзне військо (шведи, козаки) займало територію нинішніх Лохвицького, Гадяцького, Зіньківського, частково Миргородського, Великобагачанського і Шишацького районів (Уeneralstaben, 1918, №23а, 23в, 23с). Карл XII здійснив спробу прорватися на Слобідську Україну, але змушений був повернутися назад у Гетьманщину, після чого його армія поступово почала рухатися до Полтави. Московське командування сконцентрує свої сили навколо району розквартирування супротивника, вживає всіх заходів для посилення гарнізонів у Слобожанщині, Переяславі, Києві, надаючи особливого значення Полтаві.

На початку березня шведське військо та козацькі підрозділи І.Мазепи займають територію від Гадяча до Великих Будищ: Лютьенька, Бірки, Зіньків, Опішне, Ковалівка, Савинці, Шишаки, Білоцерківка, Решетилівка, найпівденнішим форпостом стають Старі Санжари (Уeneralstaben, 1918, №23в, 23с). Посилаючи роз'їзди все ближче до Полтави та річок Псла і Говтви, Карл XII розширював південний і західний напрямок дислокації своїх військ. У щоденних сутичках із московськими військами союзна армія зазнавала значних втрат, хоч цар Петро I ухилився від генеральної баталії. На відміну від супротивника, московити постійно отримували підкріплення як живою силою.

У першій половині березня бойові дії проходять на Миргородщині, між Сорочинцями і Савинцями, на Решетилівщині, поблизу Говтви – за мости і переправи через річку Псьол. Б.Шереметьєв за Псом від Сорочинців аж до Кременчука розставив свої підрозділи та козаків І.Скоропадського, щоб не допустити шведів до Дніпра.

З 2 березня штаб-квартира Карла XII та гетьмана України Івана Мазепи розташовується у Великих Будищах (Бутурлін, 1909, с. 153). 13 березня шведський гарнізон залишив Гадяч. Для утримання Лютьеньки, Зінькова, Бірок залишилися невеликі шведські підрозділи та козаки. Основні сили займають Опішне, Великі Будища, Диканьку, Стасі, Петрівку. Зокрема, у Стасях було розквартировано компанійців, козаків Лубенського полку та 200 козаків Лебединського полку, які приєдналися до І. Мазепи (Письма..., 1952, с. 758).

В епіцентрі посиленої уваги супротивників у цей час стає Запорозька Січ. Щоб схилити на свій бік запорожців, за наказом Петра I на Січ посилалися гроші, з пропагандистською метою – козаки Д. Апостола і для «диверсії» планувалося направити С. Палія (Письма..., 1952, с. 737). Але на військовій раді на Січі було прийняте рішення, що запорожці беруть сторону І. Мазепи. Вже 4 березня із Воронежа Петро I повідомляв О. Меншикова, що запорожці, «а паче диявол кошевой, уже явний вор» (Письма..., 1952, с. 745). 11 березня кошовий отаман К. Гордієнко із запорожцями прибув до Переволочної на раду, сюди ж підійшов із Кобеляк і полковник Нестулей з п'ятьмастами кінноти та прибули посланці І. Мазепи: генеральний суддя В. Чуйкевич, генеральний бунчужний Ф. Миревич і чигиринський полковник К. Мокієвський з листами від гетьмана (Яворницький, 1991, с. 306). Важливим успіхом козаків був удар на Царичанку й Кобеляки – було зупинене тринадцяте військо московських драгунів на чолі з бригадиром Кампелем (Мицик, 2004, с. 33). Довідавшись про цей успіх, з навколишніх лісів вийшло чимало місцевих жителів, які ховалися там від московського війська. Невдовзі військо українських повстанців збільшилося до

15 тисяч (Яворницький, 1991, с. 308). Вони оволоділи містечками по річках Орелі, Ворсклі і Дніпру і всюди в них залишили значні гарнізони.

Після цього Петро I віддав наказ заблокувати Січ (Доба гетьмана..., 2007, с. 866). 26 березня К. Гордієнко у Диканьці зустрівся з гетьманом І. Мазепою, а 27 березня у Великих Будищах був укладений союзний договір між гетьманом І. Мазепою й кошовим отаманом К. Гордієнком – з одного боку, і королем Карлом XII – другого. Як зазначив О. Оглоблин: «...приєднання запорожців до українсько-шведського союзу було справжнім тріумфом політики І. Мазепи. Під зверхньою владою гетьмана Мазепи з'єднувалася знову велика частина української території – Лівобережжя, Правобережжя та Запоріжжя... Гетьманові нарешті вдалося подолати вічну запорозьку опозицію й дістати підтримку цього азилу української вольности» (Оглоблин, 2001, с. 303). Після підписання союзного договору К. Гордієнко із запорожцями облаштовують табір біля Нових Санжар.

З цього моменту запорожці та козаки південних полтавських сотень тримають під своїм контролем район, особливо важливий у стратегічному плані: коридор від Полтави вниз по Ворсклі до Переволочної: Старі Санжари, Нові Санжари, Білики, Кобеляки, що в кінцевому результаті дасть можливість союзній армії після поразки під Полтавою відступати саме цим коридором.

Отже, упродовж березня бойові дії ішли на теренах сучасних Гадяцького, Зіньківського, Миргородського, Шишацького, Великобагачанського, Решетилівського, Кобеляцького, Новосанжарського районів Полтавщини. Займаючи значну територію між річками Ворсклою і Псьолом, союзна армія поступово наближається до Полтави, щоб мати безперервний зв'язок із Запорозькою Січчю, щоб створити коридор, по якому могли б пройти очікувані Карлом XII війська польського короля Станіслава Лещинського та шведського генерала Крассау.

Як акти помсти запорожцям Петро I вирішив знищити Запорізьку Січ, зруйнував Келеберду, спалив Переволочну (Письма..., 1952, с. 824). Наступним об'єктом руйнування стала фортеця Кодак. Власне, події південніше Полтави, напади московитів на запорозький табір біля Нових Санжар прискорили передислокацію шведів до Полтави.

Упродовж квітня–травня відбувається концентрація московських військ біля Полтави та весь наявний артилерійський парк (Письма..., 1952, с. 827).

Травень 1709 року характеризується як активними військовими діями супротивників (район Говтви, угору по течії Ворсклі від Полтави до Опішного), так і дипломатичною війною та каральними акціями московитів супроти населення й запорожців. На початок травня майже вся армія Карла XII зосередилася навколо Полтави. Частина шведських підрозділів разом з козаками тримала під контролем Решетилівку, Шишаки, оскільки річка Псьол прикривала союзну армію із заходу. Запорозькі та шведські вояки утримували південний кордон: від Полтави до Кобеляк (Yeneralstaben, 1918, №23). Штаб-квартира Карла XII та І.Мазепи розміщувалася в Жуках. Головні сили московської армії під командуванням О.Меншикова були розташовані на лівому березі Ворсклі – від Опішного до Полтави. Корпус Б.Шереметєва дислокувався по річці Псьол від Говтви до Гадяча, козаки І.Скоропадського під контролем Г.Волконського утримували нижню течію Псла – від Говтви до

Кременчука. Отже, західний напрямок було повністю перекрито (Письма..., 1952, с. 365).

Низка заходів, вжита Петром I з реформування армії, перемога над С. Лещинським, знищення Запорозької Січі, остаточне придушення залишків повстання К. Булавина і некрасовців на Дону (можливих союзників І. Мазепи і Карла XII), додаткові рекрутські набори (новобранці спішно направлялися в діючу армію, в тім числі й калмики), оснащення армії зброєю і військовою амуніцією підготували московське військо до вирішального бою під Полтавою.

В ніч з 3 на 4 червня Петро I з Азова прибуває в діючу армію під Полтаву (Письма..., 1952, с. 940). На цей час тут було завершено концентрацію московських сил. Головне завдання московського командування на початку червня полягало в тому, щоб переправитися на правий берег Ворскли і розблокувати Полтаву. 11 червня московське командування проводить військову раду, даються розпорядження командирам: Г. Долгорукому, І. Скоропадському, фон Генскіну, О. Келіну (Письма..., 1952, с. 940). Було вирішено завдати комбінованого удару по противнику під Полтавою з кількох сторін: з півночі (Петрівка, Семенівка – О. Меншиков, К. Ренне), з півдня (Нижні Млини, Гора, Старі Санжари – Л. Алларт, фон Генскін), із заходу (з-за річки Псьол – І. Скоропадський, Г. Долгорукий), навпроти Полтави (район нинішнього Південного вокзалу, Крутий Берег – М. Рєпнін), а також здійснити вилазку московського гарнізону із самої Полтави (Письма..., 1952, с. 940; Yeneralstaben, 1918, №24і, 25в). У ніч з 13 на 14 червня по позиціях союзної армії московськими військами було завдано комбінованого удару, бойові дії під Полтавою не припинялися від 14 по 27 червня. День 27 червня став заключним, вирішальним етапом Полтавської битви.

Отже, детальний аналіз подій у період листопада 1708 – червня 1709 рр. дає можливість говорити про активні бойові дії супротивників на теренах Полтавщини в означений період. У воєнні дії потрапляють нинішні Лохвицький, Гадяцький, Зіньківський, Миргородський, Диканський, Великобагачанський, Шишацький, Решетилівський, Полтавський, Новосанжарський, Кобеляцький райони. Спочатку головні події відбуваються на півночі краю: Ромни, Лохвиця, Гадяч, Веприк. У лютому головним акцентом став похід на Слобідську Україну; у березні – повстання у південних сотнях Полтавського полку і долучення до українсько-шведського союзу запорожців. Період квітня–червня став кульмінацією бойових дій під Полтавою та навколо неї. Знищення Запорозької Січі і спалення Азовського флоту Петром I поклали крах планам союзників на допомогу Туреччині.

Отже, події, які відбулися на теренах історичної Полтавщини упродовж 1708-1709 рр. мали безпосередній вплив на перебіг Полтавської битви. Шведська армія та козацьке військо в ході боїв із московською армією були повністю знекровлені.

Список використаних джерел

- Артамонов В. Осада Полтави в 1709 году (по шведским источникам). *Вопросы истории*. 2004. №11.
- Бутурлин Д., Хатов А. Поход 1709 г. *Сборник Полтавская битва*. 1709. 27 июня. СПб, 1909.
- Yeneralstaben: Karl XII. (карти Шведського Генштабу). Стокгольм, 1918.

*Збірник матеріалів ХХІІІ наукової конференції
студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії*

- Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд.: С.Павленко. К., 2007.
- Зиглунд П. Полтава. Рассказ о гибели одной армии. М., 1995.
- Журнал или поденная записка... Императора Петра Великого с 1698 года даже до заключения Нейштатского мира. СПб., 1770. Ч. I.
- Із щоденникових записів Каролінців. Стокгольм, 1992.
- Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах, 1687-1709. Мюнхен, 1988.
- Мицик Ю. Царичанка козацька: До 400-річчя заснування Царичанки. К., 2004.
- Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / Ред. Л.Винар. Нью-Йорк-Київ-Львів-Париж-Торонто, 2001.
- Павленко С. Загибель Батурина 2 листопада 1708 р. Чернівці, 1994.
- Письма и бумаги императора Петра Великого. М.-Л., 1950. Т. 9. Выш. 1.
- Письма и бумаги императора Петра Великого. М., 1952. Т. 9. Вып. 2.
- Січинський В. Чужинці про Україну. К., 1992.
- Труды Императорского Русского Военно-Исторического Общества. СПб. 1909. Т. III.
- Україна-Швеція: на перехрестях історії (XVII-XVIII ст.). К., 2008.
- Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. К., 1991. Т. 3.
- Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. Харків: ФОП Толмачова Н.Ю., 2009. 480 с.

* * *

*Палкан Інна, магістр історії
(наук. кер. – проф. Бабенко Л.Л.)*

**ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЄВРОАНТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ
У ПОЛТАВСЬКОМУ МЕДІА-ПРОСТОРІ**

Засоби масової інформації (ЗМІ) у будь-якій державі – це потужний спосіб обміну думок, розповсюдження й пояснення ідей, акцій і подій, це могутній інструмент впливу на громадськість. Потік інформації у світі настільки різноманітний і суперечливий, що самотійно все з'ясувати у ньому не в змозі ані окрема людина, ані група спеціалістів. Тому вибір найважливішої інформації і донесення її до аудиторії у найдоступнішій формі – найголовніше завдання ЗМІ. Система відбору новин та їх інтерпретація у ЗМІ – це дзеркало суспільних відносин, які змінюються залежно від політичних, економічних і культурних змін. У всьому світі держави, які звільнились від авторитарних чи тоталітарних форм правління, доходять висновку, що демократичне політичне суспільство не може існувати без незалежних ЗМІ.

Саме тому дослідження впливу ЗМІ на становлення демократії в суспільстві набуває сьогодні особливої актуальності. *Актуальність* порушеної теми обумовлена тим, що українські ЗМІ у контексті висвітлення євроінтеграційних процесів мають певні проблеми, однією з яких є відсутність створення українськими ЗМІ інформаційного тла для розгортання дискусії та формування громадської думки. Також слід зазначити, що суспільство не має чіткого уявлення про євроінтеграційні процеси саме через нестачу інформації

популярного характеру, доступної для найширших, навіть невідготовлених суспільних верств.

Метою статті є спроба з'ясувати вплив ЗМІ як посередника під час діалогу між органами державної влади та суспільством, а також у процесі формування громадської підтримки ідеї євроінтеграції України.

Ніколи жодна держава не мала таких можливостей маніпулювання суспільною свідомістю, які мають сьогодні глобалізовані ЗМІ. На часі запитання: хто ж реально управляє світовими процесами – держави з їх традиційними інститутами влади чи ЗМІ з їх потенціалом можливостей формувати реальність для простих громадян?

У період змін політичної та суспільної системи держави набуває важливого значення підтримка державних засобів масової інформації і комунікації, діяльність яких спрямована на поширення політичних стратегій владних інститутів, на формування у суспільстві потрібної мотивації поведінки та переконань щодо розвитку національної ідеї, консолідації суспільства на засадах незалежності держави і необхідності її інтеграції до кола розвиненої європейської спільноти. Сьогодні медіа в Україні дійсно набирають сили «четвертої влади», вказують на проблеми, породжують ідеї, дають поради і пропонують висновки, допомагають вдосконалювати і владу, і суспільство, і особистість громадянина, зокрема.

Водночас слід зазначити, що багатоаспектне проникнення ЗМІ у життя суспільства може відігравати як об'єднуючу роль і сприяти консолідації суспільства, так і дезінтеграційну, упродовжуючи в суспільну свідомість негативні стереотипи, що, на думку Г. Блумера, особливо є відчутним у кризові періоди історичного розвитку суспільства, коли люди у стані соціальної невизначеності зазвичай підпадають під вплив, легко відгукуються на несподівані нові стимули, ідеї, а також більше піддаються пропаганді й різним маніпулюванням (Блумер, 1994, с. 123).

Засоби масової інформації є основним каналом передачі політичної інформації, тобто такої інформації, що має суспільну значущість і вимагає уваги з боку державних органів або впливає на них (Гриценко, 2000). Особливо важливою є роль ЗМІ у формуванні думки людей з питань, що безпосередньо не стосується їх повсякденного досвіду, наприклад, про інші країни, про політичних лідерів тощо.

Політичні «актори» та інститути за допомогою значної кількості засобів та інструментів, зокрема законодавчих, впливають на діяльність засобів масової інформації. З іншого боку, ЗМІ чинять значний вплив на політичних «акторів», зокрема у сфері прийняття політичних рішень. Питання впливу засобів масової інформації на прийняття політичних рішень і вплив громадськості на політику через ЗМІ, залишаються нерозкритими, хоча проблемами дослідження та аналізу форм, механізмів та перспектив взаємодії політики та ЗМІ займалося чимало вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них варто назвати В. Бебика, А. Москаленка, І. Панаріна, Г. Почепцова, Т. Приступенко, В. Шкляра, П. Бурдье, Л. Гроссмана, Р. Даля, Н. Негропonte, Х. Рейнгольда, М. Херманна. Однак, наприклад, значна частина українських вчених, які досліджували дану проблематику, акцентували увагу на процесах становлення вітчизняних засобів

масової інформації. Інші розглядали ЗМІ як засіб політичної боротьби та маніпулювання свідомістю, зосереджуючи увагу на електоральних технологіях.

Зарубіжні дослідники, зокрема Р. Даль, ще два десятиліття тому зазначали, що телекомунікаційні технології відіграють ключову роль у створенні передумов «передового демократичного суспільства», у якому політичні рішення спираються на думки й судження народу (Пристапенко, 2009). Х. Рейнгольд, один з провідних популяризаторів теми Інтернету в політиці, називає мережу «великим зрівнювачем», здатним «вирівняти баланс влади між громадянами та політичними баронами» (Rheingold).

Вплив ЗМІ на політичні процеси, зокрема на процес прийняття рішень, може справляти як діяльність самих ЗМІ, так і громадянське суспільство через мас-медійні канали передачі інформації.

Політика та її суб'єкти впливають на ЗМІ переважно шляхом формування інформаційних приводів, джерел новин, які є основним засобом існування мас-медіа. Саме таким чином і здійснюється маніпулятивний вплив засобів масової інформації. Вчасно «викинутий» інформаційний привід може перевершити за важливістю чи просто знівельовати новизну та актуальність попередньої «незручної» для влади чи політика новини (Канченко, 2009, с. 40-45).

Таким чином, у демократичному суспільстві перебіг політичних процесів, зокрема процесу прийняття політичного рішення, детермінується наповненням, характером та тональністю інформаційних повідомлень, статей та передач, тобто інформаційним контентом, що створюють ЗМІ. При цьому мас-медіа є основним каналом не тільки передачі та донесення до соціуму, а й тлумачення політичних рішень.

Інформаційний вимір європейського політичного курсу потребує передусім відповідної орієнтації діяльності ЗМІ на висвітлення розвитку відносин між Україною та ЄС, широке всебічне роз'яснення значення європейського вибору України, забезпечення неупередженого сприйняття громадянами України європейської інтеграції, а також регулярного інформування громадськості про політичні, економічні та соціальні процеси, що відбуваються в ЄС, окремих його державах-членах та країнах-претендентах (Блумер, 1994, с. 332).

Мас-медіа беруть безпосередню участь у формуванні суспільної думки шляхом поширення тієї чи іншої інформації та оприлюднення тих чи інших фактів, які саме завдяки діяльності ЗМІ стають подією. З огляду на вплив ЗМІ на усі сфери життєдіяльності суспільства, завдяки чому вони стали невід'ємною складовою сучасної комунікації, мас-медіа спрямовано можуть продукувати громадську думку, здійснювати тиражування певних інформаційних смислів та кодів. Важливо усвідомлювати, що ЗМІ не розповідають про навколишній світ, а конструюють його; а саме, моделюють суб'єктивне, неадекватне сприйняття дійсності, змінюють поведінку суспільства та ставлення до тих чи інших подій та явищ (Бурдье, 2002).

Попри те, що під час Революції гідності багато українців продемонстрували прагнення до європейської інтеграції, тема Євросоюзу залишається непопулярною серед аудиторії. За останні два роки відбулися декілька визначних подій для зближення України з ЄС: початок дії Зони вільної торгівлі, ухвалення безвізового режиму для України, набуття чинності Угоди

про асоціацію, виконання Україною цієї угоди та інші вагомі події в діалозі Україна – ЄС. Всі ці питання активно порушують організації громадянського суспільства, їх досліджують аналітичні центри, про них звітує Урядовий офіс з євроінтеграції. В той же час українські ЗМІ тільки починають підключатися до висвітлення проєвропейських тем та кроків, зроблених Україною до європейської інтеграції.

Пікові згадування припадають на період кінця листопада 2016 року, весняного (початок квітня, середина травня), літнього (початок червня, середина липня) та осіннього (початок вересня-жовтня-листопада) періодів 2017 року. Преса активно інформувала щодо саміту ЄС – Україна у Брюсселі, етапів затвердження та впровадження безвізового режиму для України, ратифікації та набуття чинності Угоди про асоціацію (Фреїк).

Найбільш вживаною у висвітленні європейської інтеграції є категорія «Євросоюз», що є цілком очікуваним. Окрім цього, можна побачити, що за весь взятий період 2016-2017 років в листопаді-грудні 2016 року найбільше зростає кількість згадувань за категоріями «Євроінтеграція», «Безвіз» та «Угода про асоціацію». Припускаємо, що збільшення згадувань в ЗМІ за цей період відбувається у зв'язку з довгоочікуваним 18-м самітом ЄС – Україна в Брюсселі. Наступним піковим періодом згадувань категорій «Євроінтеграція» та «Безвіз» є квітень-червень 2017 року, що пов'язано із затвердженням, ратифікацією та набуттям чинності безвізового режиму для України. Цей період набув найбільшого розголосу в медіа впродовж минулих двох років (Фреїк).

Отже, сьогодні ми могли спостерігати тенденцію домінування орієнтації України на вступ до ЄС у загальнонаціональних ЗМІ. Але процес висвітлення даної тематики відбувався повільно, без необхідних подробиць та підтверджень. Серед причин, що заважають українським ЗМІ працювати якісно, дослідники виділяють значну їх комерціалізацію та небажання керівників втрачати свою аудиторію, яка не орієнтована на отримання якісної аналітики. Як ми бачимо, невелике фінансування і відсутність підпорядкованих суто державі українських ЗМІ не дає розвивати напрямок активного висвітлення зазначеної тематики та спричиняє занепад розвитку якісної інформаційної підтримки політичного дискурсу у ЗМІ (Актуальні..., 2012, с. 145-147).

До 2013 року кількість публікацій з питань євроатлантичної інтеграції, висвітлення моментів співпраці України з ЄС та НАТО в медіа-просторі Полтави зустрічалися вкрай рідко. Починає активно зростати кількість таких публікацій з кінця 2014 – початку 2015 року. Це пов'язано з активізацією питання надання Україні безвізового режиму. Зокрема полтавські ЗМІ інформують про таке: «Країни ЄС переважно підтримують скасування віз для України», «У ЄС заговорили про вигідні інвестиції в Україну» – пише газета «Вечірня Полтава». «Україна отримає безвізовий режим з ЄС. Але не у травні», – зазначає «Полтавський вісник». «Реорганізувати правоохоронні органи допоможе ЄС», – повідомляє Зоря Полтавщини. Особливістю цих та подібних публікацій зазначеного періоду є те, що вони подають сухий фактичний матеріал в нейтральній тональності.

Часто матеріали у пресі, зокрема у полтавській, не несуть яскраво виражених оцінок чи критики. Це пов'язано із відповідними загальностановленими журналістськими стандартами. Але добре це чи погано

у питанні глибокого ознайомлення громадськості з особливостями відносин з ЄС та НАТО?

Кодекси журналістської етики багатьох країн проголошують ще одну аксіому. «У справжній журналістиці встановлюється чітка межа між новинами і коментарем. Новини не повинні містити думки або упередження журналіста, а зобов'язані викладати тему усесбічно», – стверджує Кодекс професійних журналістів США (Пристапенко, 2009).

З одного боку це великий позитив, що на регіональному рівні преса й телебачення дотримуються міжнародних правил та стандартів. Вони надають фактичну інформацію, залишаючи за читачем право самостійно аналізувати її та робити висновки. Проте проблемою залишається те, що з часів Радянського Союзу підсвідомо люди звикли до таких оцінок, і в нинішній ситуації їм інколи складно зорієнтуватися.

Для того щоб подивитись, чи змінювався оціночний характер згадувань питань євроінтеграції у полтавських ЗМІ, ми проаналізували два періоди: до голосування Європарламенту за «безвіз» та після.

До голосування Європарламенту за безвізовий режим для України тональність була в більшості проаналізованих випадків нейтральною.

Після схвалення безвізового режиму для України зменшується нейтральність при поданні інформації про євроінтеграцію в ЗМІ. Відповідно статті набувають оціночного характеру. Збільшується позитивна тональність у висвітленні європейської тематики.

Моніторинг друкованих та онлайн ЗМІ Полтави у травні 2019 року проводився за такими ключовими словами, як «Євросоюз» (Європейський Союз, ЄС, Євросоюз), «Угода про асоціацію» (Угода про асоціацію, асоціація з ЄС), «Європейська інтеграція» (європейська інтеграція, євроінтеграція), «Безвіз».

Виключну позицію серед ЗМІ займає телебачення, яке гарантує привернення уваги та надання інформації багатомільйонній аудиторії. Перевагою телебачення є також швидкість надання інформації, внаслідок чого до споживача потрапляє актуальна та достовірна інформація.

Частота висвітлення теми євроінтеграції в теле-медіа Полтави також зростає після схвалення безвізового режиму для України – з червня 2017 року. Проте більшість українців достеменно не розуміло, як безвіз працюватиме на практиці. Ці питання почали активно висвітлюватися усіма медіа-ресурсами.

Протягом усього 2017 року ЗМІ неодноразово писали про процес євроінтеграції України, відзначали найважливіші кроки та події, оцінювали зради і перемоги, складали графіки і публікували цифри, що стосуються «євротематики». Успіхи України у виконанні положень Угоди про асоціацію з Європейським Союзом експерти оцінювали по-різному, навіть діаметрально протилежно: говориться як про повний провал, так і про цілковитий триумф.

Зараз у більшості випадків питання євроінтеграції та НАТО у телевізійних ЗМІ Полтави висвітлюються в рамках зустрічей з народними депутатами та представниками влади. Особливо почастишали такі інтерв'ю останнім часом, що було пов'язано з передвиборчою агітацією президентської кампанії. В рамках зустрічей з представниками кандидатів у президенти обговорювались і питання подальшого зовнішнього курсу України, перспективи її вступу до ЄС і НАТО.

Виступи керівників центральних органів виконавчої влади на телебаченні організовують під рубриками «Гість студії» та «Розширення ЄС: нові можливості та перспективи для України». Моніторинг телебачення Полтави проводився по трьох телеканалах: «UA:Полтава», «Місто. Центральний» та «РТV. Полтавське телебачення».

Загалом, я вважаю, що люди дуже мало знають про стан справ у ЄС, а коли людина не володіє інформацією, вона або остерігається, або стає мішенню для пропаганди

Сьогодні взагалі склалася ситуація, коли рівень підтримки інтеграційного курсу зріс, але не завдяки, а всупереч. Бо люди побачили, що російський напрям не наш. Але при цьому люди не орієнтуються, що таке Євросоюз, мало хто доносить таку інформацію. Тому вона необхідна, і потрібно звертати увагу не лише на красиві речі, але й на вади ЄС, щоби був свідомий вибір.

І тому, на стадії поглиблення відносин України з Європейським Союзом особливо важливу роль відіграють питання інформування суспільства та забезпечення широкого громадської підтримки для євроінтеграційної політики України, ефективність яких багато в чому визначається діяльністю засобів масової інформації. А широке розуміння відносин України та ЄС не є пріоритетним для загального кола державних та, зокрема, регіональних ЗМІ.

Отже, констатуємо важливий висновок про те, що ЗМІ, в тому числі регіональні, залишаються одним з ключових інструментів формування суспільних настроїв щодо євро інтеграційних та євроатлантичних процесів. Їхня роль прогнозовано буде зростати й надалі у зв'язку зі зростанням інформатизації суспільства, що покладає особливу відповідальність на журналістів та експертів.

Список використаних джерел

- Актуальні проблеми формування та розвитку європейського інформаційного простору: кол. моногр. / За заг. ред. Є.Б.Тихомирової. Луцьк: ВМА "Терен", 2012. 354 с.
- Абизов В.Є. Політичне рішення: механізм прийняття. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/Abizob/index.htm>
- Блумер Г. Коллективное поведение: Пер. с англ. *Американская социологическая мысль*: Тексты. М., 1994. 278 с.
- Боднарчук О. Взаємозв'язок влади та мас-медіа. *Гілея*: науковий вісник. К., 2014. №6 (85). С. 331-335.
- Бурдьє П. О телевидении. М., 2002.
- Гриценко О.М. Преса і політика: динаміка і кореляція. *Преса і політика: проблеми, концепції, досвід*. К.: Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2000. С. 5-11, 23-29, 45-55.
- Дегтярев А.А. Процесс принятия и осуществления решений в публично–государственной политике: динамический цикл и его основные фазы. *Полис*. 2004. №4.
- Канченко А.В. Вплив засобів масової інформації. *Стратегічні пріоритети*. №4(13). 2009. С. 40-45.
- Кисарець І. Технології впливу ЗМІ на консолідацію громадської думки Республіки Польща у процесі євроінтеграції. Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/1684/>

- Приступенко Т.О. Журналістська етика і вибори. Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1024> (Стратегічні пріоритети. №4(13). 2009.
- Пугачев В.П. Введение в политологию. М., 2000. 378 с.
- Симонов К.В. Политический анализ: учеб. пособ. М., 2002. 94 с.
- Турунок С.Г. Интернет и политический процесс. *Общественные науки и современность*. 2001. №2. С. 51-63.
- Фреїк Н. Євроінтеграція в регіональних ЗМІ: області-лідери та аутсайтери. Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/04/12/7080142/>
- Шкляр В.І. Формування моделі «влада–преса–суспільство». Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1365>
- Dahl R.A. Democracy and its Critics. New Haven, 1989.
- Rheingold H. The Great Equaliser. *Whole Earth Review*. – summer. <http://kolo.news/category/suspilstvo/3377>
- <http://vechirka.pl.ua>
- <http://www.visnyk.poltava.ua>
- <http://zorya.poltava.ua>

* * *

*Пелих Марія, аспірантка кафедри історії України
(наук. кер. – проф. Волошин Ю.В.)*

**ЛІТНІ ЛЮДИ У СТРУКТУРІ НАСЕЛЕННЯ
с. ОВСЮКИ ЯБЛУНІВСЬКОЇ СОТНІ ЛУБЕНСЬКОГО ПОЛКУ
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПОВІДНОГО РОЗПИСУ 1777 РОКУ)**

Вивчення будь-якої локальної спільноти неможливе без аналізу його вікової структури, яка є однією з основних демографічних характеристик населення. Її аналіз дає перспективу для вивчення таких малодосліджених у вітчизняній історіографії явищ, як дитинство чи старість. Тож, враховуючи, що менше за все уваги було приділено старості, розглянемо осіб літнього віку серед населення с. Овсюки Яблунівської сотні Лубенського полку на основі даних сповідного розпису 1777 р. (Державний...). Отримані дані цієї невеликої спільноти необхідні для глибшого розуміння проблеми старості у суспільстві Гетьманщини ХVІІІ ст.

Як уже було згадано вище, проблема старості недостатньо досліджена в означений період в українській історіографії. Серед вчених, котрі так чи інакше розглядали це питання, хотілось би згадати І. Сердюка, котрий присвятив статтю населенню літнього віку у містах Гетьманщини (Сердюк, 2010), Ю. Волошина, у монографіях якого аналізується статеві-вікова структура населення (Волошин, 2005), А. Перковського, чия стаття стосується довгожителів ХVІІІ ст. (Перковський, 1966) і т.д. Інший комплекс праць, до якого ми звернулись, допоміг нам з'ясувати методологію проведення історико-демографічних досліджень та певні концептуальні основи. Серед них варто назвати роботу Л. Анрі та А. Блюма «Методика аналізу в історичній

Збірник матеріалів XXIII наукової конференції студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії демографії» (Анри, 1997), праці Л. Дорошенка (Дорошенко, 2005), Ю. Муромцева (Муромцева, 2006) та ін.

Сповідні розписи – це церковна облікова документація, у якій фіксувалось відвідування прихожанами сповіді або факти уникнення ними цієї процедури (Сакало, 2009, с. 380). У цих документах проводився повний облік населення, особливо ретельно старшої вікової групи, до того ж вказувався їхній вік, що дає змогу проводити дослідження мешканців певного населеного пункту відповідно до використовуваних в історичній демографії методик.

Основним джерелом дослідження є сповідний розпис с. Овсюки за 1777 р., який знаходиться у 801 фондї Державного архіву Полтавської області (Державний...). Він дійшов до нас у хорошому стані. Якихось пропусків або загублених аркушів виявлено не було. Аналіз документу вказує на те, що попри певні застереження, як то людський фактор, коли переписувачі могли допускатись механічних помилок, чи особливості тогочасного соціуму, коли люди не особливо турбувались про свій вік тощо, даний документ дозволяє провести дослідження старших мешканців села за демографічними параметрами.

Відтак маємо наступні завдання: визначити частку літніх людей серед населення села, з'ясувати статеве співвідношення серед літніх осіб, а також встановити особи з яким сімейним станом переважали серед старшої вікової групи.

Зазвичай аналіз вікової структури населення розпочинається з його розподілу на великі вікові групи – діти, дорослі (особи активного віку) та літні люди. На думку Ю. Волошина, особливостям тогочасних джерел та тодішнім уявленням про тривалість дитинства й настання старості найбільше відповідає такий поділ: діти (0–14 років), особи активного віку (15–59 років) та літні (60 років і старші) (Волошин, 2005, с. 112). До речі, розподіл населення на великі вікові групи дає можливість провести умовну межу між населенням активного та літнього віку. Тобто, відповідно до нього, можна стверджувати, що з 60-річного віку людина починала вважатись старою. Варто зазначити, що європейські історики-демографи застосовують аналогічні схеми розподілу, але з деякими дещо відмінними варіаціями (Анри, 1997, с. 23). Результати представлені у таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1. Статеві віковий розподіл населення с. Овсюки

Вікова група	0-14			15-59			60 і старші		
	разом	ч	ж	разом	ч	ж	разом	ч	ж
Чисельність	272	127	148	419	206	213	31	17	14

Найбільшою великою віковою групою у селі було населення активного віку – 58%. Дітей було 37,7%, а людей літнього віку – 4,3%. Це свідчить, що населення села було демографічно молодим. Адже за методикою польського дослідника Е. Россета населення вважається демографічно молодим, якщо частка людей похилого віку в загальній структурі населення не перевищує 8% (Муромцева, 2006, с. 72).

У статевому співвідношенні серед літніх людей, на протигагу молодшим віковим групам, перевага належить чоловікам. Це 54,8% проти 45,2% на користь чоловіків. Такий стан справ вказує на нетиповість явища. Адже зазвичай тривалість життя жінок вища за чоловічу, унаслідок того, що чоловіча

смертність старшої вікової групи зазвичай перевищує жіночу (Анри, 1997, с. 28).

Для докладнішого аналізу статевого співвідношення в історичній демографії використовують коефіцієнти, у першу чергу фемінізації та маскулінізації. Вони вираховуються за схожою схемою, їхні показники є взаємозамінними, а дослідники вільні у їх виборі, але зазвичай, обираючи той чи інший коефіцієнт, вони керуються тим, яка стать переважає у населенні. У даному випадку скористаємося коефіцієнтом маскулінізації – це кількість чоловіків, яка припадає на 100 жінок, тобто ми повинні кількість осіб чоловічої статі поділити на кількість осіб жіночої та помножити на 100.

У результаті маємо такий показник для осіб старшої вікової групи – 121,4, що знову ж таки говорить про перевагу чоловіків над жінками. За цією ж формулою можна вирахувати коефіцієнт маскулінізації в п'ятирічних вікових групах серед літніх осіб та порівняти отриманий результат з інформацією поданою типовою таблицею ООН для закритого населення, наведеною у роботі Л. Анрі та А. Блюма (Анри, 1997, с. 28). Отримані дані внесемо у таблицю співвідношення статей у п'ятирічних вікових групах (див. табл. 2).

Таблиця 2. Співвідношення статей у п'ятирічних вікових групах

Вікова група	Овсюки	Типова таблиця ООН
60-64	110	92,9
65-69	150	88,5
70-74	200	83,3
75 і старше	100	76,6

Французькі вчені Л. Анрі та А. Блюм у своїй роботі наводять середній показник статевого співвідношення, що дорівнює близько 105. Якщо він виходить за межі 100-110, то це говорить про похибку та недооблік осіб певної статі (Анри, 1997, с. 27). Також вони зазначають, що у старших вікових групах співвідношення статей зменшується, так як чоловіча смертність серед них зазвичай вища за жіночу (Анри, 1997, с. 28). Однак, як ми бачимо, у нашому випадку ситуація виходить діаметрально протилежна і у кожній п'ятирічній віковій групі чисельність чоловіків вища за жіночу. Коефіцієнт значно перевищує показники таблиці ООН. Це є доволі нетиповим явищем.

Серед жіночого населення старшої вікової групи більшість були вдовами – 57,1%. Відповідно 42,9% були заміжніми. Показово, що у віковій групі 60-64 роки і вдів, і заміжніх було порівну. А от у наступних вікових групах кількість овдовілих жінок починає переважати.

Відсоток вдівців серед літніх чоловіків був значно меншим. Усього він складав 23,5%. Серед 17 літніх чоловіків лише 4 були вдівцями. Це вважається закономірним явищем, адже зазвичай чоловіки мали більше шансів на повторне одруження, тобто відповідно менше із них залишались вдівцями.

Отже, підсумовуючи проведений нами аналіз літніх людей серед загальної структури населення с. Овсюки, доходимо таких висновків. По-перше, частка літніх людей серед загальної чисельності населення складала 4,3%. У статевому співвідношенні переважали чоловіки (54,8% проти 45,2%), що є доволі нетиповим явищем, бо зазвичай, через вищу чоловічу смертність, переважають жінки. Коефіцієнт маскулінізації серед осіб найстаршої вікової групи становить

121,4, що свідчить про перевагу чоловічого населення. Розрахований у п'ятирічних вікових групах коефіцієнт маскулізації свідчить про аналогічний стан. Більшість жінок літнього віку були вдовами, а от чоловіки навпаки в переважній більшості перебували у шлюбі. Серед овдовілих перевага належить жінкам. Таким чином, отриманий результат відповідає традиційним уявленням про ранньомодерне суспільство, де частка літніх людей завжди була найнижчою серед загальної структури населення, однак має певні відмінності, як то перевага літніх чоловіків над жінками.

Список використаних джерел

- Державний архів Полтавської області. Ф. 801. Оп. 1. Спр. 544. Арк. 56.
Анри Л., Блюм А. Методика анализа в исторической демографии / Пер. с франц. С.Хока и Ю.Егоровой. М.: РГГУ, 1997. 208 с.
Волошин Ю.В. Розкольніцькі слободи на території Північної гетьманщини у XVIII столітті (історико-демографічний аспект). Полтава, 2005. 312 с.
Дорошенко Л. Демографія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: МАУП, 2005. 112 с.
Муромцева Ю. Демографія: навчальний посібник. К.: Кондор, 2006. 300 с.
Перковський А. Довголітні люди на Правобережній Україні в XVIII ст. *Український історичний журнал*. 1966. №2. 208 с.
Сакало О. Джерела історичної демографії: сповідний розпис. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Т. 19 (1). К., 2009. С. 379-386.
Сердюк І. Населення літнього віку у містах Гетьманщини (за даними Румянцевського опису 1765-1769 рр.). *Соціум. Альманах соціальної історії* / Гол. ред. В. Смолій; відп. ред. В.Горобець. Вип.9. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 56-66.

* * *

*Полівара Дарія, Крайсвітній Сергій, студенти III курсу
(наук. кер. – заст. директора ДІКЗ «Поле Полтавської битви» Шендрик Л.К.)*

ОБЛОГА ПОЛТАВИ

Однією з найвідоміших подій Великої Північної війни, яка тривала з 1700 по 1721 рік за гегемонію в регіоні Балтійського моря, була Полтавська битва. Їй передувала облога української фортеці Полтава навесні-влітку 1709 року. Досі навколо цих двох подій точаться дискусії, які мають як науковий, так і політичний характер. Найчисельнішою є російська імперська і радянська історіографія, яка однобічно трактує Полтавську битву як «героїчну вікторію» Тривалий час вважалося, що достовірним джерелом з історії про оборону Полтави та її тривалість (1 квітня-27 червня 1709 р.), штурми фортеці шведами був «Дневник военных действий Полтавской битвы» або «Дневник А. Келина». Щоденник було віднайдено в архіві академії наук, разом іншими документами періоду листопада 1708-липня 1709 років і опубліковано в «Трудах Императорского Русского Военно-исторического Общества» 1909 року під керівництвом А.Байова (Шендрик, 2009, с. 1). Саме він, вказуючи на важливість «Дневника» як документа, заперечив авторство О.Келіна, наголошуючи, що його написано не під час самих подій, а значно пізніше: хоча події описано по

днях, хронологія порушена, «бо всі події відбуваються раніше, аніж це було насправді». Незважаючи на це застереження багато істориків, зокрема радянські історики Є. Тарле, В. Шутой, продовжували використовувати «Дневник» як основне джерело інформації про ті події. А. Байов, покликаючись на історика М. Устрялова, припускав, що автором «Дневника» міг бути П. Крекшин, доглядач робіт в Кронштаді, який збирав матеріали про Петра І. Аналізуючи всі джерела сучасний російський історик П. Кротов стверджує, що П. Крекшин є не інакше як «петербургским сочинителем середины XVIII ст.», який створив героїчну історію про оборону Полтави. Окрім «Дневника Келина» ще є похідний журнал Петра І, в якому записи робилися відразу ж після подій, але при дослідженні цих двох джерел П. Кротов виявив, що «Журнал» не співпадає з тим, що написано в «Дневнике», бо як відомо, Петро І вперше прибув до Полтави лише в ніч на 30 червня, а не вранці 28 червня за «Дневником А.Келина» (Шендрик, 2009, с. 2).

Полтава, розташована на р. Ворсклі була одним із військових укріплень Гетьманщини, через яку проходив шлях із України в Крим. Також місто лежало на шляху до запорізької переправи на Дніпрі – Переволочної, через яку йшов зв'язок із Запорізькою Січчю, Правобережною Україною і таким чином з Польщею. Ще з листопада 1708 року московське командування намагалось зайняти найбільш вигідні у стратегічно-воєнному плані містечка та міста Гетьманщини й Слобожанщини. Щодо Полтави цей інтерес посилювався ще й політичним характером (Сальников, 2009, с. 320).

Розглядаючи цю тему, слід згадати про полтавського полковника Івана Левенця, який очолив полк під час облоги Полтави шведами. Від 1701-го року він тричі був полтавським полковником (Шендрик, 2009, с. 3). У 1708 році, очолюваний ним Полтавський полк разом з охочекомонним Кожуховського брав участь у придушенні повстання Булавина. Брав участь у Коломацькій раді, яка призвела до вручення гетьманської булави І. Мазепі. У такий спосіб можна говорити про наближеність І. Левенця до гетьмана. Про це свідчить і пізніше листування між гетьманом і полтавським полковником. Був присутній на нараді у Батурині 1708 року, а отже був посвячений у плани гетьмана (Артамонов, 2004, с. 33).

Яке ж місце у стратегічних планах Карла XII та Петра І займала Полтава? Як зазначає шведський історик А. Стілле: «Карл XII був визначним стратегом, опинившись в Україні, Карл зовсім не рухається туди й сюди, без жодного, точно означеного плану. Тут головною ціллю стала Москва. Чи при штурмі Веприк, щоб по лінії Псла відкрити дорогу на Белгород (стратегічна лінія: Курськ-Тула-Москва), чи обхідний марш за Ворсклу-Краснокутськ-Городне-дорога на Белгород (Шендрик, 2009, с. 4). Тож в першій половині лютого 1709 року Карл XII намагався вийти на лінію Белгорода через Слобідську Україну. Але такі обставини як: частина Слобідських земель була піддана тактиці «випаленої землі» з боку московських військ, рання відлига, яка могла призвести до повені і таким чином закрити шлях на Лівобережну Україну, що змусило Карла XII повернутися до Опішного. У березні 1709 року війська союзників розташовуються від річки Псел до Ворскли, між Лютенькою-Диканькою-Решетилівкою, наближаючись до Полтави, праворуч від них по річках Сулі, Хоролу, Пслу знаходились війська Б. Шереметьєва,

І. Скоропадського, а на Слобідській Україні – війська Меншикова та К. Ренне.

Карл XII шукаючи нових союзників, почав вести активні шведсько-кримсько-турецькі переговори, закликаючи на допомогу дислоковані в Польщі шведські підрозділи Крассау. До шведсько-українського союзу 27 березня 1709 року приєдналися запорожці на чолі з К.Гордієнко. Основну увагу король спрямував на умови переправи через Дніпро, надзвичайно важливі в тому випадку, якби підійшли шведсько-польські підкріплення чи турки визнали б необхідність взяти участь у війні. За таких умов для Карла XII була важлива лінія Ворскли, яка вела до переправи через Дніпро; контроль над Ворсклою давав можливість приєднатись до шведів союзникам-татарам. Центральним пунктом в районі Ворскли була Полтава, де сходились дороги з різних сторін». Полтава була останнім військовим укріпленням Гетьманщини і закривала собою шлях на Харків-Белгород-Москву. Таким чином, можна сказати, що Полтава стала своєрідним центром для подальшого походу Карла XII на Москву. А.Стілле вважає, що для короля була важливою облога Полтави, щоб таким чином затримати московські війська по лінії Ворскли, щоб дочекатись союзних військ або спровокувати Петра I на бій, який би все вирішив.

Офіційний історіограф Карла XII Г. Нордеберг відмітив, що королівський канцлер, граф К. Піпер, не радив королеві здобувати Полтаву і пропонував відступити за Дніпро, але Карл XII зауважив, що відхід за Дніпро захотив би ворога до більшої активності.. Один з офіційних історіографів короля Г. Адлерфельт повідомляє, що коли до Карла 12 приєдналися запорожці, «відпала небезпека, що козаки, які торгували з Полтавою, будуть опановувати і гетьман Мазепа змінив свою думку й порадив здобувати Полтаву». Саме запорожці вдалися до першої сутички з московськими військами біля Полтавської фортеці (Григор'єв, 2006, с. 78). Підписавши союзний договір, К. Гордієнко з запорожцями 30 березня залишив Великі Будища і вирішив розташувати табір біля містечка Нові Санжари. Московські війська, побачивши біля Полтави козацьке військо, почали обстрілювати їх, внаслідок цього козаки наблизились до фортеці і відкрили вогонь по московському війську. 16 квітня Кость Гордієнко з табору, що був розташований в Нових Санжарах, відіслав листа Карлу XII, в якому повідомив, що згідно з домовленістю направить до Полтави тисячу запорожців. 17 квітня король розташував частину військ навколо Полтави і встановив пост біля Хрестовоздвиженського монастиря. Але блокади Полтави ще не було. Про поступову передислокацію шведської армії до Полтави тільки на кінець квітня йдеться в листі фельдмаршала Б. Шереметєва Петру I: «шведи закривають головний свій корпус, который обретається близ Полтавы, и хотят доставать Полтаву». Ситуація, яка склалась навколо Полтави, потребувала роз'яснення і тому Петро I потребував роз'яснити О. Меншикова. 28 і 29 квітня Карл XII зі своїми підлеглими фельдмаршалом К.Реншильдом, генералом А.Левенгауптом, гвардією, Декалерійським полком і кавалеристами підійшли до Полтави. Але тільки в ніч з 30 квітня на 1 травня шведи і козаки почали рити траншеї.

Отже, з другої половини квітня – упродовж травня армія союзників підтягується і концентрується навколо Полтави. 2 травня до Жуків передислоковується і штаб-квартира Карла XII. 4 травня ад'ютант Петра І.О. Ушаков поставив до відома, що король «Полтавы штурмом не хочет...».

Саме з цієї події починається облога міста, союзники почали облогові роботи: рили траншеї, підкопи, встановлювали артилерійські батареї.

Масових штурмів, які б підтримувались артилерійськими обстрілами не було. З приводу цього Г. Адлерфельт писав, що: «король беріг війська». Як стверджує В. Артамонов, запеклих штурмів на фортецю не було 21 і 22 червня, говорячи, що «про них не згадували ні каролінці, ні О. Келін в листі до О. Меншикова 21 червня». У цьому листі Келін писав, що шведське командування, дізнавшись про переправу московського війська на правий берег Ворскли, передислокувало свої сили та вишикувало їх у полі навпроти Київських воріт. Шведські війська були зняті з Мазурівки, де за «Дневником Келина» і проходили штурми шведів і начебто їм вдалось на валу встановити свій прапор, але цей факт можна вважати міфом, адже якби це було насправді, то комендант фортеці обов'язково б сповістив про це своє командування (Безверхній, с. 51).

Отже, досить в'яла облога Полтави дає підстави нам дійти до думки, що Карл ХІІ взагалі не мав наміру брати Полтаву, а використовував тривалу блогу фортеці для втягування армій Петра І в генеральну баталію. Але якщо припустити, що насправді Карл ХІІ організував для Петра І тут пастку, то сам в неї ж і потрапив. Затримка шведів під Полтавою привела сюди всю московську армію, але шведи знесилені після тяжкої зими в Україні та облоги Полтави, втратили моральний дух, бойові якості. Отже, можна зробити висновок про те, що облога Полтави стала важливою складовою у воєнному процесі, що відбувався на території України та Полтавській битві.

Список використаних джерел

- Артамонов В. Осада Полтавы в 1709 р. (По шведським источникам). *Вопросы истории*. 2004. №11. С. 112-121.
- Безверхній О.В. Щоденник шведського фенріка Роберта Петре як важливе джерело інформації про перебіг подій Великої Північної війни на Україні. Григорьев Б. Карл ХІ или пять пуль для короля. Москва: Молодая гвардия, 2006. 550 с.
- Із щоденникових записів Каролінців. Стокгольм, 1992.
- Мокляк В. Полтавський полк. Полтава: Дивосвіт, 2008. 112 с.
- Сальников В. Облога Полтави: сучасний погляд. *«Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших державах»*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 2009. С. 260-266.
- Шендрік Л.К. Облога Полтави в 1709 р.: Міфи і факти. *Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших державах»*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 2009. С. 333-338.

* * *

РОЗДУМИ ПРО МАЙДАН

Цей твір буде наповнений суб'єктивними думками та спостереженнями. Та сподіваюсь, що саме такий підхід до цієї роботи і дасть бажаний результат. Якого ж результату я очікую, буде сказано в кінці, у висновку. А поки що повернемося думками в кінець 2013 року, бо саме тоді для мене почалась революція...

Уявіть собі сором'язливого хлопця, що приїхавши до міста здобувати освіту, примкнув до, хоч і поміркованої, та все ж патріотичної скаутської організації «Пласт». Цим хлопцем був я. І в той час коли я не був зайнятий пошуками глибинного сенсу у черговій драйвовій пісні, чи не намагався знайти натхнення на дні пляшки для написання чергового безглузлого вірша, я спостерігав за людьми. Це й зараз лишається одним із найцікавіших занять для мене. Дивитися на людей, спостерігати за ними. Зауважувати що вони наділяють сенсом і чому. Можливо я робив це, щоб і самому собі поставити якісь пріоритети, та люди мене розчаровували. Наслідувати було нікого. Моє найближче оточення переймалося лише сьогоденням і максимум завтрашнім днем. Їх не цікавила історія, культура і душа власного народу. Їх не цікавило, хто вони є і звідки походять. Та й не важливо це було для них. Зараз я їх навіть розумію. Та тоді я був юний патріот-максималіст. Ідеаліст. Я був готовий померти за національну ідею, і «тащився» від рядків із пісні «Арії», де співалося «Войну придумай, придумай нам врага...», Тільки от наш ворог виявився не вигаданим...

Ще зі школи зрозумівши, що від наших «добрих» сусідів нічого чекати добра, я міцно їх зненавидів за всі історичні образи. Жагуче бажання помсти гризло мою юну свідомість, а однолітки, та й старші люди виключно насміхалися з моєї позиції. «Ну як так можна ненавидіти братній народ? Вони ж нам нічого не зробили!» Зараз ця фраза мене особливо смішить.

У такому стані розуму я дожив до зими 2013 – 2014 рр. Зараз можна почути цікаву думку, мовляв при Януковичі добре жилося. Звичайно, якщо порівнювати Україну з розбитою економікою, і Україну з розбитою економікою і війною, то без війни виходить набагато краще. Та ці люди забувають про дуже важливі речі. Я не буду говорити про економіку та політику дуже глибоко.. Тут я описую своє суб'єктивне бачення тих подій. І з ракурсу того, ким був тоді я, було зрозуміло – у країні коївся кошмар. Я почав помічати типову структуру новин, коли в кінці випуску, після всієї кримінальної хроніки подавали «дужерку», щоб піти на хорошій ноті. Про політику говорили поверхнево і лише про найвагоміші події, наприклад зміна розстановки основних сил, чи про ціну на газ. Годі було чекати глибокої аналітики і пояснень для населення, що їх чекає після підписання чергового папірця. Ви можете сказати що я перебільшую, що я просто обливаю багном ідеологічних ворогів. Можливо ви й праві, адже той режим залишив мені на згадку причину його ненавидіти...

Але про це пізніше. Основною проблемою, як на мене, було те, як суспільство тиснуло тоді на мене – україномовного та ще й патріота. Не можна заперечити той факт, що українська мова тоді була геть не престижна, і серед міського населення вважалась мовою «селюків» або «западенців». І цей тиск відчував я сам. Я принципово розмовляв українською, свято вірячи, що перехід

на мову співрозмовника буде проявом слабкості. Звичайно я ловив на собі здивовані погляди, коли співрозмовник замість російської, чи хоча б звичного суржика чув щирі українську. Мій козацький чуб їх дивував ще більше, але сам факт такого ставлення до української мови і культури в Україні уже є тривожним сигналом.

Якби у 2013 році мені сказали, що скоро буде революція, я звичайно би зрадив, але їй не повірив би також. Я не сподівався, що на Майдан може вийти стільки людей. І за це, я вважаю, варто подякувати «Беркуту». Саме так, ті самі хлопчики із гумовими кийками зробили революцію можливою. Бо старше покоління патріотів давно обросло різними обов'язками та зв'язками, і їхньою межею у протистоянні злочинній владі був лише мирний протест. Більш радикальна молодь могла протестувати частіше, та який сенс у протестах, коли тебе взагалі не слухають? А зовсім відбиті радикали були зайняті періодичним побиттям іноземних студентів, і в різну «політичну дурню» зовсім не лізли (надто вже складно). Саме дії силовиків спонукали вийти на протест усіх незгодних. Саме той кривавий вечір розгону студентів дав початок тому, що ми зараз називаємо Революцією Гідності.

Я пам'ятаю очі свого батька, коли він дивився той випуск новин. Його загробілі від тяжкої праці руки стискалися у кулаки. Здавалося, він був готовий прямо зараз піти, і розкидати усіх, хто відповідальний за таке варварство... Чи принаймні дати хоч комусь із тих виродків по пиці. Саме із подібних людей потім і сформувалась самооборона Майдану. Із людей, яким боліло не стільки за Україну чи національну ідею. Їм боліло за дітей. За тих студентів, що були майже втоптані у бруківку.

Зараз про революцію можна почути дві абсолютно протилежні думки, і вони не що інше як продукт чорно-білого світогляду. Одна обливає революцію брудом, заперечуючи її необхідність, інша ж навпаки – виставляє революціонерів у виключно позитивному ключі. Як історики ми маємо неупереджено розглядати і об'єктивно оцінювати ситуацію. Не завжди це можливо зробити, особливо з такими живими темами. Та як учасник тих подій можу сказати, що не буває білого чи чорного, і не можна сказати що серед нас не було тоді «паршивих овець». Серед відчайдухів, волонтерів та ідеалістів траплялися не найкращої якості люди, що лише прикриваючись напускним патріотизмом, жадали поживитися майном і здобутками Майдану. Для мене шоком був той факт, що сотні чи навіть тисячі людей приносили протестувальникам хоч який небудь мізер – оберемок ковдр, чи каструлю борщу, чи хоч пів хлібини. Ці люди віддавали на благо революції якщо не свій час, то їжу, одяг, робочі інструменти. Ентузіасти не від багатства і достатку свого, а від бідності відривали шматки, і латали наші потреби. За ту зиму у революції назбиралося багацько різного барахла, що було спільним надбанням. Та і на це скромне майно знайшлися охочі з липкими руками. Маргінали різного рангу пробралися у ряди революціонерів, і добряче зіпсували імідж дійсно достойних людей. Бувало, що різні безхатьки приходили аби погрітися, або пенсіонери забігали поїсти дармової каші. Особливо веселило те, що такі гості не підтримували ідеї Майдану, інколи навіть більше – були ярими противниками цих ідей. Але обурювало інше. Особисто можу пригадати випадок, коли партія «Свобода» дискредитувала себе перед не партійними

соратниками по Майдану тим, що під час чергового миру привласнила добрий шмат такого майна революції, і подальша його доля не відома. Я розумію, що не партія зробила це, а конкретні особи, та погане ставлення до «Свободи» лишилося у мене досі.

Серед чисельних проблем Майдану можна пригадати і розрізненість в управлінні. Ми всі пам'ятаємо як на перемовини з Януковичем ходила несвята трійця «вождів» повстання. Та справжньої влади ні Яценюк, ні Тягнибок, ні навіть Кличко не мав над протестувальниками. Кожен із них мав свій відсоток впливу, та повністю вони не контролювали народ, і не могли контролювати. Не хочу плодити бездоказові теорії з повітря, та мушу зауважити що, між народом тоді блукала думка, що тріо «вождів» було лиш фікцією для імітації переговорів із протестувальниками, що вони насправді слуги режиму, і прагнуть лише заткнути людям рот черговою обіцянкою. Я не берусь судити про істинні мотиви цих людей. Але ті переговори, що велися із так званими представниками народу не відображали істинних вимог цього народу. Переговори були спрямовані на максимально мирне вирішення ситуації, без зайвої крові та збитків. Та забувається один важливий факт – не ми почали кровопролиття... Обурений народ вимагав змін. Не більше, не менше. Покарати винних. Змістити діючого президента. Налагодити гідне життя. Я можу сказати, що то був справжній феномен. Тисячі людей пішли не за єдиним керівником, а за ідеєю, хоч це й призвело до певних мінусів. Із натовпу виокремились ватажки угруповань, що відрізнялися і поглядами на ідею, і засобами досягнення мети. Я пам'ятаю як не знав, кого з координаторів слухати, бо кожен говорив щось своє. Одні були радикальніші, інші взагалі безініціативні. Я не міг зрозуміти чому «Свобода» так не любить «Правий сектор», і чому на мене так косо дивиться мій товариш-свободівець, коли я співаю пісні з ультрасами. Тотальна відсутність єдності була завжди хворобою нашої нації. Майдан не став винятком. Хоча, здавалося, ми боремося за одну мету.

Наставали моменти бездіяльності, і це бісило мене тоді найбільше. Я, будучи юним і дурним, прагнув бою. І вірив, що в бою народний гнів рознесе ненависні сили режиму, просто тому, що ми «воїни світла». Тиша вбивала наш ентузіазм. Здавалося, що на горі всі вже домовились, що не можна вірити своїм же командирам. Ми гадали, що все вже стихає, і багачко людей, втративши запал, стомилися спати під курткою у коридорі захопленого будинку профспілок. Маса народу танула на очах. І я сам перед подіями на вулиці Грушевського необачно покинув Майдан.

Подальша моя революційна діяльність продовжилась тут, у Полтаві. Справа в тому, що прийшовши до ОДА, щоб дізнатись, чи не буде їхати транспорт на Київ із добровольцями, я зустрів «Брата». Кровних братів я не маю, і це був лиш позивний того чоловіка. Ви його можете знати як Дмитра Корняка. Він переконав мене тоді, що у Києві людей вистачить, а от опір на місцях організувати теж треба. І піддавшись його неймовірній харизмі, я лишився. Він був прикладом для нас. Він виголошував промови так, щоб запалити кожне серце вогнем праведного гніву. І в нього це виходило. Своєю силою духу він надихав нас і показував, що не варто впадати у відчай. Бо коли тебе переборять у твоїй голові, то і на ділі ти зламаєшся.

*Збірник матеріалів XXIII наукової конференції
студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії*

Далі я міг би розповідати веселі історії, про те як тусив із однолітками на барикадах. Як приховував від батьків, що вже довго не з'являюсь на парах і живу в будівлі ОДА у купі старого лахміття. Але залишимо це для іншої розповіді.

19 лютого я відзначаю другий день народження, бо тоді за кілька тижнів до свого двадцятиріччя я отримав нагадування про революцію і путівку у другу міську лікарню. Куля у животі наробила шкоди моїм кишкам, і застрягла в кількох міліметрах від черевного відділу аорти. Простіше кажучи, я дивом лишився жити, але на найближчий рік прописався вдома, замість того щоб разом з побратимами боротись із ворогом вже на війні. У той найважчий рік війни... Тоді, лежачи у лікарні після операції, я сумбурно пригадував події вечора, коли мене поранили. Пам'ятаю, як страшно було їхати до лікарні, бо там уже чекали «пси режиму». А після операції страшно було, що мене безпомічного кинуть до в'язниці, або вже до канави, але у різних пакетах. Та страхи виявились марними, і вже потім я дізнався, що президент втік, лишивши своїх вірних «псів» сам на сам із гнівом скривдженого люду. Повний колапс, невизначеність і незнання, що далі робити, захопили країну. Ейфорія минула, і лишилась тільки війна і пограбована держава. Колишні «вожді» Майдану стали ділити сфери впливу, скориставшись тим, що патріоти, на чиїх руках вони влізли на свої посади, були надто зайняті війною або лікуванням. У суспільстві з'явилась думка про хлопців, які повернувшись з війни, доб'ють останніх корупціонерів. А тепер можна розслабитись, і відпочивати за спинами захисників, зрідка пописуючи у соцмережах коментарі, як же ми любимо Україну.

Така вагома подія як Революція Гідності має залишитися в історії однозначно. Її вплив на наше суспільство важко переоцінити. Це фундаментальний період, який змінив хід розвитку нашої держави. Та я мушу нагадати, що не лише у підручниках з історії має лишати слід ця Революція. Зараз уже історія той день, коли мене поранили. Уже історія – Небесна сотня. І Дмитро Коржак тепер лише історія, назва вулиці в Полтаві і фото на обеліску, що з докором дивиться на мене, коли я проходжу повз. Ми надто швидко заархівували Революцію, і люди з радістю її забули, як поганий сон. Тільки от сон не залишає шрамів і могил. Мертві вже не говоритимуть, вони лише дивляться, лише спостерігають. Та ми мусимо говорити замість них! Мусимо нагадувати про них. Не заради могил, а заради майбутнього. Революція Гідності – наша жива історія. Не через унікальність, але через те, що вона ще триває. Вона не завершилась, і не завершиться доти, доки є ще негідники у країні, і доки є ще люди, які мають Гідність і сили боротися!

* * *

*Сьомін Георгій, аспірант кафедри історії України
(наук. кер. – проф. Бабенко Л.Л.)*

СУБ'ЄКТИ ФІЛЬТРАЦІЙНИХ СПРАВ 1943-1945 рр.

У період Другої світової війни наслідком воєнних поразок Червоної армії та встановлення нацистського окупаційного режиму стала поява таких категорій як військовополонені та вивезені на примусові роботи українці –

остарбайтери. Їхнє перебування в концтаборах та поза межами радянського Союзу супроводжувалося цілеспрямованим впливом нацистської ідеології, що потенційно ставило під сумнів радянської влади їхню політичну благонадійність. Особливо актуалізувалося це питання після поразки гітлерівського режиму і початку повернення радянських людей на батьківщину. Вони найчастіше потрапляли у сферу діяльності радянських органів державної безпеки (у квітні 1943 р. зі складу НКВС було виділено в окремих орган Наркомат державної безпеки (НКДБ); у березні 1946 р. НКДБ було перейменовано у Міністерства державної безпеки (МДБ)), яким була доручена організація фільтрацій репатрійованих осіб у спеціальних таборах та за місцем проживання. Практика фільтраційних перевірок була жорстким процесом, у ході якого застосовувалися негуманні принизливі технології, що завдавали додаткових психологічних травм людям, що зазнали поневірянь на чужині. Невипадково сучасні дослідники називають їх «жертвами фільтрації».

Тематика фільтраційних процесів є багатоаспектною та маловивченою, а їх суб'єкти довгий час перебували, в тіні тематичних пріоритетів учених. Персональні справи під грифом «секретно» зберігалися в архівах спецслужб СРСР. Метою автора є виокремлення предмета дослідження та його джерельної бази.

Фільтраційні справи – це своєрідні досє з матеріалами про людей, що поверталися в місця свого проживання й проходили перевірку НКДБ–МДБ на добросовісність та сумлінну боротьбу проти ворогів Радянського Союзу. Всі червоноармійці, котрі перебували в полоні до початку контрнаступу Червоної армії, через збірно-пересильні пункти мали надходити до спецтаборів НКВС–НКДБ на перевірку, звідти передаватися до військкоматів для відправки на фронт (до закінчення бойових дій) або на промислові роботи. Усі спецтабори НКВС СРСР організовувалися при промислових підприємствах, і під час перевірки військовослужбовці, за винятком офіцерського складу, були задіяні на відбудовчих або технологічних роботах. Отже, фільтраційні табори – це спецзаклади для перевірки осіб, що були в німецькому полоні або на окупованій території (Полетун, 2005, с. 58).

Упродовж завершального етапу війни змінився порядок проходження перевірки. Згідно з постановою Державного комітету оборони від 4 листопада 1944 р. звільнені з полону військовополонені та цивільні особи призовного віку направлялися до запасних частин Червоної армії, минаючи спецтабори. Проте до спецтаборів НКВС направлялися так звані «злочинні елементи» з числа військовополонених та репатріантів, підозрюваних у колаборації, для більш ретельної перевірки (ДАПО, арк. 1-6).

Перші українці як відомо опинилися на примусових роботах ще влітку 1939 р. Це були мешканці окупованого угорськими військами Закарпаття, яких вивозили на роботу до Австрії. Наступними на початку вересня 1939 р. потрапили до Рейху галичани. Це були військовослужбовці польської армії, які опинилися в полоні й із часом були переведені до розряду цивільних робітників. Перші цивільні робітники з окупованої вермахтом території України стали добровільно виїжджати до Німеччини влітку 1941 р. з округу «Галичина». До початку німецько-радянської війни нацистське керівництво не планувало використовувати в промисловості своєї країни робочу силу з окупованих

територій СРСР, зокрема, й України. Навпаки, розроблялися схеми масового вивіщення мільйонів місцевих мешканців відповідно до генерального плану «Ост» та німецької колонізації захоплених українських та інших радянських земель. Крах «блискавичної війни» восени 1941 р., необхідність проводити позиційні бойові дії та мобілізувати все більше німецьких селян і робітників до армії змусили Гітлера частково змінити свої плани й піти на використання трудових ресурсів з окупованих східних територій в економічних інтересах Третього Рейху (Полетун, 2005, с. 59).

Сподівання гітлерівців на те, що потреби в робочій силі задовольнять військовополонені, не підтвердилися. Жахливі умови утримання, голодування, епідемії, знущання і вбивства призвели до їхньої масової смертності. Окупаційна влада взимку 1942 р. спрямувала головні зусилля на вербування цивільних робітників. Чимало безробітних, змучених голодом і безпросвітним існуванням у напівзруйнованих містах городян, повірили обіцянкам німецьких вербувальників. Перший ешелон із 1117 робітниками-спеціалістами вирушив із Харкова до Кельна 18 січня 1942 р., другий до Бранденбурга – 21 січня. Вивезення трудових ресурсів із Києва розпочалося 22 січня 1942 р., коли до Німеччини було відправлено 1,5 тис. осіб. 24 лютого перший потяг з остарбайтерами-добровольцями виїхав зі Сталіно. Особливістю перших німецьких трудових наборів була чітка спеціалізація робітників за професіями (перевага віддавалася чоловікам зі спеціальністю будівельників, металургів, гірників тощо), а також їхній здебільшого добровільний характер (Полетун, 2005, с. 61). Надалі нацисти вдавалися до насилля, влаштовуючи облави і масові відправки до Німеччини населення міст і сіл з території України.

Мною було опрацьовано низку архівних справ з фондів ДАПО для вивчення проблеми. Всі справи мають спільну специфіку: вони персоналізовані і згідно з нормативно-правовими та етичними нормами не рекомендовано оприлюднювати прізвища їх фігурантів. Їхній інформативний потенціал досить лаконічний, структура справи має однотипну фабулу (ДАПО). Разом з тим за формальними документами: довідками, висновками оперативних співробітників та слідчих, протоколами допитів суб'єктів фільтрації або свідків, іншими матеріалами можна простежити характер суб'єкт-суб'єктних відносин, позицію держави у ставленні до своїх громадян, дати оцінку практики застосування правових норм тощо. Такі документи дають підстави для аналізу суспільних настроїв та чинників впливу на їх трансформацію. Вважаю, що подальша робота з цією групою джерел дозволить глибше проаналізувати формування суспільно-політичної ситуації в Україні на завершальному етапі Другої світової війни та перші повоєнні роки.

Прикладом є справа Р-3797 у Державному архіві Полтавської області. З матеріалів справи зрозуміло, що ОСОБА-1 була насильно вивезена з окупованої території України. ОСОБА-1 проживала у с. Хутір-Байрак Котелевського району Полтавської області. Чоловік працював у місцевому колгоспі. 12 травня 1943 р по трудовій мобілізації був примусово вивезений до Австрії і став «остарбайтером». Він відбував повинність на залізничних шахтах. 10 травня 1945 р. був звільнений радянськими військами, а вже 26 травня відправлений у фільтраційний табір НКВС для спецперевірки у м. Будапешті (Угорщина). Після її проходження 20 червня направлений на попереднє місце проживання, де був

ще раз допитаний співробітниками Котелевського райвідділу НКВС, але вже як свідок.

Однак, як показано у справі, з'ясувався окремих факт, який зацікавив оперативників і значно загальмував завершення фільтраційної перевірки. Згідно з матеріалами справи ОСОБА-1 під час окупації ще до свого депортування у 1943 р. була викликана до німецьких окупаційних органів, за «невихід на роботу». Цей факт розцінювався як зустріч для ймовірної згоди на співпрацю з німецькою спецслужбою і став «темною плямою» в біографії чоловіка при здійсненні перевірки. Аналіз протоколу допиту показав, що слідчий ставив провокативні питання, розраховані на деморалізацію підозрюваного, його залякування. Зокрема зміст питань свідчить про застосування випробуваної технології жорсткого пресингу, що застосовувалися в період масових довоєнних репресій: «Яку підписку ви дали Німецьким каральним органам при виклику?», «Ви збрехали, адже ви були завербовані в німецьку розвідку?», «У яких фашистських організаціях брали участь?» та інші. У відповідях підозрюваний всіляко доводив свою непричетність до агентурної роботи, а оперативному співробітнику не вдалося це довести. 23 червня 1945 р. ОСОБА-1 завершила проходження процесу фільтрації та отримала офіційний дозвіл на проживання у своїй місцевості, але ще довгий час була під пильним наглядом співробітників органів держбезпеки (ДАПО, 5-6 арк.).

Отже, незважаючи на декларовані радянським урядом права і свободи репатріантів, у реальному житті суспільний статус цих людей фактично майже не відрізнявся від статусу кримінальних злочинців (нагляд і профілактичні бесіди з працівниками НКВС та НКДБ, відкриття спеціальних справ, обов'язкова реєстрація в міліції, заборона проживання в столичних містах тощо). Після завершення бойових дій у Європі в 1945 р. більшість примусових робітників зі Сходу деякий час перебували в таборах переміщених осіб у Західній Німеччині. Згідно з міжнародними угодами між союзниками по антигітлерівській коаліції, ухваленими на Кримській та Потсдамській конференціях у 1945 р., повернення до СРСР було оголошено обов'язковим для всіх громадян, які до 1939 р. проживали в СРСР. Ті співвітчизники, що не побажали повертатися до Радянського Союзу й змогли уникнути примусової репатріації, стали однією зі складових так званої третьої хвилі еміграції з України.

Список використаних джерел

Державний архів Полтавської області (ДАПО), ф. Р-9106, оп. 6, спр. 3788, 6 арк. ДАПО, ф. Р-9106, оп. 6, спр. 3797, 5 арк.

Полетун Н. Фільтраційні справи радянських громадян, примусово вивезених до Німеччина в роки Великої Вітчизняної війни, як історичне джерело. *Скарбниця української культури*: Зб. наук. пр., Чернігів, 2005. Вип. 6. С. 58-61.

* * *

УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917–1921 РР.: ПРОЕКТНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ

Зміни, які переживає сучасна система шкільної історичної освіти, сприяють зростанню інтересу до інноваційних підходів. Одним із таких нововведень є навчання історії за допомогою методу проектів, який сьогодні переживає «друге народження». Такий підхід сприяє індивідуалізації навчання, розвитку пошукових і творчих здібностей учнів, поглибленому вивченню питань із теми.

Спробуємо на прикладі теми курсу історії України «Українська революція 1917–1921 рр.», яка містить багато суперечливих питань, потребуючих детального опрацювання, показати специфіку застосування проектного підходу у вивченні курсу історії України.

Проектне навчання виникло у другій половині XIX ст. у США, де застосовувалось у сільських школах, а з часом, на початку XX ст. проникло до загальноосвітніх шкіл. Для його визначення Д. М. Снезденом було вперше вжито термін «метод проектів». Він набув широкого розповсюдження у 20-х роках паралельно з Дальтон-планом, інколи використовувався як складова частина лабораторної системи. На початку 30-х років поряд з іншими інноваціями був засуджений. Але в середині 90-х років метод проектів «пережив друге народження», він набув нового звучання та все більшого розповсюдження в сучасній школі (Баханов, 2005, с. 203).

Під проектною технологією навчання історії сучасні вітчизняні дослідники розуміють цілеспрямований, чітко контрольований системний метод організації навчального процесу, за допомогою якого учні набувають історичних знань, умінь, ставлень і практичного досвіду (компетентностей) у процесі планування й виконання навчальних проектів, орієнтованих на створення і презентацію учнем специфічного для цього предмета продукту (текст, художнє зображення, вистава, відеофільм, мультимедійна презентація, макет) (Мирошніченко, 2010, с. 6).

Методичні умови застосування проектною технології навчання історії передбачають підготовленість учителя історії до організації проектування; актуальність і значущість для учнів проблеми, що розв'язується під час проектною діяльності; проведення вчителем розподілу ролей між учасниками проекту; дотримання ними чіткої структурованості змістовної частини проекту; застосування дослідницьких методів під час роботи над проектом; заохочення педагогом активного використання різноманітних методів роботи з інформацією та ін. (Ісаєва, 2005, с. 9).

Суть проектною технології – стимулювати інтерес учнів до певних проблем, які передбачають володіння певною сумою знань через проектною діяльність, а саме: розв'язання однієї або цілої низки проблем, практичне застосування надбаних знань від теорії до практики. Розрізняють такі типи проектів: дослідницькі, творчі, ігрові, практико-орієнтовані проекти. За кількістю учасників проекти поділяються на особистісні, парні, групові. Ця педагогічна технологія зорієнтована на застосування фактичних знань і набуття

нових (часто шляхом самоосвіти), є прикладом поєднання урочної та позаурочної діяльності (Мирошніченко, 2010, с. 7).

Проект спонукає учня виявляти інтелектуальні здібності, моральні та комунікативні якості, продемонструвати рівень володіння знаннями та загально-навчальними вміннями, здатність до самоосвіти та самоорганізації.

При вивченні теми «Українська революція 1917–1921 рр.» метод проектів можна застосовувати в різних варіаціях. Так, вчителька гімназії № 5 м. Кропивницького Н. А. Грищенко в десятому класі в якості узагальнення до теми пропонує учням виконати такі проектні завдання: на основі аналізу історичних документів підготуватися до виступу від імені політичного діяча на конгресі українських політиків (умовна дата 1923 рік). На конгрес запрошуються М. С. Грушевський, В. К. Винниченко, В. І. Липинський, Ф. А. Лизогуб, В. І. Голубович, С. В. Петлюра, М. П. Василенко, П. О. Христюк (це є теми індивідуальних проектів). На конгресі розглядаються питання: «1) Якою повинна бути Українська держава за формою правління? 2) Політика якого уряду на початку ХХ століття була ефективнішою? 3) Яких помилок хотілося б уникнути? 4) Чи можна було утворити єдиний антибільшовицький фронт? Звіт про виконання проектних завдань відбувається на уроці-конгресі» (Грищенко, 1998, с.12).

В якості творчого проекту може бути запропоноване завдання з використанням інформаційно-комунікативних технологій (створення мультимедійних презентацій, ментальних карт з теми проекту).

У контексті теми може бути запропонований такий проект, який побудований на проблемних запитаннях. Ключове питання: У чому полягає значення державотворчого процесу в Україні 1917–1921 років? Тематичні питання: 1. Революція в Україні – прагнення народу чи закономірність історичного розвитку? 2. Незалежна українська держава 1917–1921 рр. – наше право чи здобуток? Учнівські приклади: Презентації: «Українська держава (Гетьманат)», «Універсали Української Центральної ради». Публікації «Директорія УНР», «Михайло Грушевський і Центральна рада», «Володимир Винниченко». Веб-сайт за змістом проекту зі сторінками: «Українська революція»; «Українсько-радянські війни 1917–1921 рр.» (Грінченко, 2014, с. 120).

В якості дослідницького проекту до теми «Українська революція 1917–1921 рр.» пропонуємо використати метод перевернутого навчання (учні заздалегідь готують матеріал і презентують його на уроці).

Пропонуємо розроблений нами варіант реалізації цього методу. Для цього клас попередньо необхідно поділити на групи, кожній з яких дати свою тему проекту: «Виникнення уряду Центральної Ради та політичні сили в 1917 р.», «Державні утворення і населення в 1918–1920 рр.», «Більшовицька експансія та встановлення радянської влади в Україні» та запропонувати підготувати запитання для інших тем. Ну уроці учні мають можливість захистити свої проекти, дати відповіді на запитання колег з інших груп, подискутувати. Учні матимуть змогу більш детально ознайомитись з певними аспектами своєї теми, а загалом клас взяти участь у її обговоренні.

Отже, проектне навчання, яке виникло ще у другій половині ХІХ ст., нині переживає новий етап свого розвитку, оновлюється в інноваційних формах.

Змістовим наповненням цього підходу є стимулювання інтересу учнів до вивчення історичного матеріалу, заохочення їх до творчої діяльності, пошуково-дослідницької роботи. Проектний підхід навчання історії, як спосіб організації навчального процесу, спрямований на формування таких компетентностей, за допомогою яких учні набувають історичних знань, умінь і навичок у процесі планування й виконання навчальних проектів. Використання цього підходу у вивченні теми «Українська революція 1917–1921 рр.» дозволить учням більш глибоко дослідити даний період української історії, насичений суперечливими подіями, відомими та маловідомими персоналіями.

Список використаних джерел

- Баханов К.О. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти: Монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2005. 384 с.
- Грищенко Н.А. Особистісно-орієнтований підхід до викладання історії. Кіровоград: Олео, 1998. 18 с.
- Грінченко В.М. Використання методу проектів із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у шкільному курсі історії. *Наукові записки*. Серія: Історичні науки. 2014. № 22. С. 118–124.
- Ісаєва Г.П. Метод проектів – ефективна технологія навчання. *Підручник для Директора*. К.: Плеяди. № 9–10. 2005. С. 4–10.
- Мирошніченко В.О. Методика застосування проектної технології у процесі навчання історії в 10-му класі: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02. «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)». К., 2010. 20 с.

* * *

*Удовченко Вікторія, студентка IV курсу
(наук. кер. – доц. Бороденко О.А.)*

УРОК-КОНКУРС ЯК ПОЗАКЛАСНА ФОРМА НЕСТАНДАРТНОГО ЗАНЯТТЯ

Завдання вчителя, які ґрунтуються на Концепції загальної середньої освіти та Державному стандарті, конкретних програмах навчання та виховання, створити для кожного учня оптимально-сприятливі умови для його всебічного розвитку. Для здійснення цієї мети потрібно підвищити ефективність уроку різними методами, прийомами та засобами навчання.

Актуальним для сучасного вчителя є виокремлення та обґрунтування теоретичних підходів до визначення нетрадиційних форм організації навчальної діяльності, використання нових інформаційних технологій, що дають змогу втілювати різноманітні нововведення в процесі навчання; удосконалювати вміння і навички учнів за допомогою нестандартних уроків.

Мета статті полягає у вивченні особливостей уроку-конкурсу як нетрадиційної форми навчання в шкільному курсі історії України на прикладі позакласного заходу з теми «Козацька доба» для учнів 8-го класу.

Урок-конкурс проводиться з метою залучення учнів до джерел національної історії та культури, сприяння патріотичному вихованню кожного

учня, осмислення себе частинкою великого українського народу, пробудження національної самосвідомості (Черевань, 2008, с. 49).

Урок-конкурс головним чином призначений для перевірки набутих знань учнів, розвитку творчих здібностей. В учнів проведення такого уроку викликає зацікавленість і стає популярним, оскільки в певній мірі носить розважальний характер. Вчить учнів добувати знання самотужки, творчо мислити, проявляти винахідливість. Учитель у такій формі пропонує учням повторити та узагальнити навчальний матеріал, що вивчався, формує вміння застосовувати здобуті знання, складати історичні портрети, ставити та відповідати на поставлені запитання.

Сутність цієї форми навчання полягає в самостійному набутті учнями знань, умінь, інтелектуальних і соціально цінних якостей під час виконання навчального (як правило, проблемного) завдання у процесі самопідготовки та колективного обговорення результатів пізнавальної діяльності. Педагогічно правильно організоване та проведене заняття – могутній стимулятор пізнавальної активності учнів.

Поставлене завдання на уроці може мати як репродуктивний, так і продуктивний характер, але форма висунутих завдань гумористична, цікава. Для проведення такого уроку учнів розподіляють на дві команди. Одним із способів формування команд може бути, наприклад, за рядами парт, які названі «куреньями», тощо (Петрище, 2018, с. 21).

Як приклад, використовують розважальні конкурси історичного характеру, такі як конкурс «Козацький гопачок». Вчитель повідомляє перший раунд конкурсу. Козацький танець був не просто танець для душі. Це були спеціальні акробатичні вправи, які допомагали козаку навіть у бою. Козак, як вихор, міг із шаблею в руках, вистрибуючи, виконувати спеціальні елементи танцю. Навіть вороги говорили, що важко битися з козаком, у якого вселився ніби сам біс. Це козаку допомагав танок. А тепер спробуємо свої сили в танці. Хто найдовше танцюватиме навприсядки, той переможець.

Конкурс співу продовжує урок-конкурс. Який же козак, коли він не може співати? Команди куренів мають переспівати одна одну. Виконуються тільки козацькі (українські) пісні. Перемагає та команда, яка більше знає пісень і співатиме остання (Коллективне..., 2008, с. 47).

Третім може бути конкурс писарів. Хто перший прочитає зашифрованого листа. Лист подано у вигляді плутанки, в якій зашифровано вислів: «Запорозька Січ – козацька фортеця» (див. рис. 1) (Коллективне..., 2008, с. 51).

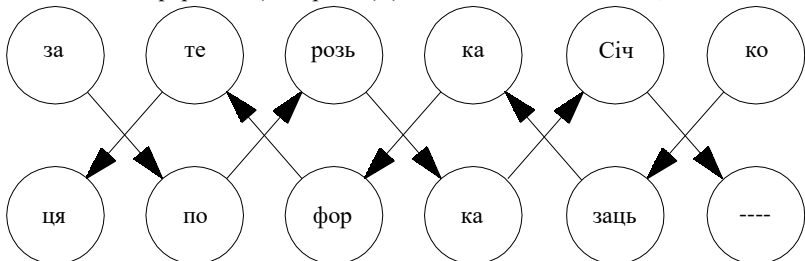

Рис. 1. Інтерактивна гра «Мовний ребус» (Коллективне..., 2008, с. 51)

Конкурси можуть проводитися й за іншим алгоритмом:

1. Конкурс «Вгадай» складається із загадок, тестів та інших пізнавальних завдань.

2. Конкурс майстрів мистецтва. Від кожної команди вибирають по 3–4 учня, які виконують роль художника, поета та ін. Кожен із них має виконати свій номер, який за змістом має розкривати тему.

3. Конкурс оповідачів. Обом командам пропонують, наприклад, картинку, за якою потрібно скласти розповідь.

4. Конкурс капітанів, який охоплює розв'язування задач та аналіз картини (Петрище, 2018, с. 21).

Отже, нетрадиційні форми організації навчання не тільки зацікавлюють учнів, створюють умови для поглибленого вивчення, наприклад, історії Козацької доби, але й розвивають творчу самостійність. Такі форми роботи поживляють діяльність, активізують усіх учнів до участі на занятті, сприяють швидкому запам'ятовуванню, послідовному розумінню і засвоєнню навчального матеріалу з урахуванням віку та здібностей школярів. Опанування вчителем різних нестандартних форм навчання забезпечує якісно новий рівень засвоєння знань, розвиває особистість, сприяє формуванню в ній ключових і предметних компетентностей. Однак варто відзначити, що надмірне використання нетрадиційних уроків, може стати для учнів традиційним і знизити або й взагалі втратити інтерес до такої форми роботи.

На нашу думку, нетрадиційні уроки слід впроваджувати в навчально-виховному процесі тому, що такі заняття відрізняються своєю динамічністю, мобілізують, згуртовують учнів в один колектив і в той же час своєю новизною розвивають, навчають, виховують. Головне – правильно підбирати форму роботи і якісно проводити урок. Своїм дослідженням ми тільки порушили поставлену проблему, адже запропонували розгляд лише однієї форми з-поміж розмаїття нетрадиційних уроків, яким немає обмежень. Кожний урок, створений учителем є неповторним, тим більше за умови використання нових форм, інноваційних технологій тощо.

Список використаних джерел

Колективне свято на тему «Козацькі забави». *Розкажіть онуку*. 2008. №7. С. 46–53.

Петрище З. Нестандартні уроки. Види та підготовка. *Сучасна школа України*. 2018. №8. С. 16–29.

Черевань І.І. Управління впровадженням фізкультурно-оздоровчого патріотичного комплексу «Козацький гарт». *Виховна робота в школі*. 2008. №9. С. 2–19.

* * *

УКРАЇНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ В ФОНДАХ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

Повноцінна інтеграція України до світової спільноти супроводжується процесом відродження національної свідомості й історичної пам'яті. Вагома роль у цьому процесі відводиться музеям, як духовним скарбницям українських старожитностей. Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського є значним науково-культурним Україною. Проблема збереження українських старожитностей в експозиційних залах та фондах краєзнавчого музею заслуговує на увагу, а тому актуальність теми тез є беззаперечною. Українські старожитності - це археологічні пам'ятки та старовинні речі, які є культурним надбанням що збережені в музеях м. Полтави. Старожитності бувають: військові, побутові, ритуальні, господарські. Вони мають велику історичну цінність і є свого роду реліквіями, святинами народу (Полтавський..., 2018, с. 127).

На початку ХХ ст. Полтавський краєзнавчий музей ввійшов в число найбільших і найкращих музеїв України – після того, як в 1906 році сюди було передано величезну колекцію українських старожитностей (понад 20 тисяч експонатів, чотири тисячі томів наукової бібліотеки) відомої меценатки Катерини Миколаївни Скаржинської. На сьогодні Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського має багату фондову колекцію: понад 300 тисяч експонатів, 25 експозиційних залів.

Українські старожитності у музейних експозиціях Полтавського краєзнавчого музею займають різні зали. Основну частину експозиційного залу «Народні ремесла та селянський побут» займає реконструкція української селянської хати ХІХ ст., дах якої було знято зі справжнього будинку (хати) кінця ХІХ — початку ХХ ст. Експонуються типові речі інтер'єру селянського помешкання: лава, колиска, покуть, мисник, а також знаряддя ткацького ремесла — ткацький верстат, прядка та мотовило, не менш цікавим є верстат для виготовлення гребінців з рогу (Старожитності..., 2018, с. 46).

У залі «Соціально-економічний, політичний та культурний розвиток Полтавщини ХІХ ст.» експонується чумацька запряжка (паровиця) — чучела волів сірої української породи та чумацький віз – мажа. У вітринах розміщені музейні предмети, які висвітлюють розвиток освіти, науки, спорту, медицини Полтавського краю, матеріали, які розповідають про видатних діячів культури — Т.Г.Шевченка, І.П.Котляревського, М.В.Гоголя.

Експонати, представлені у залі «Полтавщина в ХІV-ХVІІ століттях», розповідають про історію Полтавського краю в період литовсько-польського панування на українських землях, козацько-селянські повстання кінця ХVІ – початку ХVІІ ст., Хмельниччини. Представлено також, експонати, пов'язані з подіями Визвольної війни 1648-1657 рр.: кілева частина козацької чайки другої половини ХVІІ ст., предмети народного побуту, зброя, писемні пам'ятки, речі сакрального народного мистецтва.

У вітринах залу «Соціально-економічного та політичного життя на Полтавщині наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.» демонструються речі побуту

*Збірник матеріалів ХХІІІ наукової конференції
студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії*

населення Полтави початку ХХ ст. (годинники, праски, самовари, столові прибори, одяг (тальма, клок, чоловічий домашній халат), валіза, зразки вишивок та ін.). Подано реконструкцію типового інтер'єру міського житла полтавців початку ХХ ст. (Історичне..., 2011, с. 24).

У Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського, одному з перших в Україні була створена етномистецька експозиція, яка представляє різноманітні колекції традиційних видів народної творчості, демонструючи живучість і світоглядність народної концепції краси. Сучасна етнографічна експозиція Полтавського краєзнавчого музею «Народний побут. Народне мистецтво. ХVІІІ -ХХІ ст.», що розмістилася в одинадцяти залах мансардного поверху на площі близько 750 квадратних метрів. Вона відтворює на основі тематико-хронологічного принципу різноманітні колекції традиційних видів мистецтва Полтавського краю, які представлені у такій послідовності: дерево, малювання на дереві, гончарство, метал, ткацтво, вибійка, вишивання, вбрання, писанки, плетіння з рослинних матеріалів, вироби з кістки і рогу, житло, живопис новітньої доби. Також, експонуються колекції народної вишивки, ткацтва, килимарства, церковної атрибутики, унікальні зібрання полтавської писанки ХІХ століття.

Таким чином, зберігання українських старожитностей у фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, на сучасному етапі суспільно-політичного та культурного піднесення України, трансформаційних соціокультурних процесах, відграє надзвичайно важливу роль в акумулюванні, збереженні, популяризації національної та світової історико - культурної спадщини на теренах Полтавщини.

Список використаних джерел

- Історичне краєзнавство, музеєзнавство та архівознавство: навчально-методичний комплекс для студентів історичного факультету / О.П.Єрмак, А.О.Єрмолаєва, В.М.Орлов. Полтава, 2011. 60 с.
- Полтавський краєзнавчий музей: Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: збірник наукових статей / Гол. ред. кол. Супруненко О.Б. Полтава: Дивосвіт, 2018. 688 с.
- Старожитності та історія Кременчука: збірник наукових праць / Ред. кол.: Бабенко Л.Л., Вадімов В.М., Вирський Д.С. та ін. Київ; Полтава; Кременчук: ЦП НАН України і УТОПІК, 2018. 260 с.

* * *

КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ

*Григорчук Анатолій, студент IV курсу
(наук. кер. – доц. Вільховий Ю.В.)*

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СТАНОВЛЕННЯ ФАШИСТСЬКОЇ МОДЕЛІ ТОТАЛІТАРИЗМУ В ІТАЛІЇ

Італія – батьківщина фашизму як одного з основних різновидів тоталітаризму. Слід нагадати, що у радянській історіографії фашизм однаковою мірою асоціювали як з Італією, так і з Німеччиною 1933-1945 рр. Це нормально, оскільки важко заперечувати спільність політичних режимів Б.Муссоліні і А.Гітлера. Разом з тим, з погляду багатьох сучасних дослідників тоталітаризму, між ними все ж було менше спільних рис, ніж між німецьким і радянським режимами. Виникнення фашизму в Італії було обумовлено рядом внутрішніх і зовнішніх передумов.

По-перше, в італійському суспільстві націоналістична ідеологія і націоналістичні рухи мали глибоке історичне коріння. Починаючи з кінця XVIII століття національно-визвольний рух італійського народу проти австрійського гніту, за об'єднання італійської держави, що увійшло в історію під назвою рісорджіменто (буквально – відродження) ніс у собі ідею сильної національної держави, що стоїть над людьми, місцевими і груповими інтересами. У кінці XIX – на початку XX століть італійські націоналісти у пресі звинувачували сучасний їм лад у стагнації, надмірній «гуманності» і протиставляли йому, в справі відродження «великої Італії», сильну героїчну особистість – вождя.

Черговим кроком у розвитку правого екстремізму в країні було створення у 1910 р. Італійської націоналістичної асоціації, головний ідеолог якої А.Рокко проголосив націоналізм явищем «революційним», відстоював корпоративізм («національну солідарність виробників»), одержавлення профспілок (синдикатів) та економічний протекціонізм. Надалі у поглядах італійських націоналістів стали об'єднуватися гасла абсолютної цінності держави – нації із соціал-дарвіністськими мотивами виживання і торжества «найсильніших» (Устрялов, 1999, с. 79). Крім націоналізму і консервативного романтизму, одним із джерел італійського фашизму став рух «футуристів» – авангардистська і антитрадиціоналістична художня течія, яка проповідувала індустріалізм, проголошувала кінець «панування людини» і людських почуттів, оспівувала століття техніки і швидкості. Із фашизмом її споріднює також заклик до радикального розриву з минулим: його цінностями, нормами, музеями і бібліотеками. Цей радикалізм футуристів супроводжувався неприкритим соціал-дарвінізмом: за їхніми поглядами, етичні принципи і гуманістичні традиції гарні для «кволик, калік і арештантів», які не мають майбутнього, але не для молодих, сильних людей. Футуристи були завзятими націоналістами і поборниками зовнішньої експансії. У футуристів італійський фашизм узав свою революційну і прогресистську тональність, що істотно відрізнялася від містичного расизму німецьких нацистів.

По-друге, Італія, також як Німеччина і Росія, належала до країн, де процес індустріалізації затримався і, тому, здійснювався прискореними темпами. Це

зумовило формування масового суспільства, яке постійно вирішувало завдання надзвичайного характеру. Людина у цьому суспільстві спочатку відчувала себе не як повноцінний індивід, а як учасник масової ментальності, який зобов'язаний жити за законами і правилами, які далеко не завжди відповідали її інтересам.

По-третє, у кінці XIX – на початку XX століть в Італії зберігалось чимало рис традиційного (аграрного) суспільства. Індустріалізація у цей час торкнулася в основному півночі країни. Південь же залишався переважно аграрним. Тісне переплетення індустріальних і аграрних традицій, величезний вплив на всі сторони життя суспільства латифундистів, позиції яких були сильні як на півдні, так і на півночі, в умовах кризових ситуацій далеко не завжди сприяло пошуку раціонального демократичного виходу.

По-четверте, після об'єднання Півночі і Півдня у країні не було вирішено національне питання, що посилювало націоналізм як ідейну основу майбутнього фашизму. Державною мовою (літературною італійською) говорив лише невеликий відсоток населення. Більшість же людей розмовляло на діалектах, причому жителі півдня, наприклад, досі вважають неаполітанський діалект окремою мовою.

По-п'яте, на виникнення фашизму в Італії, як і в цілому в Європі, величезний вплив справила Перша світова війна, що породила в країні глибоку економічну і політичну кризу. Фінансова система країни була підірвана війною. Зовнішній борг Італії до кінця війни склав 19 млрд. Військові витрати у 1918 р. поглинали до 80 відсотків бюджету (46 млрд. лір). Золотий і валютний запаси були практично повністю витрачені на закупівлю стратегічних матеріалів і озброєння. Це призвело до неконтрольованої інфляції. Брак коштів у скарбниці вів до лавиноподібного банкрутства підприємств.

Усе це стало благодатним ґрунтом для посилення масової ментальності, що проявлялася у спонтанних погромах продовольчих магазинів, самовільному захопленні земель тощо. На цьому тлі відбувалося похвалення діяльності радикальних організацій, що маніпулювали народними масами в своїх політичних інтересах.

У свою чергу неконтрольована активізація мас неминуче вела до переростання економічної кризи у політичну. Король Італії, уряд і парламент виявилися нездатними врегулювати ситуацію. Цим скористалися радикали і націоналісти, які виступали із шовіністичними гаслами. І таким чином, після Першої світової війни в Італії створилися умови, які сприяли виникненню фашизму. Головними серед них були: слабкість італійської держави у проведенні внутрішньої і зовнішньої політики, наслідки "покаліченої перемоги" у Першій світовій війні, активний масовий рух робітників в 1919-1920 рр., зростання чисельності і впливу лівих партій, крах ідеалів і стереотипів довоєнного часу у масовій психології італійців (Проктор, 1989, с. 248).

Фашизм в Італії виник у 1919 р. У березні цього року в Мілані, а потім і в інших містах, були створені перші фашистські організації, які стали називатися бойовими союзами (по-італійськи – фаші ді комбаттіменто).

Характерною рисою фашистів спочатку була політична демагогія, розрахована на залучення на свій бік широких верств народу. Серед початкових демагогічних гасел значилися: ліквідація монархії, скасування титулів,

уведення податку на великий капітал, встановлення 8-ми годинного робочого дня, скасування обов'язкової військової повинності, аграрна реформа за принципом: «Земля тим, хто її обробляє» (Тоталітаризм..., 2012, с. 28).

У своєму середовищі фашисти ввели воєнізовану форму одягу – чорні сорочки, особливу організаційну структуру – легіони, когорти і давньоримське вітання – помах простягнутої вгору прямої руки. За допомогою цих нехитрих прийомів фашисти хотіли розпалити націоналістичні настрої народу в області зовнішньої політики, звучити вплив на суспільно-політичне життя революційного руху і його партій, забезпечити собі допомогу і підтримку впливових монополістичних кіл і верхівки армії.

Проте на початковому етапі, у 1919-1920 рр., цих цілей фашистам досягти не вдалося, а їх демагогічна пропаганда масового успіху не мала. Чисельність фашистських союзів не перевищувала кількох тисяч осіб. У цей час лідером італійських фашистів стає Беніто Муссоліні – у минулому учасник соціалістичного руху, запеклий безбожник, який виїхав у еміграцію до Швейцарії, а після повернення до Італії вступив до Соціалістичної партії і успішно займався журналістикою. У 1912 р Муссоліні став головним редактором соціалістичної газети «Аванті». Із початком Першої світової війни він залишив Соціалістичну партію і в 1919 р став ініціатором утворення фашистських союзів (італ. fascismo від fascio-пучок, зв'язка, об'єднання), у складі яких були сформовані озброєні загони, призначені для розгрому робітників і демократичних організацій.

Число фашистських союзів, їх вплив в умовах післявоєнної економічної кризи швидко зростало. Якщо восени 1920 р. у країні було 200 фашистських союзів, то через рік їх кількість зросла у 10 разів. У травні 1921 р. фашисти отримали близько 786 місць у парламенті, а через півроку (листопад 1921 р.) на з'їзді фашистських союзів у Римі була утворена «Національна фашистська партія». Із цього часу почалася підготовка фашистів до захоплення влади. За допомогою соціальної демагогії, провокаційних гасел типу «Земля тим, хто її обробляє», «Встановлення сильної влади» і тощо, використовуючи важке економічне становище країни, фашисти залучили на свій бік значну частину населення різних соціальних верств і змогли продемонструвати свою силу та вплив шляхом організації так званого «походу на Рим», в якому брали участь 25 тис. чорносороченців (Лопухов, 1977, с. 143). Не зустрівши опору, колони фашистів 30 жовтня 1922 р. вступили у «Вічне місто». По суті це була «безкровна революція», що змусила короля запропонувати Б.Муссоліні пост глави уряду. Італія, таким чином, стала першою країною Європи, у якій почав встановлюватися авторитарний, а потім і тоталітарний режим фашистського типу. Саме ця країна відкрила дорогу хвилі європейського фашизму.

Список використаних джерел

- Желев Ж. Фашизм: тоталитарное государство. М.: Новости, 1991. 334 с.
Лопухов Б.Р. История фашистского режима в Италии. М.: Наука, 1977. 295 с.
Проэктор Д.М. Фашизм: путь агрессии и гибели. Изд. 2-е, доп. М.: Наука, 1989. 556 с.
Тоталитаризм в истории Европы XX века. Учебное пособие. Братислава: Европейский Центр Изобразительных Искусств, 2012. 192 с.
Устрялов Н. Итальянский фашизм. М.: Вузовская книга, 1999. 192 с.

СТАНОВЛЕННЯ КУЛЬТУ ЕЛЛІНІСТИЧНОГО ПРАВИТЕЛЯ В ПТОЛЕМЕЇВСЬКОМУ ЄГИПТІ

Найміцнішим, найорганізованішим державним об'єднанням, яке проіснувало найтриваліший історичний період з усіх елліністичних країн, був Єгипет, що дістався талановитому полководцю Птолемею Лагу, засновнику нової династії, що правила три століття.

Цар діяв відповідно до вимог перебудови рабовласницького суспільства. Він хотів створити новий тип елліністичної монархії, використовуючи східні риси та македонські традиції. Для цього вже у 311 р. до н.е. він переносить свою столицю в нове місто – Александрію. Птолемей не знищує старих єгипетських культур; навпаки як свідчить “стеля сатрапа”, Сотер, ще будучи сатрапом, а не царем, повертає храму Буто ділянку землі, віднятої ще Ксерксом. Єгипетські жреці склали для Птолемея, як і для Александра та його синів, єгипетські тронні імена (Ранович, 1950, с. 173-174).

Пришвидшити еллінізацію Єгипту була покликана релігія. Він намагався популяризувати культ бога, ніби й нового, але який міг імпонувати як грекам так і єгиптянам. Колишній сатрап вибрав для цього бога, культ якого склався в Мемфісі, названого Серапісом, саме ім'я якого мало в собі елементи Осіріса та бика Апіса. Цей бог, шанований у відповідності з грецьким ритуалом, нагадуючи ритуал містерій Вахха, був запропонований грекам та єгиптянам, з метою поєднати їх в єдиній релігії. Ця ціль не була досягнута, але популярність Серапіса була величезною протягом століть, особливо в період Римської імперії. Повсюди у світі споруджувалися храми на честь Серапіса – Серапейони (Боннар, 1994, с. 293-294).

Слід зазначити, що культ поширився далеко за межі Єгипту. В Галікарнасі він зафіксований вже у 307 році. Нікокреонт ввів його у себе на Кіпрі. Навіть Афіни ввели культ Серапіса. Сицилійський тиран Агафокл, одружившись на падчерці Птолемея, Таоксені, ввів у себе шанування нового божества (Ранович, 1950, с. 174-175).

І якщо література в Єгипті була доступна лише освіченим та багатим людям, то з релігією було простіше, адже вона була об'єднувачим чинником. Зокрема, в Делосі було три храми, що не особливо вирізнялися пишністю. Це в свою чергу говорить про його популярність серед найбідніших верств населення. Найвеличніший храм побудовано в стилі давньоєгипетських святилищ з алеями сфінксів. Там знайдено велику кількість дарів від врятованих мореплавців та зцілених хворих. Декрет причорноморського міста Істрії прописує консультацію з оракулом Аполлона, щоб дізнатися чи можна там встановити культ Серапіса (III ст. до н.е.) (Левек, 1989, с. 144-151).

Подібну інформацію надають й інші дослідники. Святилищ Серапіса було чимало: перш за все в Єгипті, в Александрії та її околицях, а також в передмісті Кнопи, і за межами Єгипту, де новий бог мав велику популярність (Ладинін, 2004, с. 156-157).

Це свідчить про те, як далеко простягалися політичні зв'язки та вплив, а також політичні прагнення Птолемея. Водночас нове вірування вже може розглядатися не лише як спосіб об'єднати різношерсте єгипетське населення,

але й як інструмент для поширення своєї влади на всю територію Середземномор'я.

Говорячи про Серапіса, ми мусимо зауважити, що дослідникам майже нічого невідомо про характер містерій, що проводилися в храмах, та й про сам характер культу відомо дуже небагато. Та в V ст. він став останнім оплотом язичництва християнством, що стрімко поширювалося. На думку видатного дослідника Дройзена, Серапіс виконував функцію “загальнолюдського бога”, саме такого, який потрібен для синкретичного релігійного пізнання (Дройзен, 1999, с. 547-548).

Це був бог-цілитель, якого “уподібнювали то Асклепію, то Геліосу, то Діонісу”, зібраний образ бога, в достатній мірі безликий, щоб втілювати в собі всі потреби суспільства, не пред'являючи суворих моральних та духовних вимог. Тільки “посвячені” могли знати більше про характер нового транснаціонального бога (Саврей, 2011, с. 94-96).

Щодо самого культу, про нього нам повідомляють два свідоцтва: Каллімах склав дві епіграми для пожертвувань Серапісу. Одним з цих пожертвувань був світильник з двадцятьма гніздами для площок, тобто виняткових розмірів та яскравості, який, як говорить поет, затьмарював собою вечірню зорю. Друга епіграма повідомляє про посвяту критським найманцем свого колчана і лука після військового походу на початку правління Птолемея III Евергета, в 246 р. до н.е. (Шаму, 2008, с. 88-89).

Та крім небесних богів, які задовольняли релігійні почуття людей був ще й царський культ, на які ми і звернемо увагу при вивченні культури Александрії. Це культ, що займався обоготворенням сильних особистостей та відповідав їх політичним інтересам, іноді навіть відповідаючи народній свідомості.

На перший погляд царський культ, успадкований від Олександра, не відповідав новим прагненням і здається спритною махінацією правителів, які були зацікавлені у проголошенні себе богами. Тим не менш в період руйнування полісів, всі надії, звісно, поклалися на цих всесильних владик. Полісна релігія гасла разом з внутрішнім розкладанням полісів. Людина вже не могла задовольнити свої релігійні прагнення в рамках полісу, благородність вже не виражалась у зразковому виконанні громадянського обов'язку. Релігія колективу змінилась релігією індивідуальною, що цілком логічно для епохи індивідуалізму (Источниковедение..., 1981, с. 101).

Гімн афінян в честь Деметрія Поліоркета (290 р. до н.е.), ймовірно виражає думку більшості: “Інші боги далеко, або в них немає вух, чи вони не існують, чи не звертають ніякої уваги на наші нужди; тебе, Деметрію, ми бачимо тут вживу, а не кам'яного чи дерев'яного”. Ця схильність до шанування володаря надалі використовувалась монархами, які були щасливі в культурі царя знайти гарантію своєї могутності та стабільності в державі, а часто і спосіб духовного поєднання різноетнічного населення у своїх володіннях (Ладинін, 2004, с. 177-180).

Уже відмічалась складність коріння царського культу, в якому поєднувались грецькі та східні елементи. В грецьких полісах теж поширювалось подібне поклоніння. Так, на Родосі з 305 р. до н.е. божественні почесті справляли на честь Птолемея I. Але саме на Сході теократичні традиції державності дозволяли регулювати та надавати всезагальний характер

ізолюванням, безладним культам. Це потребувало введення ряду нововведень, так як державний культ різко відрізнявся від місцевого (міського).

Нас цікавить царський культ Єгипту, і він якраз є показовим у цьому випадку. Звісно, тут існувала тисячолітня традиція обожнювання фараона, але це вірування потрібно було вселити у голову грекам, які представляли найбільш рухливу і помітну верству населення царства. Птолемею II вдалося це зробити. В Александрії Олександра вшановували як бога, і як героя – засновника міста. Птолемею II Філадельф приєднав до цього культу культ свого батька Птолемея I Сотера і навіть його батьків під іменами Сотерів (“Спасителів”). Наступний крок було здійснено його дружиною-сестрою, Арсиною II. При житті вона виступала як Афродіта. Калікрат вшанував її, побудувавши храм неподалік Александрії і присвятивши його Афродіті Зефириті. Після смерті чоловік обоготворив її, що цілком перегукується з його прізвиськом – “Філадельф”. Її культ швидко поширився містами і, зокрема, в Арсиноїтському номі (Фаюм), названим в її честь. Центр культу знаходився в Крокодилополісі, де в якості супутника Арсиної вшановувався Адоніс. В той же час живий Птолемею II “доєднав” себе до померлої цариці і створив цим самим культ богів Адельфів (братів і сестер). Таким чином хитрий володар зумів подолати всі труднощі і ще при житті отримати почесні справжнього бога.

Епітети до імен правителів характеризували нову свідомість: Сотер (Спаситель), Евергет (Благодійник), Епіфан (Той, що являється як бог), Теос (Бог). Піддані настільки звикли до цього дивного симбіозу божественного і царського що в кінці елліністичного періоду ми спостерігаємо за незвичайно відчайдушною спробою Антонія та Клеопатри створити теократичну імперію (Левек, 1989, с. 144-145).

Отже, можна сказати, що в Єгипті доби Птолемеїв склався особливий релігійний феномен, що виявився в поєднанні рис східної деспотії та грецьких традицій. Це призвело до появи нової релігії, яка мала поєднати різноманітне населення Єгипту та закріпити владу правлячої династії.

Список використаних джерел

- Ранович А.Б. Эллинизм и его историческая роль. М.-Л.: Издательство Академии наук СССР, 1950. 386 с.
- Боннар Андре. Греческая цивилизация. Т. 2. Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», 1994. 448 с.
- Левек П. Эллинистический мир / Пер. с франц. Е.П.Чиковой. Коммент. и послесл. Г.А.Кошеленко. М.: Наука; Главная редакция восточной литературы, 1989. 252 с.
- Ладынин И.А. Основные этапы царского культа Птолемеев в контексте общей эволюции египетского эллинизма. *Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира*. Вып. 3. Санкт-Петербург, 2004. С. 145-184.
- Дройзен И.Г. История эллинизма / Пер. с фр. издания М.Шелгунова. Т. I-III. М., 1890-1893 (переизд.: СПб, 1999).
- Саврей В.Я. Александрийская школа в истории философско-богословской мысли. М.: КомКнига, 2011. 1008 с.
- Шаму Ф. Эллинистическая цивилизация / Пер. с фр. Н.Шевченко. Екатеринбург: У-Фактория; М.: АСТ МОСКВА, 2008. 480 с.
- Источниковедение Древней Греции (эпоха эллинизма). М., 1981.

ТЕОДОР ГЕРЦЛЬ – ОСНОВОПОЛОЖНИК ПОЛІТИЧНОГО СІОНІЗМУ

Націоналізм єврейського народу найповніше розкривається в такому понятті як сіонізм. Цей термін походить від слова «сіон» назви пагорба, що знаходиться в сучасному Єрусалимі. Для євреїв Сіон став символом Єрусалима, сподівань і всієї Землі Обітованої, до якої єврейський народ прагнув з часу розсіяння після руйнування Єрусалимського храму. Рух за повернення євреїв на історичну батьківщину, в Іудею, існував і раніше. Він називався «сіонізм». Але Теодор Герцль висловився саме про необхідність створення єврейської держави в політичному сенсі.

Появу сіоністського руху пов'язують з поширенням антисемітизму в таких країнах як Росія, Німеччина, Франція та в багатьох інших країнах Європи. Важливим чинником став розвиток націоналізму у європейських країнах, що з одного боку було позитивним, а з іншого – загрозою, адже інколи націоналісти різних країн використовували антисемітизм.

Можна сказати, що Герцль захопився національною ідеєю дещо пізно. Раніше він не стикався з єврейським питанням, являв собою тип асимільованого єврея. Народився він в 1860 року в Будапешті. Батько був успішним підприємцем. Отримавши юридичну освіту, володів кількома мовами та був відомий як талановитий журналіст.

Звичайно, він зустрічався з обмеженнями, що стосувалися його походження, але найбільший психологічний вплив на нього справили судовий процес в 1894 році над французьким офіцером Дрейфусом, що був євреєм за походженням (Терехов, 2009, с. 200).

Теодор Герцль по-іншому починав дивитися на єврейську проблему, і вирішив що, де б не проживали євреї, то завжди будуть обмеження, утиски та переслідування. Тому потрібно створювати власну державу, де єврейська нація могла б відчувати себе господарями землі. На його думку, євреї повинні були стати рівноправно в один ряд з іншими націями.

Результатом таких роздумів стає публікація в 1896 році брошури «Єврейська держава». Книга являла собою чітке уявлення, опис, підстави для необхідності створення єврейської держави. Це було зародженням політичного сіонізму.

Уперше національна ідея єврейського народу була представлена людиною, яка була пов'язана культурно з європейським товариством та в зрозумілій для нього формі.

У своїй праці Герцль писав: «Єврейське питання не є соціальним або релігійним, це – національне питання, і з метою його вирішення ми повинні перш за все перетворити його в державне питання, що потребує участі всіх культурних народів... В будь-якому місці ми намагалися щиро і чесно асимілюватися в народах, серед яких ми жили. Ми лише хотіли зберегти віру наших батьків. Але нам не дають цього зробити. Даремно намагаємося бути вірними патріотами» (Звягельская, 2012, с. 4).

На початковому етапі для творця політичного сіонізму була важлива навіть не земля, на якій євреї могли б реалізувати свої національні прагнення, а

сама можливість їх реалізації. Брошура Герцля не була практичним посібником по створенню національного вогнища. У культурному плані Герцль уявляв собі єврейську державу вельми смутно. Він вважав, що в ньому буде кілька офіційних мов, перш за все англійська та німецька. Його не цікавили можливості відродження івриту та способу єврейського землероба. хоча контури майбутнього держави були промальовані ним вельми туманно, це не заважало Герцлю з особливою скрупульозністю описувати яким повинен бути робочий день в Палестині (дві зміни по 7 годин кожна) або будівництво житла для прибуваючих різноробочих. В цілому питання будівництва нації, можливо, здавалися йому в порівнянні з політичними завданнями другорядними (Герцль, 1896, с. 16).

Будівництво держави мало розпочатися після отримання зазначених міжнародних гарантій шляхом організованого та планомірного переселення євреїв на територію нової єврейської країни (це повинна була бути Аргентина або Палестина). З цієї метою треба було сформувати представницький інститут євреїв, що мав вести переговори з урядами різних країн, та "Єврейську кампанію", яка б займалася збиранням коштів для переселення та створенням інфраструктури нової держави.

Створюється організаційна структура сіоністського руху, і в 1897 році був скликаний перший сіоністський конгрес у Базелі, на якому була заснована Всесвітня сіоністська організація (ВСО). Т.Герцль був обраний президентом організації. Головними пунктами в його програмі було створення масової колонізації Палестини та отримання законного права на це всіма країнами, створення постійної організації для об'єднання всіх євреїв під знаком сіонізму. Сам Герцль писав: Якби я підбив підсумок конгресу заявою (яку постарався б не публікувати), то воно звучало б так: «у Базелі я заснував єврейську державу». Якби я заявив про це вголос, мене б висміяли. Але можливо, років через п'ять, безумовно, через п'ятдесят кожен побачить це сам» (Герцль, 1896, с. 17).

Через декілька років, Герцль дійшов до висновку, що саме на території Палестини потрібно створювати єврейську державу, адже вона є історичною прабатьківщиною євреїв. У книзі «Альт-Ной-Ланд» (Стара-Нова-Земля) 1902 року, він описав державу своєї мрії. Палестина, де в давнину існували єврейські царства, могла розглядатися як єдине місце, де здійснився сакральний зв'язок народу з землею, яку згідно з переказами, міг вважати своєю історичною. Протягом Середніх віків і в Новий час у Палестині зберігалось нечисленне єврейське населення, зосереджене в основному в Єрусалимі, Сафеді (Цфат), Наблусі і Хевроні.

У єврейських громадах Східної і Західної Європи завжди існували палестиноцентристські ідеї, що відображали духовний зв'язок з Палестиною. Єврейські молитви висловлювали прагнення повернутися до Сіону. Тисячолітній заклик «У майбутньому році в Єрусалимі» – є важливою частиною іудейського ритуалу. Месіанські вчення, велика художня література відображали і закріплювали це прагнення (Герцль, 1896, с. 10).

Т.Герцль звернувся до нового методу діяльності – дипломатії серед політиків і представників держав з метою заручитися їхньою підтримкою сіоністської ідеї та здійснення єврейського заселення Палестини. Він вірив, що не можна заселяти Палестину таємно, а тільки відкрито і з відповідними

гарантіями, відповідно до міжнародного права. У межах політичної діяльності Герцль зустрівся зокрема, з турецьким султаном, з італійським королем, з Папою Римським і з німецьким кайзером, який відвідав Ерец-Ізраель. Своїми ініціативами і політичною діяльністю Т.Герцль проклав шлях до декларації Бальфура в 1917 році і до створення держави Ізраїль.

Теодор Герцль помер в 1904 році, у віці 44 роки, але він залишив своїм послідовникам рух з чіткими стратегічними цілями, організаційною структурою та політичними міжнародними контактами, які були розвинуті і першим ізраїльським президентом Хаїмом Вейцманом, довіреному плану Герцля по створення єврейської держави в Палестині (Щевелев, 2001, с. 5).

І в своєму заповіті, Герцль писав, щоб його поховали в могилі біля свого батька, і що він має лежати там, поки єврейський народ не перенесе його прах в Палестину. І через 45 років, зі створенням єврейської держави, його заповіт було виконано.

Отже, політичний сіонізм з'явився на фоні нових історичних реалій – імперіалістичної боротьби держав, і план Герцля виявився спробою інтеграції в міжнародну політику. Саме концепція політичного сіонізму дозволила реалізувати завдання національного відродження.

Список використаних джерел

Герцль Теодор. Еврейское государство. Попытка современного решения еврейского вопроса. Санкт-Петербург: Типография М.Стасюлевича, 1896. 63 с.

Звягельская И. История Государства Израиль. М.: Аспект Пресс, 2012. 360 с.

Терехов М.А. Роль иудаизма и сионизма в создании государства Израиль. Самара: Изд-во Самарского научного центра РАН, 2009. №2. 6 с.

Щевелев С.С. Возникновение сионизма и Палестины на рубеже XIX-XX веков. *Культура народов Причерноморья*. 2001. №20. 120 с.

* * *

*Дендеберя Дарина, студентка IV курсу
(наук. кер. – доц. Год Н.В.)*

ГЕНЕЗА ДВОПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Чим краще розвинута держава, тим вона більше наближається до двопартійної системи парламенту, коли народні маси виступають тільки "за" або "проти" якогось рішення.

Двопартійна система – поширена в літературі назва політичної системи в країнах, де дві партії періодично змінюють одна одну при владі. За цієї системи не виключене існування інших партій, які, в силу різних причин зазвичай не відіграють великої політичної ролі у країні. У найбільш чистому вигляді двопартійна система склалася в Англії у XVIII столітті (Richardson, 1928, с. 153).

На думку М.Вебера, політичні партії у своєму розвитку повинні пройти три етапи:

1. *Аристократичний* – є своєрідними кланами, що згуртовувалися довкола правлячої верхівки і вміщували найвище оточення правителя.

2. *Етап політичного клубу* – під впливом ускладнення соціально-політичної структури партії набувають чіткішої організації та ідейно-політичної структури, перетворюючись у політичні клуби.

3. *Етап появи масових політичних партій* – характеризується чималою кількістю членів партії, більшою організованістю та впливовістю серед населення.

М.Вебер вважав, що всі три етапи розвитку пройшли тільки дві політичні партії у світі – торі і вігів у Великобританії (Ісаєв, с. 61-62).

Дослідник Борис Ісаєв у своїй праці «Розвиток партійної системи Великобританії» виділяє три етапи розвитку партійної системи Великобританії:

1. З 1679 до 1867 року, який характеризується протистоянням фракцій вігів і торі, які упродовж всього цього часу поступово перетворювалися у сучасні політичні партії із розвиненою структурою й центральними органами влади.

2. З кінця 1867 до 1923 року – характеризується як протистояння вже не парламентських фракцій, а сучасних політичних організацій – ліберальної й консервативної партій, які, змінювали одна одну при владі.

3. З кінця 1923 року і до сьогодні, коли основна боротьба проходила між консервативною й лейбористською партіями (Ісаєв, с. 85-86).

Ми вважаємо, що формування двопартійної системи у Великобританії стало довгим та складним процесом для всієї країни. Становленню цієї системи передували декілька причин:

- конфлікт двох класів – буржуазії і феодальної аристократії, який переріс у Англійську буржуазну революцію;

- наростаюча криза після смерті лорд-протектора у 1658 році, яка призвела до відновлення монархії і приходу до влади Карла II Стюарта.

Ці події стали основним поштовхом до формування двопартійної системи та розділення парламенту Великобританії на дві провідні партії: торі і вігів. Партія вігів утворилася з тих, хто виступав проти правління короля Якова II; торі ж – засновані аристократичним об'єднанням, яке після реставрації Стюартів отримало більшість у парламенті та відзначилось переслідуванням прихильників революції. Головними відмінностями між торі та вігами на початковому етапі стало те, що торі були католиками та прихильниками королівської влади, а віги – протестантами та противниками абсолютної монархії. На цих відмінностях і базувались основні погляди партій. Віги з самого початку намагалися домогтися обмеження влади монарха парламентом. Вони хотіли, щоб влада зосередилась в руках парламенту, а не короля. До складу партії вігів належали представники англійської промисловості та торгівлі, знатні аристократи. Торі ж, в свою чергу, підтримували монарха та існуючий у країні режим, бо до складу їх партії входили представники з родин великих землевласників, верхівки духовенства, юристів, вищих чинів армії та верхівки бюрократії (Журавльов, 2017, с. 107).

Після "Славної революції" 1688-1689 років і промислового перевороту змінилася соціальна база цих партій. Торі стали партією поміщиків і фінансової буржуазії, носіями історичної традиції, ідеології консерватизму. Беручи нове, вони прагнули зберегти у ньому за можливості старі, добрі традиції. Віги представляли інтереси промислової буржуазії, відстоювали ідеї свободи

підприємництва, парламентського ладу, судового захисту прав власника та були носіями ідеології лібералізму.

Для англійської партійної системи характерним було домінування в парламенті лише двох партій, одна з яких у результаті виборів отримує більшість місць у парламенті. Для першої партійної системи Великобританії було також характерним чергування при владі фракцій вігів і торі, що простежується у всіх біпартійних системах. Багато дослідників часто порівнюють режим біпартизму з рухом маятника, що після відхилення в одну сторону неминуче піде в іншу. Проте й справді, скільки б не тривало правління однієї партії за такого режиму, неминучий перехід влади до іншої, конкуруючої партії. У період функціонування першої партійної системи втручання третіх сил було відсутнє, вся боротьба велася між фракціями вігів і торі (Журавльов, 2017, с. 109-110).

У 1830 році, напередодні виборів, у Великобританії почала загострюватись політична боротьба. Того ж року королем став брат Георга IV (короля Англії в 1820-1830 рр.) Вільгельм IV (1830-1837 рр.). За традиційним звичаєм парламент було розпущено, відбулися нові вибори. Прибічники реформ перемогли, до влади прийшли віги. Вони провели ряд реформ, щоб покращити становище у державі та довше залишатися керівною партією у парламенті.

Реформа 1832 була першою зміною виборчого права в Англії. Вона поклала початок переходу від середньовічного виборчого принципу рівного представництва від корпоративних одиниць до нового демократичного представництва від кількості населення.

Головними досягненнями першої парламентської реформи прийнятої у 1832 році стало те, що «гнилі містечка» позбавлялися 143 депутатських мандатів, які надавалися промисловим містам, густонаселеним сільським районам, Шотландії та Ірландії. У графствах виборче право надавалося власникам будинків і орендарям із прибутком, не меншим ніж 10 фунтів стерлінгів на рік. Це започаткувало політичний компроміс між земельною аристократією і представниками фінансово-промислових кіл, які в результаті реформи отримали можливість більше впливати на політичне життя країни (Ардашев, 1910, с. 87-88).

У середині 60-х років XIX століття у британському суспільстві посилилася дискусія про необхідність другої парламентської реформи. На відкритті парламентської сесії у грудні 1865 року справу реформи оцінили як саме життєве питання у конституційній системі Англії. Тому у 1867 році друга парламентська реформа була проведена, не ліберальною, а вже консервативною партією Великобританії – тобто партією торі.

У результаті реформи кількість виборців в містах зросла на 825 тисяч осіб – дрібних буржуа, ремісників і кваліфікованих фабричних робітників. 4 мільйона населення великих міст обирали лише 34 депутатів до парламенту з 334 депутатів, обраних містами і містечками. За цією реформою 53 містечка були позбавлені самостійного представництва в парламенті, а вивільнені мандати були передані графствам і містам (Ардашев, 1910, с. 100-102).

Остання, третя реформа виборчого права, яка була проведена у 1884 році. Її зміст було викладено в Акті про народне представництво. Вона вводила нові положення:

- 1) запроваджувався віковий ценз – 21 рік;
- 2) з 1884 року було передбачено покарання за підкуп виборців;
- 3) у 1885 році були створені виборчі округи із визначеною кількістю населення;
- 4) діяла мажоритарна система виборчого права (більшості). Права голосу, як і раніше, були позбавлені жінки та чоловіки молодші за 21 рік.
- 5) у 1885 році були створені виборчі округи із визначеною кількістю населення.

Важливим наслідком реформ виборчого законодавства стало перетворення політичних партій: торі – на консерваторів, а вігів – на лібералів. З'явилося поняття постійного партійного членства. У 1877 році партія лібералів оформилася у Національну ліберальну партію, а консерваторів у 1883 році – в Національний союз консервативних асоціацій (Польська, 1986, с. 29).

Ми вважаємо, що партії вігів і торі були єдиними у світі, які пройшли (за М.Вебером) повністю три періоди розвитку. Із початку виникнення та становлення цих двох партій у всій Великобританії не було конкурентів вігам та торі. Два століття вони вели постійну боротьбу за першість у парламенті Великобританії. Із плином часу, внаслідок трьох парламентських реформ, партії торі і вігів перетворились на консерваторів та лібералів.

З часом, у ХХ столітті крім консерваторів і лібералів у партійній системі Великобританії починають виникати інші партії різного спрямування. Чільне місце у двопартійній системі Великобританії зайняла лейбористська партія, що виникла у 1906 році, витіснивши ліберальну партію та зайнявши її місце.

Своїм прикладом торі та віги дали поштовх для створення та розвитку іншим сучасним політичним партіям, як у Великобританії, так і в інших країнах світу.

Список використаних джерел

- Richardson H.G. The origin of parliament. *Transactions of the Royal Historical Society*. London: Macmillan, 1928. P. 137-183.
- Ардашев П.Н. Англия после парламентской реформы 1832 года. *Дополнение к лекциям по всемирной истории профессора М.Н.Петрова*, 1910. Т. 5. Ч. 2. 103 с.
- Асланян Г. Британський парламент: історія і сучасність. *Парламент*. 2001. №6. С. 5-8.
- Журавлев А.В. Особенности абсолютской доктрины Роберта Филмера. *Научный диалог*. 2017. №7. С. 103-114.
- Исаев Б.А. Развитие партийной системы Великобритании. М.: Политэкс.
- Польская Н. Страницы истории. М., 1986. 37 с.
- Самойлова Р.И. Парламентская реформа 1832 года в Англии. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2009. №7. С. 68-72.

* * *

ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕЛІГІЙНИХ ПОГЛЯДІВ ДЖОНА ВІКЛІФА В КОНТЕКСТІ ПРОПОВІДУВАНЬ ЯНА ГУСА

Чехія XV ст. характеризувалася глибокою кризою, яка стосувалася всієї Західної Європи загалом. Селянство сплачувало непосильні повинності на користь великих феодалів і церкви. Розбещеність моралі духовництва, недієздатність і продажність церковної бюрократії нівелювали даний інститут в очах народних мас. Церква володіла значними земельними ділянками. Її ставлення до селян вважало жорстокішим ніж світських магнатів. Вона вимагала багато додаткових поборів: десятина, плата за хрестини, сповідь, поховання. Постійно збільшуючи свої володіння та збагачуючись за рахунок селян, вона викликала ненависть у всіх верствах суспільства.

Поступово у чеське наукове середовище потрапляють реформаторські ідеї англійського священика Джона Вікліфа. Він виступав із поглядами, які докорінно руйнували підвалини католицького вчення та класичної церковної організації. Його філософські трактати мали популярність серед католиків, але водночас, релігійні погляди Вікліфа визнавалися ересю. Проповідник не визнавав владу Папи Римського, часто називав того антихристом; вважав за непотрібне для церкви мати багатства та земельні володіння; заперечував велику частину існуючих обрядів.

Під вплив поглядів Джона Вікліфа потрапив і ректор Празького університету – Ян Гус. Їх думки багато в чому збігалися, проте останній не в усьому погоджувався з положеннями англійського реформатора. Багато в чому він заперечував або доповнював існуючі догми. Ректор Празького університету відкидав тезу про причастя, про таїнства, менш різко критикував духовенство та папство. Передова думка Яна Гуса полягала в тому, що Святе Письмо є основою релігії.

На відмінність поглядів двох реформаторів мало вплив і те середовище, в якому вони знаходилися. Взаємодія церкви і держави, національне питання і культурний рівень розвитку у Англії та Чехії відмінні. Тому вважалося закономірною різницею поглядів у конкретних напрямках релігійно-філософської думки, при спільній ідеї.

Прагнучи охопити більшу аудиторію для вираження своїх поглядів, Ян Гус в 1401 р. став священиком і почав активно проповідувати у Віфлеємській каплиці (Прага). Тут він мав змогу звертатися до широких верств чеського населення. Проповідник говорив про зарозумілість духовенства, про гонитву за ієрархічними підвищеннями, про користоловство і жадібність, тобто про те, що було притаманне його середовищу і релігійному життю Чехії загалом. Він проявив себе патріотом, висуваючи думку, що німецьке переважає на чеській землі огідне Божому закону. У всіх проповідях Гуса вчення про допомогу ближньому завжди займало перше місце.

Відзначимо, що погляди Яна Гуса можуть здатися не такими радикальними, ніж у Джона Вікліфа. Але деякі його висловлювання вважаються вченими досить сміливими для свого часу: «Краще вжити гріш на божу справу за життя, ніж залишити священикам, по духовному заповіту, стільки золота, щоб ним можна було заповнити весь простір між небом і землею» (Крактохвил,

1959, с. 66). Гус критикував духовних осіб, які зловживали правом відлучення, і радив їм спочатку відлучити самих себе від гріхів і пороків. Він засуджував продавців індульгенцій і жадібних ченців. Ось що він говорив з цього приводу: «Клір не вчить, а пеує народ своєю розпустою, пов'язаною з багатством. Так треба відняти у нього багатство! Наступники Христа повинні бути бідні, як апостоли...» (Степанова, 1981, с. 18). Ян Гус писав, що всі церковні посади продаються: «...мало є священиків, які б не купили своє місце і не збирали б зі своїх віруючих податків». «Багато попів та єпископів малограмотні, – стверджував він, – і не здатні навіть пасти свиней» (Рубцов, 1958, с. 34).

Проповідник нещадно розкривав невідповідність способу життя і конкретних діянь «слуг божих» євангельським принципам, навчання і життю Христа. Під час проповідей в Віфлеємській каплиці в Празі, пояснював, що мощі, які зберігаються в соборах і привертають туди віруючих, – помилкові. Доведене до зубожіння суспільство легко сприймало новаторські на той час ідеї, особливо тоді, коли вони доносилися зрозумілою їм мовою. Зазначимо, що мовне питання проповідей у Вікліфа та Гуса має багато спільних рис. Обидва проповідники наголошують на необхідності впровадження у релігійне життя суспільства національних мов, а не латини, мертвої вже на той час мови.

Чеський священик, зібравши всі свої переконання щодо продажності католицького кліру, розумів, що подальше уособлення церкви «як послідовника Христа» призведе до поглиблення кризи всієї Європи та збагачення церковних людей, адже «...під ім'ям церкви неможливо розуміти пап з кардиналами, тому що вони глибше впали в беззаконня, ніж інші християни» (Фрейденберг, 1987).

Таким чином, ще не пориваючи остаточно з церквою, Гус викривав пороки духовенства та звертав на це увагу народу. Проте згодом перейшов від критики моралі духовенства до вимог докорінної перебудови всієї організації католицької церкви, чим більше схилявся до ідей Джона Вікліфа.

Ян Гус був засуджений на Константському соборі 1415 р. як еретик. Він не відмовився від своїх поглядів, що доводять його слова: «Я стою перед судом Божим, який судитиме і мене, і вас у справах наших» (Мацек, 1954, с. 45).

Отже, Ян Гус – ідеолог ранньої Реформації, який зміг продовжити й трансформувати церковні погляди Джона Вікліфа в своїх проповідях. Вважаємо їх менш радикальними. Його ідеї були актуальними та передовими, перш за все, для чеського суспільства, що пояснює частину відмінностей у баченні релігійної перебудови перших реформаторів церкви. Ім'я та справа Яна Гуса втілилися в подальший гуситський рух за відновлення власних національних і релігійних інтересів.

Список використаних джерел

- Крактохвил М. Ян Гус. М.: Молодая гвардия, 1959. 175 с.
Мацек Й. Гуситское революционное движение. М.: Издательство иностранной литературы, 1954. 246 с.
Рубцов Б.Т. Ян Гус. М.: Госполитиздат, 1958. 74 с.
Степанова В.Е., Шевеленко А.Я. История средних веков (XV-XVII вв.): Хрестоматия, ч. 2. М.: Просвещение, 1981. 287 с.
Фрейденберг М.М. Хрестоматия по истории южных и западных славян. Т.1. Эпоха феодализма. Минск: Университетское, 1987. 272 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВЧЕННЯ ЯНА ГУСА

Поміж релігійних реформаторів Ян Гус займає особливе місце. Лютеранські письменники вважають його прямим попередником М. Лютера; православні богослови визнають Я. Гуса майже православним; навіть серед католицьких авторів знаходиться чимало таких, які відносяться до Я. Гуса з великою повагою: досить сказати, що про його героїзм пише з найбільшою похвалою папа Пій II. Вчення Гуса мало величезне значення для свого часу, але ще більшої ролі відігравали – моральне мужність, стійкість у захисті своїх переконань – ось в чому варто бачити значення Яна Гуса, яке надовго переживе залишені ним праці та вчення.

Аналіз богословської спадщини Яна Гуса дає підстави стверджувати: дійсно, багато у чому він продовжував погляди Джона Вікліфа, популяризував їх у своїх проповідях і університетських лекціях. Англійський гуманіст надихнув чеського однодумця на антиклерикалізм – хоч у цьому Гус наслідував і інших мислителів як на заході Європи, так і в Чехії (Шустак, 2006). Духовна спадкоємність двох реформаторів мала подібне суспільне підґрунтя: бажання політичних еліт Англії і Чехії обмежити всевладдя папства і провести церковні реформи у власних інтересах (История..., 1981, с. 132).

Твори Гуса, тісно пов'язані з проблемами національно-культурного життя, мали суспільне і просвітницьке значення, що робило їх особливо актуальними в контексті чеської Реформації. З огляду на ці очевидні паралелі, чимало дослідників наголошує на істотних ідейних, навіть текстуальних запозиченнях празьким гуманістом творів Вікліфа, хоча насправді Гус не вийшов за межі середньовічної схоластики, перебуваючи на церковних позиціях у розумінні багатьох артикулів віри, визнаних англійським реформатором сумнівними. За висловом бельгійського дослідника Пауля де Воохта, своє серце Гус віддав Вікліфу, але за духом залишився католиком.

Ян Гус повстав насамперед проти моральних вад Церкви. Це добре ілюструє його дидактичний твір «Про шість оман» (1412), ключові тези якого, на прохання автора, були написані на стіні Вифлєємської каплиці (Любащенко, 2017, с. 58). У творі Гус викривав «духовні блуди», поширені серед пастирів і мирян. Першою оманною, на його думку, треба вважати слова священника під час освячення ним хліба і вина, з яких нібито випливало, що втілення Святих Дарів є заслугою пастиря, а не Бога. Таке «творення Тіла Христового» Гус назвав хвастощами. Однак автор висловив сумнів лише у молитовній формулі, не заперечуючи самого перетворення. Друга омана полягала у більшій довірі віруючих до Діви Марії або якогось святого, ніж до Христа, Який єдиний абсолютно досконалий.

При цьому автор не заперечував церковного шанування Діви Марії та святих. Третя омана, стверджував Гус, полягала у хибному уявленні про те, що священники і папи прощають гріхи. А це прерогатива Господа, пастирі лише виголошують прощення від Його Імені (тут, фактично, не йшлося про радикальний відступ від католицького вчення). Четверта омана, на думку Гуса – це переконування християн у необхідності послуху своїм суспільним і церковним властям. Якщо ті діють не за Божим Законом, то автор наполягав на

праві віруючих на моральний осуд негідної влади і навіть на спротив (у підтвердження своєї позиції Гус наводив цитати з Біблії і творів отців Церкви.) Безумовно, Гус озвучив тут реформаційні настрої, але знову не вийшов за доктринальні межі. П'ята омана, котра також віддзеркалювала реальні факти (як і долю самого Гуса), стосувалась відлучення від Церкви: він заперечував засудження людини на пекло без ретельного доведення її гріховності (Шустак, 2006, с. 129).

Останньою, шостою, оманною реформатор назвав симонію (продаж церковних посад), яку заперечували і римські папи, і церковні собори – ще IV Латеранський собор прийняв низку рішень, що наказували усунути це та інші зловживання. (Доречі, Я. Гус мав доручення від празького архієпископа Збінека Газенбурзького наглядати за етичним життям місцевого кліру).

Загалом більшість творів чеського гуманіста стосувалась апологетики і християнської етики. Як істинний пастир, він розкривав читачам різні аспекти релігійного вчення і літургії, наставляв у християнських чеснотах і закликав дотримуватися Божого Закону, постійно звертаючись до біблійного тексту. Саме Біблія була фундаментом його проповідей і літературної творчості. Я. Гус доводив, що всі істини християнства записані у Слові, і ніхто – ні священик, ні навіть папа – не може проповідувати те, що суперечить Святому Письму. Своє ж тлумачення Біблії, запевняв автор, він здійснює відповідно до отців Церкви та її вчення. Тексти Гуса, написані латинською, а ще більше чеською мовами, мали широку читацьку аудиторію.

Проповіді Гуса чеською мовою, його критика Церкви і трагічна загибель стали певним поштовхом до народних заворушень XV ст. у Чехії, відомих в історіографії як гуситські війни, спричинені суспільно-економічним і культурним піднесенням за королювання Карла IV та реформаторськими ідеями Міліча з Кромержижа, Матея з Янова, Яна Гуса, Ієроніма Празького та ін. З огляду на ганебну поведінку малошанованого у Чехії імператора Сигізмунда I на Констанцькому соборі, що призвело до загибелі Яна Гуса, а також на протистояння гуманістичного крила чеської Реформації з німецьким єпископатом, гусизм набув виразного політичного і національного забарвлення (Лукашенко, 2015, с. 8).

Ініційовані імператором і папою Мартіном V хрестові походи проти гуситів роздмухали збройну боротьбу у Чехії (гуситські війни, 1419-1434 рр.). Об'єднавши різні суспільні стани, гусизм поділився на радикальні і помірковані сили. Його радикальне ліве крило (таборити) не обмежилось антиімперськими гаслами, висунувши вимоги станової і майнової рівності. У своїх революційних настроях таборити дійшли до повного заперечення Церкви та утворення власних позацерковних громад, які наслідували принципи апостольського братерства. В актуалізації хлістичних проповідей вони здійснили спробу побудови на горі Табор комуни – земного комуни – земного прообразу Царства Божого. Поміркований гусизм, репрезентований чашниками, або калікстинцями (Кратохвил, 1959, с. 113).

Ян Гус був далекий від революційних гасел, тому поміркована програма чашників могла бути йому найближчою. Однак це можна лише припускати. Водночас, не викликає сумніву некоректність можливого ототожнення поглядів Гуса, який відображав засади ранньої чеської Реформації, з ідеологією

гуситського руху в різних партіях, що діяли за інших політичних і релігійних обставин. У своєму трактаті «Про Церкву» Ян Гус дійсно проявив себе як вірний син Церкви, який лише осмислював її реформу, моральне відродження і подолання нею Великої Західної схизми. Його неприйняття папської супрематії як головної перешкоди на шляху до реформи поділяло тоді чимало католицьких мислителів, зокрема й самих учасників Констанцького собору. А головну причину трагічної долі Я. Гуса варто шукати у політичних компромісах між імперськими і церковними колами тодішньої Європи.

Список використаних джерел

- История средних веков (XV–XVII века): хрестоматия: пособие для учителей. Ч. 2 / сост. В.Е.Степанова., А.Я.Шевеленко. 2-е изд., перераб. М.: Просвещение, 1981. 287 с.
- Кратохвил М.В. Ян Гус / Пер. с чеш. Е.Георгиевской; под ред. Н.Аросевой. М.: Мол. гвардия, 1959. 176 с.
- Лукашенко А. Служіння Богу та захист людей від гріха в діяльності Яна Гуса та його послідовників. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Історія. 2015. Вип. 2, ч. 2. С. 7-10.
- Любашенко В. Образ Яна Гуса у богословському дискурсі: сучасний погляд. *Проблеми слов'янознавства*. 2017. №66. С. 54-68.
- Шустак І. Реформаторська діяльність чеського проповідника Яна Гуса на початку XV ст. Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. 2006. Вип. 12. С. 127-131.

* * *

*Кисіль Ростислав, магістрант
(наук. кер. – доц. Лахно О.П.)*

РОЛЬ ВІЙСЬКОВИХ ІНЖЕНЕРІВ В ПЕРЕМОЗІ У ВІЙНІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ США 1775 – 1783 РР. (НА ПРИКЛАДІ Т. КОСТЮШКА ТА Ж. ЛАФАЄТА)

Війна за незалежність США стала кульмінацією політичної Американської Революції, коли багато колоністів не визнали легітимність Парламенту Сполученого Королівства, що продовжував керувати ними без жодного представництва американців. У 1775 році розпочалася «гаряча» фаза конфлікту, коли американські повстанці зіткнулися з британськими збройними формуваннями.

На той час у повстанській армії було обмаль бойових офіцерів, не вистачало військових кадрів. У 1776 році на допомогу повстанцям приходять освічені військові офіцери, зокрема талановиті військові інженери, котрі зуміли підняти на високий рівень дії американської армії. Саме завдяки іноземним військовим діячам вдалося перемогти потужну британську армію.

Для дослідження та розкриття цієї теми було використано праці вітчизняних та зарубіжних істориків, відомих біографів згаданих військових діячів.

Процес залучення до армії іноземних військовиків висвітлено у працях таких дослідників як Г. Аптекер та П. Кірсенко.

Висвітленням діяльності військових інженерів займалися авторитетні біографи Лафаста та Костюшка: В. Богучарський, Т. Корзон, Я. Копчевський, Л.Островер.

У вітчизняній літературі мало уваги приділено ролі військової інженерії у перемозі американського війська, саме цей аспект проблеми потребує дослідження.

Метою є визначення ролі й місця європейських військових інженерів в історії визвольного руху США 1775 – 1783 рр. Поставлена мета ставить такі завдання даного дослідження: детально простежити дії інженерів, зокрема фортифікаційне будівництво; ставлення керівництва армії США до прибулих військових інженерів та командуючих.

На початковому етапі війни континентальна армія разом з повстанцями зуміли достойно провести Бостонську військову кампанію, взявши під контроль такі міста як: Бостон, Лексінгтон та Конкорд. Найголовнішим досягненням американських військових було захоплення форту Тікондерога.

Для закріплення на позиціях необхідно було проводити кропітку інженерну роботу. Саме для цього до армії було прийнято польського військового інженера Тадеуша Костюшка.

Островер Л.І. повідомляє, що всередині серпня 1776 року Тадеуш Костюшко прибуває до Америки (Островер, 1961, с. 90).

З перших днів перебування в Сполучених Штатах Америки, Т. Костюшко почав активно займатися своїм вступом до лав американської армії. Так, за даними Островера, 18 жовтня 1776 року Військова комісія присвоїла йому звання полковника та вручила наказ про зачислення Костюшка до армії на посаду інженера із заробітною платою у 60 доларів (Островер, 1961, с. 90).

Одразу після призначення Костюшка на посаду військового інженера, почалися випробування його інженерних умінь. Так його першим завданням було проектування укріплення на річці Делавер для захисту Філадельфії у випадку нападу англійського флоту, який міг увійти в басейн річки та звідти завдати нищівного удару (Копчевський, 1972, с. 36).

В умовах війни, Костюшку довелося дуже швидко приймати важливі рішення та якомога швидше подати проект головному інженеру Північної армії – генералу Путнему. Таким чином, проект Костюшка було прийнято без жодних зауважень. Так, Островер наводить цитату генерала Путнема, який доповідав Конгресу про роботу полковників Костюшка та де Ліля: «Робота названих полковників повинна переконати американських інженерів, що незначними засобами можна досягти великих результатів» (Островер, 1961, с. 91). Таким чином, проект Костюшка було визнано новаторським та сміливим, адже він рекомендував за три милі нижче міста перекрити річку палищами, а між ними залишити вільний простір для пересування американських кораблів. Отже, польський полковник з перших днів перебування в американській армії зумів завоювати авторитет розумного та надійного офіцера.

Таким чином, Т. Костюшко показав свої глибокі знання в області військової інженерії. Він чудово орієнтувався у сучасних досягненнях фортифікаційного мистецтва. Талант Костюшка високо оцінив командир

Північної армії генерал Гейтс, який хотів бачити талановитого інженера біля себе. Таким чином, навесні 1777 року Костюшко опинився у місті Тікондерога, у якому займався укріпленням міста. Цей форт мав надважливе стратегічне значення для американської армії. Закріплення на цих позиціях дозволило без жодних перешкод коректувати артилерійський вогонь.

Так талановитий польський інженер запропонував використати пагорб під назвою Цукрова Голова для розміщення на ньому артилерії, яка б вела інтенсивний вогонь і могла ефективно захищати укріплення (Копчевський, 1972, с. 37).

Для здійснення плану необхідно було створити дорогу на пагорб Цукрова Голова. План Костюшка було прийнято, але виконання доручили підполковнику Радієру, помічнику Костюшка. Сам Т. Костюшко в цей час займався перекриттям річки, він працював за креслярською дошкою (Kozon, 1907, с. 41).

Помічник Т. Костюшка підполковник Радієр не притримувався плану полковника і повністю провалив завдання, зробивши занадто круту серпантинну дорогу. Таким чином Костюшко зіткнувся із неприємностями, адже його доручення не було виконано, після чого полковник залишився без діла (Островер, 1961, с. 105).

Таким чином, невиконання плану Костюшка понесло за собою тяжкі наслідки, адже на підступах до Тікондероги британська армія сама скористалася Цукровою Головою для розміщення артилерії, чим і зумовила відступ американської армії (Kozon, 1907, с. 42).

У червні 1777 року англійська армія пішла у наступ: з півночі просувався генерал Бергойн, з півдня – генерал Клейтон. Американська армія була змушена відступати ще далі. Л.І. Островер наводить факт, що генерал Шайлер Викликав Костюшка до себе і наказав: «Робіть що хочете, сер, якби лише загальмувати просування англійців» (Островер, 1961, с. 108). Таким чином, Костюшко вів армію через лісисту місцевість, по дорозі завалювавши дерева, робивши різні пастки, тобто все для того, щоб дати змогу генералу Шайлеру відвести свої війська до острова Ван Шик.

Костюшко за наказом генерала шукав найзручніше місце для проведення вирішального бою. Т. Костюшко довго вів за собою армію, не шкодуючи солдат, які були вже втомлені. Так вибір Костюшка пав на висоту неподалік від села Саратога. Полковник наказав укріпити оборону Саратоги п'ятикілометровою лінією окопів (Копчевський, 1972, с.38).

Англійські війська розпочали наступ. Генерал Бергойн кидав у бій роту за ротою, йшов на пряму зустріч з американським військом, але кожного разу натикався на добре замасковані перешкоди. Таким чином, 10 днів безперервних боїв не дали жодного результату для британської армії. Восени почалися дощі, які ще більше ускладнювали завдання для британських генералів, їхні важкі фургони з продовольством та бойовим комплектом застрягали по дорозі. У війську генерала Бергойна почалася дизентерія, почався голод. А війська генерала Клейтона ще й досі не могли дійти на допомогу. Генерал Бергойн наказав відступати. В свою чергу, генерал Гейтс наказав остаточно розбити британські війська серіями з коротких атак. Таким чином генерал Бергойн і капітулював (Аптекер, 1962, с.154).

У Саратогській кампанії Тадеуш Костюшко проявив себе дуже розумним та талановитим полководцем, інженером та справжнім сміливцем. Головнокомандуючий американської армії Джордж Вашингтон відмітив вагомий внесок перед Конгресом, назвавши його «людиною науки та найвищої честі» (Korzon, 1907, с.44).

Також варто приділити увагу іншому європейському військовому інженеру Жозефу Лафасту. Він запропонував Франклінові, що служитиме без оплати в армії Континентального Конгресу, взяв відпустку і навесні 1777 року на власному кораблі «Перемога» вирушив до Америки, став ад'ютантом Джорджа Вашингтона і було надано звання генерала-майора (Кірсенко, 2017, с.147).

У перший бій Лафаст вступив у битві при Брендівайні, яка відбулася 11 вересня 1777 року. Однак американці не здобули бажаної перемоги, а Лафаст отримав важке поранення. У бою при Брендівайні армія США почала програвати і солдати в паніці тікали. Жозеф намагався зупинити їх безладно бігаючи полем бою, доки не був поранений в ногу і не неприємно. Солдати вивели його з поля бою.

Після видужання отримав під своє командування загін з 350 осіб. 1 грудня 1777 року Конгрес призначив його командиром дивізії, яку він сам мав обрати. Він обрав дивізію зі штату Вірджинія (1200 осіб) і не дочекавшись зброї та екіпірування від штабу, він спорядив особовий склад за власний рахунок. У грудні 1777 року Лафаст брав участь в успішній операції проти британців у районі річки Скуйлл (Богучарский, 1899, с.88).

У 1778 році полковник Тадеуш Костюшко зустрічається з французьким офіцером генерал-майором Жозефом Лафастом, який за рішенням Конгресу був призначений командиром Північної армії, яка була зосереджена в районі міста Олбан (Богучарский, 1899, с.88).

Островер Л.І. наголошує, що після цих подій Дж. Вашингтон розпорядився направити у Вест Пойнт полковника Костюшка в якості головного інженера для будівництва укріплення. Островер повідомляє, що наказ було віддано у березні 1778 року (Островер, 1961, с.112), але Тадеуш Корзон наводить точну дату наказу, яка дещо відрізняється від версії Островера – це 22 квітня 1778 року (Korzon, 1907, с.47). Цю версію можна вважати правдоподібною і більш точною, бо спочатку роботами керував уже відомий підполковник Радієр, тому на призначення Костюшка потрібен був час.

Таким чином, Т. Костюшко став головним будівельником укріплення Вест Пойнт. Два з половиною роки Костюшко віддав роботі над проектом та контролем за виконанням фортифікаційних робіт у Вест Пойнті. Укріплення було побудоване на висоті 60 метрів над річкою Гудзон. У фортеці знаходився гарнізон із 2500 солдат. У цій роботі Костюшко знову продемонстрував свої блискучі вміння використовувати рельєф місцевості. Під час інспекції Вашингтона, Костюшко мав змогу особисто поспілкуватися з ним (Копчевский, 1972, с.40).

У 1780 році розпочався наступний етап американської епопеї Т. Костюшка – він прибув у штаб Південної армії. Південна армія була погано озброєною, тому Вашингтон доручав її командувачу генералу Грину дрібні операції в тилу ворога (Островер, 1961, с.114). Костюшко приймав участь у

партизанських боїв Південної армії. Саме тут його очікували нові випробування. Будучи головним інженером невеликого, але маневреного з'єднання у кілька тисяч чоловік, він організовує численні переправи через річку для заплутування британських військових. Так Костюшко декілька разів переправляв своїх військових через річку Ден, організовуючи за короткий час систему окопів. Таким чином, генерал Грін мав змогу атакувати британців. Тадеуш Костюшко укріпив містечко Галіфакс і зробив його опорним пунктом для розгортання операції.

Перед Костюшкою стояло завдання – організувати облогу містечка Найті Сікс, оточити мережею підземних ходів фортецю. Це завдання було дуже серйозним, тому Костюшко з усією відповідальністю віднісся до його виконання. Працювати довелося у важких умовах – під постійним артилерійським та мушкетним вогнем, але Тадеушу Костюшку вдалося виконати завдання. 19 жовтня 1781 року лорд Корнваліс капітулював. Далі Костюшко вдало проявив себе і при взятті 14 грудня 1782 року міста Чарльстон (Острів, 1961, с.118). Костюшко став справжнім героєм, проявивши свої найкращі якості заради мети – свободи американського народу.

13 березня 1780 року Жозеф де Лафаст, після відпустки через хворобу знову поїхав до США. Конгрес доручив йому скласти список офіцерів-іноземців, які на його думку гідні Ордену Цинцинната, що символізував доблесть, скромність і вірність громадянському обов'язку. У цей список він звичайно ж вніс і військового інженера полковника Анджєя Тадеуша Бонавентуру Костюшка (Кірсенка, 2017, с.148).

У 1783 році, по закінченню війни, Конгрес нагородив Т. Костюшка чином бригадного генерала та призначити заробітну платню у розмірі 12280 доларів, але йому довелося отримувати лише відсотки з неї, тобто всього 736 доларів на рік. Одним із перших орденів із зображенням одноногого орла з написом: «*Omnia reliquit servare Rempublicam*» отримав Тадеуш Костюшко.

Підсумовуючи дане дослідження, можна констатувати важливість дій європейських військових інженерів та іноземних військовокомандувачів у ході війни за незалежність США 1775 – 1783 рр, зокрема Анджєя Тадеуша Бонавентури Костюшка та Марі Жозефа де Лафаста.

Полковник Тадеуш Костюшко став героєм для американців, він зумів за короткий проміжок часу завоювати авторитет у генералів завдяки своїй сумлінній та високопрофесійній роботі. Підтвердженням цьому слугує той факт, що він одним із перших отримав Орден Цинциннаті.

Марі Жозеф де Лафаст, який безоплатно служив в американській армії заради однієї мети – незалежності США, заслужував на найвищі нагороди від керівництва держави. Він вдало керував діями Північної армії, разом з Костюшком займалися укріпленням Вест Пойнту. Рядові військові з великою повагою ставилися до цих військових діячів, котрі працювали на благо чужої імперії, і дивувалися їхній відданості військовій справі.

Тему можна вивчати більш глибоко, знаходячи у документах з війни інших військових інженерів як у Північній, так і в Південній арміях. Використовуючи джерела, що знаходяться нині у військових музеях, зокрема у Вест Пойнті, можна більш детально вивчати мету та призначення різних

фортифікаційних укріплень, їхнє стратегічне значення, адже ця тема є малодослідженою і потребує уваги науковців.

Список використаних джерел

- Аптекер Г. История американского народа. Т. 2. Американская революция 1763-1783. Москва: Издательство иностранной литературы. 1962. С. 151 – 154.
- Бельсон Я.М., Ливанцев К.Е. История государства и права США. Учеб. пособие. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та. 1982. 167 с.
- Богучарский В.Я. Маркиз Лафайет (Деятель трех революций): Исторический очерк. С портретом Маркиза Лафайета. Москва: Книжное дело. 1899. С. 88-89.
- Кірсенко М.В. Європейці у війні за незалежність Сполучених Штатів Америки. *Американська історія і політика*. 2017. №3. С. 144 – 152.
- Копчевский Я.С. Тадеуш Костюшко. Варшава: Интерпресс. 1972. С. 36 – 40.
- Мустафін О.Р. Справжня історія Пізнього нового часу. Харків: Фоліо. 2017. С. 44 – 47.
- Островер Л.И. Тадеуш Костюшко. Москва: Молодая Гвардия. 1961. С. 90-118.
- Korzon Tadeusz. Kim I czem byl Kosciuszko. Warszawa-Krakow. 1907. 191 с.

* * *

*Колеснікова Маргарита, студентка ІІІ курсу
(наук. кер. – доц. Лахно О.П.)*

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ЯЗИЧНИЦТВА

Навіть після офіційного хрещення Київської Русі велика кількість рис язичництва протягом тривалого часу зберігалася не тільки народом, а й представниками військово-феодалного середовища. Тому з упевненістю можна констатувати, що слов'янське язичництво – це неординарне явище в культурному житті багатьох народів.

Давньослов'янське язичництво не унікальне у світовій історії релігій, це – слов'янський варіант загальнолюдського язичницького масиву, однак варіант неповторний. Цю неповторність язичництву давніх слов'ян додає перетинання в ньому кількох відносно самостійних релігійних шарів, на основі яких воно, власне кажучи, і сформувалося.

Перше релігійне нашарування – образи і вірування населення лісостепової смуги України (середня течія Дніпра – Десна), що заселяло дану територію ще з епохи кам'яного віку (з VI тис. до н.е.). Характеризується розвинутим анімізмом, складається більшою частиною з духів природи, першоосновою виникнення є страх. В цей час формується демонологічний світ: упіри, вампіри, русалки, домовики, культи лісів та дерев тощо. Він міцно поселився в свідомості народу і функціонував автономно щодо культів пізніших язичницьких богів.

Другий шар деякі дослідники пов'язують із впливом трипільської культури кінця IV – III тис. до н.е. у межиріччі Дніпра – Дністра, яка вважається однією з найбільш високорозвинених для свого часу. Він відбивав релігійні вірування і культи, пов'язані з раннім землеробським господарством, з шануванням божеств родючості та врожаю, що уособлювали собою Всесвіт, а щодо кожної окремої людини виступали як бог чи богиня долі. Мають місце

обряди та ритуали сезонного господарського циклу (свято приходу весни як початку нового року, свято дозрівання та збору врожаю, і таке інше). Представниками цього шару є боги Рід (Святовид) з рожаницями, Коляда, Ярило, Жива і Морена, Купайло.

Центральним шаром язичництва є коло релігійних уявлень і практик індоєвропейців III-II тисячоліть до н.е., прабатьківщиною яких були південні степові регіони Росії, Молдови, України. У них склалися загальні погляди на світ, його трискладову структуру; віра в богів – творців неба, землі, людей; практика їхнього вшановування кривавими жертвопринесеннями; надзвичайно розвинутий культ предків і поховальна обрядовість (Археологія, 2012, с. 145-147).

Що ж є визначальним для вивчення язичництва? Це етнографічний матеріал: обряди, хороводи, пісні, заговори і заклинання, дитячі ігри, в які народилася архаїчна обрядовість, чарівні казки, зберегли фрагменти давньої міфології і епосу; важливий символічний орнамент вишивки і різьблення по дереву. Цінність етнографічних даних зменшується в міру наближення до сучасності.

Найнадійнішими і найбагатшими джерелами з вивчення слов'янського язичництва як культурної моделі і реконструкції давньослов'янських уявлень є так звані «сучасні джерела» (пов'язані з XIX-XX ст.) мовні, етнографічні та фольклорні свідчення слов'янських традицій. Слов'янська міфологія, що дійшла до нашого часу, являє собою часткові відомості, які залишились від давньослов'янської релігії і зберігались в переважно в усній творчості народу.

Достовірнішими є археологічні джерела: відомості розкопок культових місць, знахідки ідолів, обрядових предметів, прикрас, язичницьких знаків, написів із згадкою про язичницьких богів або поган, залишки жертвоприношень і обрядових дійств (Археологія, 2012, с. 287-288).

Вчені, які зробили значний внесок у вивчення язичницьких старожитностей: Л.Нідерле, І.Херманн, Я.Боровський, І.Винокур, Л.Клейн, Д.Козак, А.Лапінський, В.Лосинська, В.Мансікка, Б.Рібаков, І.Русанова, В.Сєдов, Б.Тимошук, П.Толочко, Н.Толстой, П.Третьяков та інші.

Важливими також є відомості мовознавства, порівняльного релігієзнавства і вивчення міфологічних сюжетів у інших народів. Окрім всесвітнього авторитету в цій галузі Дж. Фрезера, беззаперечним є внесок В.Іванова, С.Токарева, В.Топорова.

Вітчизняні та зарубіжні літописи, хроніки, твори візантійських та арабських авторів є важливими письмовими джерелами вивчення релігійності слов'янських народів. Розквіт язичницьких вірувань настав майже перед прийняттям християнства на Русі, причому, або ж за княжіння Володимира Великого, а, можливо, і за його найближчих попередників. Археологи відкрили пам'ятки, що стосуються IX-X ст., в Києві та під Новгородом: святилища, жертovníки: Збруцький ідол та його дерев'яні аналоги; у Чернігові – поховальний курган Чорна Могила.

Знайдена 1848 на р. Збруч (притока Дністра) кам'яна скульптура, що пізніше здобула назву «збруцький ідол», була ідентифікована як Світовит, а його чотиригранну і трирівневу будову тлумачать як втілення космогонічної системи давніх слов'ян з нижнім, середнім і верхнім рівнями світобудови

(сьогодні автентичність знахідки піддається сумніву). За іншими версіями, найдавнішими східнослов'янськими божествами були Род і Рожаниці.

Є й інші концепції та гіпотези ідеологічного язичництва, зокрема, про те, що давньоруське язичництво тяжіло до монотеїзму (з верховним божеством Перуном). На сьогодні більшість із концепцій ідеологічного язичництва, у т.ч. практика творення слов'ян. пантеону на кшталт давньогрецького Олімпу, кваліфікуються як «кабінетна міфологія».

З повідомлень арабського мислителя другої половини IX ст. Ібн-Рушта (1126-1198) відомо, що всі слов'яни поклонялися земному у небесному Вогню, шанувували Сонце (небесний вогонь у вигляді сонячного диска, що палає), божество вогню називали Сварогом, а сонце – Сварожичем, якого вважали сином Сварога. Західні та східні слов'яни поклонялися Сварожичу як божественному ковалю. Сварог і Сварожич посідають в пантеоні ранньосередньовічних слов'ян головні місця.

Богиня щастя Терміну в сербів, хорватів і словенів, ймовірно, – пізні міфічне творіння; деякі риси вона запозичила у Фортуни і Тихе і символізує долю. Під час святкування на її честь приносили вино в жертву богам, а під час укладення торговельних угод їй жертвували монети.

У скандинавських сагах XIII століття, в Старшій і Молодшій Еддах є відомості, які можуть бути використані для реконструкції слов'янського язичництва. Давньоруські, західнослов'янські (Козьма Празький з його «Чеської хронікою») і південнослов'янські джерела XI-XV століть: літописи, повчання і настанови проти язичників (Кирило Туровський, Кирик Новгородець та інші) й вставки в перекладну літературу, у тому ж числі в апокрифи.

Особливе місце займає «Слово о полку Ігоревім», в якому відбився значний пласт язичницьких міфів, що згадуються спадкоємцем і носієм язичницької культури – невідомим піснетворцем.

Всі ці тексти не містять будь-яких цілісних викладів міфології або окремих міфів. У будь-якому випадку слід пам'ятати, що це не виклад самих міфів, а переказ їх розуміння сучасниками – іновірцями.

Літописи містять повний перелік язичницького пантеону з визначенням функцій кожного божества, особливостей поховальної обрядовості тощо.

Період кінця I тис. н.е., який є періодом витоків слов'янської релігії, не достатньо висвітлений у писемних джерелах. Проте свідчення про слов'ян та їхню обрядовість раннього періоду (склавинів і антів) до нас доносить Прокопій Кесарійський: «Вони вважають, що один тільки бог, творець блискавок, є владикою над усіма, і йому приносять у жертву биків та здійснюють інші священні обряди. Долі своєї вони не знають і взагалі не визнають, що вона по відношенню до людей має будь-яку силу... Вони вклоняються рікам та мавкам, іншим божествам, приносять всім їм жертви та з допомогою цих жертв здійснюють і ворожіння» (Баран, 1991, с. 118). Але ж таке повідомлення на говорить про вірування всіх слов'ян. Можливо, саме так вважали представники антської знаті та воїни.

Вчені стверджують, що основними богами пантеону у цей період «були верховні небесні боги Сварог та Стрибог, боги піднебесного простору – Даждбог, Перун та інші, хтонічні (підземні) – Род, Велес, Мокош. Напевно, з дуже віддалених часів у міфології слов'ян та балтів збереглися божества з

однаковими функціями: Перун та Перкунас, Велес та Вялніс. В той же час появу Хорса та Сімаргла, божев'яндо – іранського походження, у пантеоні східних слов'ян пояснити поки що важко (Баран, 1991, с. 118).

На нашій полтавській землі також виявлено та науково підтверджено факт існування слов'ян, їхньої культури, релігійності, про що свідчать археологічні знахідки.

Поява і зникнення кочівницьких держав збіглися «у часі з виходом на історичну арену слов'янських племен, пам'ятки яких з'являються на Полтавщині починаючи з V ст. н.е. Ця епоха представлена серед старожитностей території міста поодинокими, але яскравими знахідками» (Супруненко, 1998, с. 70). На південно – західній околиці села Карпусі Полтавського району (поблизу кутка Полтавці) 1971 р. Є.Горюновим та М.Казанським виявлено слов'янське поселення V століття, яке займало широкий похилий мис правого берега річки Полузір'я.

Археологічні знахідки 1979 р. (експедиція М. Казанського) біля сіл Абазівка, Андріївка, Бузручки – на берегах річок Ворскли та Полузір'я, хутора Марки поблизу села Черкасівки на річці Коломак також підтверджують розміщення антських селищ «у заплавах рік, безпосередній близькості від водних артерій зумовлювалося надзвичайно посушливим кліматом цієї епохи» (Супруненко, 1998, с. 70), що зумовлювало відповідну обрядовість, сприяло політеїзму.

Доведено, що всі сакральні дії, які проводилися слов'янами, відповідали етапам їхнього суспільного розвитку: «Можливо, малюнки на побутових предметах та громадські жертovníки на поселеннях (Загаї, Іванківці, Городок) були пов'язані із сімейно-родовим культом шанування предків. Наступною щабелю соціального розвитку відповідають племінні та межплемінні святилища IX-X ст. На стадії переходу до ранньокласового суспільства та ранньодержавних форм життя виникають умови для перетворення богів та культів племен і союзів племен на загальнодержавні культу. Таку реформу, як відомо, намагався провести князь Володимир у 980 р., коли на Київському капищі було зібрано усіх богів слов'янських племен. Ця реформа мала на меті створення офіційного пантеону єдиного князівства» (Баран, 1991, с. 126).

Активний процес християнізації Київської Русі, що розпочинається з 988 р., не зміг вирвати з корінням слов'янських язичницьких традицій.

Згодом навіть відбувається процес присвоєння персонажам християнських святих якостей язичницьких нижчих і вищих божеств.

Дохристиянською релігією вчені почали цікавитися наприкінці XVIII століття, яке стало періодом пробудження слов'янської національної свідомості. Цей процес супроводжувався великим зацікавленням представників європейської літератури народною творчістю.

Але навернення слов'ян у християнство сприяло забуттю ними своїх стародавніх вірувань, і лише у небагатьох із них ще залишалися звичаї та обряди, пов'язані з язичницькою традицією.

Зрозуміло, що твори щодо давньослов'янської релігії, написані в кінці XVIII – на початку XIX ст., майже не містять історичних фактів, це, скоріше, романтичні фантазії авторів.

З початком вивчення у кінці ХVІІІ ст. інформаційних джерел: археологічних, писемних пам'яток VI-XII ст., описаних у літературі давніх вірувань та обрядів, розпочинається період спроб ґрунтовного ознайомлення з дохристиянською історією слов'янських народів, їхньою релігією.

Це вивчення показало, що в середині II тис. до н.е. починають формуватися праслов'янські племена на території від Одру до Дністра. Саме їхні релігійні уявлення вписуються у загальну схему первісних хліборобських племен, що містить панування культури природи (з пережитками тотемізму, анімізму, магії). Фольклорні та етнографічні тексти зберегли також натяки на існування тотемістичних преференцій східних слов'ян, мисливські табу, аграрну магію тощо.

У ході розвитку економіки поступово відбувається перехід від культури пращура – тварини до культури пращура – людини.

Елементи вірувань, властиві загальній індо-європейській єдності, не залишилися поза увагою слов'янського язичництва, бо їхні ранні мисливські уявлення не мали слов'янської специфіки, тому еволюціонували у бік слов'янства (Трубачев, 2003, с. 389).

Початок системного наукового вивчення язичництва припав на ХІХ ст. і пов'язаний з епохою романтизму, а найяскравішим явищем цієї доби вважається міфологічна школа. Розробниками теорії міфу і дослідниками міфології були О.Потебня, О.Веселовський, М.Костомаров. Саме покоління науковців-романтиків 150-200 років тому виконало титанічну роботу щодо збирання різнопланових джерел з цієї проблематики. З одного боку, були упорядковані практично всі згадки про дохристиянські уявлення слов'ян у творах ранньосередньовічних авторів. З іншого ж – зібраний величезний масив етнографічного матеріалу, в якому вчені-романтики намагалися розгледіти «релікти» язичницьких вірувань, що нібито зберігалися у сільській побутовій, святковій, обрядовій культурі (яка і була головним об'єктом їхнього вивчення), законсервовані у ніби-то «незмінному вигляді» на століття.

На початку ХХ ст. (1910 р.) у Росії відбувається активізація пошуків і трактування язичницьких старожитностей. Представниками такого напрямку досліджень є М.Гальковський та С.Анічков.

У 20-х роках ХХ ст. з'являються нові підходи до інтерпретації архаїчної культури. К.Грушевська розглядає старожитності в культур-антропологічному ключі, В.Пропп пропонує структурно-типологічну методикку реконструкції фольклорних текстів.

У II половині ХХ ст., у зв'язку з новими археологічними знахідками та вдосконаленням структурно - типологічних методик, дослідники здійснили різного роду реконструкції на основі фольклорно-етнографічного та лінгвістичного матеріалу, ставиться акцент на комплексність досліджень: Б.Рибаків, В.Іванов, В.Топоров, Б.Успенський, Ю.Лотман, М.Толстой.

В українській науці на тему язичництва з'явилися історико-релігійні праці І.Огієнка. Матеріали археологічних досліджень презентують Б.Тимошук, І.Русанова. М.Попович висвітлює питання язичницьких вірувань з філософської точки зору.

Наприкінці ХХ ст. знову згасає інтерес до язичницької тематики, зокрема і слов'янського язичництва, натомість на пострадянському просторі

актуалізується напрям народного православ'я, який представляють О.Панченко, Т.Бернштам.

За історичними реконструкціями прихильників ідеологічного язичництва, напередодні прийняття християнства на Русі існувала майже досконала ідеологічна (світоглядна) система з добре розвинутою міфологічною основою політеїстичного типу, з високорозвиненим усталеним культом, ієрархізованим жрецьким станом (часом жерців отожднюють з літописними волхвами), з монументальними культовими спорудами (капище київського князя Володимира Святославовича) язичницькою символікою, яка простежується як на археологічних артефактах (кераміка, ювелірні прикраси), так і збережена протягом майже тисячоліття у вишивці, фольклорі (Толстая, 2012, с. 618).

У ХХ столітті з'явилися дослідження Л.Нідерле «Слов'янські старожитності», «Нариси російської міфології» Д.Зеленіна, «Слов'янство і Давня Русь» Є.Анічкова, «Морфологія казки» та «Історичні корені чарівної казки» В.Проппа, «Дослідження в області слов'янських старожитностей» В.Іванова та В.Топорова, «Язичництво древніх слов'ян» Б.Рибакова.

Сплеск цікавості до «давньої віри предків», що спостерігається в останні десятиліття в Україні, не є чимось абсолютною новим.

Сучасний етап в гуманітарній науці тяжіє до прагматичного ставлення до язичництва та його реінтерпретацій у сучасному житті.

Отже, ми впевнилися, що слов'янське язичництво, має витоки з тисячолітньої історії, протягом якої воно перебувало в процесі постійних видозмін. В цьому і полягає головна особливість еволюції слов'янського язичництва – упродовж усього періоду існування якого різноякісні релігійні шарування в ньому не асимілювали, не замінювали один одного, а співіснували, взаємодоповнюючись, змішуючись один з одним. От чому в слов'янському язичництві напередодні хрещення Русі в один той самий час існував пантеон богів на рівні розвинутого політеїзму при відсутності сталого культу вшанування головних божеств і окремого жрецького прошарку, а поруч з цим пантеоном – не менш популярний і шанований пантеон нижчих духів на рівні первісного полідемонізму, що доведено дослідженнями науковців різних років та століть, роками наполегливої праці та бажанням відкрити слов'янську сторінку у Великій книзі історії.

Список використаних джерел

- Археологія та історія: навч. посіб. / Н.С.Абашина, Д.Н.Козак, Є.В.Синиця, Р.В.Терпиловський. К.: Стародавній світ, 2012. 366 с.
- Баран В.Д. та ін. Походження слов'ян / Відп. ред. О.П.Моця. К.: Наук. думка, 1991. 144 с.
- Супруненко О.Б. На землі Полтавській: Пам'ятки археології Полтави та околиць / Відп. ред. Толочко П.П. Полтава: Археологія, 1998. 160 с.
- Толстая С.М. Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т. / Под общей ред. Н.И.Толстого. М.: Международные отношения, 2012. Т. 5: Язычество. С (Сказка) – Я (Ящерица). С. 616-619.
- Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования. М.: Наука, 2003. С. 389.

СІЧНЕВЕ ПОВСТАННЯ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОДЕРНОЇ НАЦІЇ

Сучасний розвиток України, зміцнення її незалежності зустрічають шалений супротив з боку Російської Федерації. Прагнення жити вільно, самостійно визначати своє майбутнє й розбудувати суверенну державу властиві не лише українцям. Зокрема, такі ідеали сповідували й представники польської модерної нації. Листопадове та Січневе повстання якої показують нам приклад у вирішенні даних проблем.

Метою статті є дослідження місця Січневого повстання у формуванні польської модерної нації.

Національно-визвольні змагання на теренах Польщі почали розгортатися ще з кінця XVIII століття як вияв незгоди з трьома розподілами Речі Посполитої. XIX століття підхопило естафету боротьби, знаковими подіями якої стали створення Королівства Польського у 1815 році і Листопадове повстання 1830 - 1831 років. Вони стали початком національного відродження на підросійських польських землях. Особливе ж місце у формуванні польської модерної нації належить Січневому повстанню 1863 року, яке вирізнялося своїми масштабами і знайшло підтримку міжнародної громадської думки.

Кінець 1850-х років характеризувався активізацією процесу відродження європейськими державами власної державності. Дивлячись на італійське «рісорджименто», провідні діячі Польщі намагалися відродити власну державу. На кінець 1861 року склалися два табори, які за своїми політичними поглядами поділялися на поміщицько-буржуазний («білих») і буржуазно-демократичний («червоних») напрями. До першого табору («білих»), який очолювали консерватори на чолі з Олександром Вельопольським, належали переважно представники шляхти, які вважали за доцільне не втручатися у справи царизму, а шляхом поміркованих реформ домогтися поступового поновлення Речі Посполитої в межах, які вона мала до Першого поділу (1772 рік). Другий табір - «червоних» - складався з представників нижчої шляхти й інтелігенції, бідного міщанства, селян та нижчого духовництва. Радикально мислячи, вони вважали, що єдиним засобом звільнення Польщі може бути тільки збройний виступ. Не випадково герб повстанців згодом включав зображення білого орла (символ Польщі), лицаря (символ Литви) і архангела Михаїла (символ України). І якщо рушійними силами «білих» були поміщики, середня і велика буржуазія, вищі прошарки духовенства і службовців, то рушійними силами «червоних» виступали робітники, ремісники й селяни, дрібна шляхта, нижчі прошарки чиновництва, службовців і духовенства (Гуржій, 2012, с. 201-202).

Переломним став 1862 рік, коли «червоні» утворили Центральний Національний комітет. Серед відомих діячів цього комітету були Я. Домбровський, З. Падлевський, Б. Шварце. Приводом до національного повстання став позачерговий рекрутський набір. Уряд за ініціативою О. Вельопольського намагався послабити позиції «червоних», чим і спричинив проголошення Тимчасового національного уряду. Керівний орган «червоних» – Центральний Національний комітет (ЦНК) - вирішив у ніч з 22 на 23 січня розпочати повстання. Було видано Маніфест до польського народу і декрети, в

яких зазначалося про скасування панщини та проголошення селян відтепер вільними власниками своїх наділів. Проте вони повинні були сплатити компенсацію поміщикам за втрачені ними землі. Навесні 1863 року «білі» разом з правим крилом «червоних» захопили керівництво ЦНК, який з травня почав називатися Національний уряд. Ними була проголошена диктатура генерала Лянгевича (Краткая история..., 1993, с. 138).

Найбільшого піднесення повстання набуло влітку 1863 року. Воно охопило практично все Королівство Польське, а також частину Литви, Білорусії та України. Законспірований Національний уряд створив центральні і місцеві органи управління, встановив національний податок, організував видання повстанської преси і направив своїх емісарів у країни Західної Європи для перемовин щодо допомоги і закупки зброї, боєприпасів.

Поступово на основних стратегічних напрямках були зосереджені каральні війська на чолі з Ф. Бергом та віленським генерал-губернатором М. Муравйовим, які отримали подальші вказівки для швидкого придушення повстання. Внутрішнє становище повстанського руху послаблювалось завдяки подвійній політиці «білих», які вважали це повстання не більше ніж озброєною демонстрацією, необхідною як передумова до втручання іноземних країн. Очоливши Національний уряд, «білі» намагалися уникнути питання про реалізацію січневих земельних декретів і створення єдиного військового керівництва.

У вересні 1863 року до керівництва Національним урядом ненадовго прийшли «червоні». У жовтні єдиним диктатором повстання став генерал Р. Траугут – талановитий організатор і воєначальник, не пов'язаний ані з «білими», ані з «червоними». Тиск зі сторони каральних органів посилювався, сили повстанців поповнювалися дедалі слабше. В деяких районах повстання протрималось до зими 1864 року, але до травня 1864 року воно було практично придушено.

Активна фаза повстання тривала понад рік. Слідством була встановлена участь у ньому близько 77 тис. осіб. За час повстання, за офіційними даними, загинуло близько 30 тис. його учасників, кілька тисяч обеззброєно і ув'язнено. Покарання зазнали 38 тис. повстанців, з них 800 відправлено на каторгу, 24700 віддано в арештантські роти до армії, а їх майно (3,5 тис. маєтків) конфісковано (Мозговий, 2014, с. 117). Після 1863 року, як і 32 роки тому, багато поляків (близько 10 тис.) переселилися за кордон. Додатковим покаранням став спеціальний податок, яким було обкладено польських землевласників. Уряд виявив надмірну жорстокість щодо повсталих та їх близьких. Репресовані сім'ї учасників повстання висилалися до центральних губерній Росії (Міловідов, 1915, с. 56).

Отже, Січневе повстання 1863 року відіграло важливу роль у формуванні польської модерної нації. Воно стало ще однією героїчною сторінкою польської історії, продовженням боротьби поляків за створення власної держави. Національно-визвольні змагання XIX століття, незважаючи на їхній трагічний кінець, у цілому мали позитивне значення. Воно стало поштовхом до зростання національної свідомості та формування національних ідей усе ширших верств польського суспільства.

Список використаних джерел

- Гуржій О.І., Ресніт О.П. Славетні битви на теренах України. К.: Арій, 2012. 336 с.
- Краткая история Польши: С древнейших времен до наших дней / Отв. ред. Дьяков В.А. М.: Наука, 1993. 528 с.
- Миловидов А.И. Архивные материалы Муравьевского музея, относящиеся к польскому восстанию 1863–1864 гг. в пределах Северо-Западного края: в 2 ч. Ч. 2. Переписка о военных действиях с января 10-го 1863 года по 7-е января 1864 года. Вильна, 1915. 460 с.
- Мозговий І. Січневе повстання в Польщі та Україна. *Світосгляд – Філософія – Релігія*. Зб. наук. праць. 2014. Випуск 7. С. 105-119.

* * *

*Кравченко Максим, студент ІІІ курсу
(наук. кер. – доц. Лахно О.П.)*

**ТРАГІЗМ І ЗНАЧЕННЯ БИТВИ НА КОСОВОМУ ПОЛІ
У ПІСНЯХ СЕРБЬСЬКИХ ГУСЛЯРІВ:
ОСНОВА ТВОРЕННЯ «КОСОВСЬКОГО МІФУ»**

В історії кожного народу є місце не лише для політико-адміністративних, соціально-економічних та дипломатичних джерел. Пам'ять про найважливіші події, їх атмосфера зберігається також у героїчному епосі. Епічні твори минулих епох яскраво відображають уявлення сучасників щодо особливостей тодішнього життя. А переживання за долю власного народу окреслює його умовну ментальну мапу. Винятком не став і сербський героїчний епос.

Найтрагічніші сторінки сербської історії пов'язані з пануванням на південнослов'янських землях турків-османів. Битва на Косовому полі (1389 р.) стала відправним пунктом для багаторічного ярма Османської імперії по відношенню до сербів. Вона відображена в історичних літописах і хроніках, а також є увічненою в літературних пам'ятках у формі епічних пісень, об'єднаних в єдиний косовський цикл. Він побудований на спільності тем, є унікальною історичною пам'яткою, в якій поетично висловлено страждання і біль пригнобленого сербського народу. Даний цикл з плином часу трансформувалася у так званий косовський міф, який лежить в основі сербської національної ідентичності. Для того, щоб його зрозуміти, варто заглибитися у особливості творення першоджерел. Адже саме вони визначили напрям трактування подій битви на Косовому полі, зокрема, у сербській історіографії.

У кожній країні були власні виконавці героїчних пісень. Наприклад, у Німеччині їх називали шпільманами, у Франції – жонглерами, в Іспанії – хугларами, а в Сербії вони були відомі як гусярі (Миленкевич, 2011, с. 308). Вони часто залишалися єдиним способом передачі та розповсюдження інформації серед населення. Героїчні пісні виконували усно під акомпанемент гуслів, а серед їх героїв були як реальні історичні особистості, так і вигадані персонажі.

Історія самих гусярів у Сербії розпочиналася із музикантів, які несли службу при дворах князів. Вони виражали їх інтереси, а пісні зазвичай слугували «засобом пропаганди військово-аристократичних ідеалів» (Сербский..., 1993, с. 65). Поширення турецького панування вплинуло і на

статус гусярів, що пояснюється складним становищем військової аристократії, яка виявила свою неспроможність перед зовнішніми загрозами, втратила владу і вплив. Відповідно, і героїчна поезія від вищих верств суспільства спускалася поступово в народ, стаючи цим самим вже його надбанням. Тепер у героїчних пісень з'явилися слухачі з селянського середовища; самі ж пісні виконувалися не при дворах феодалів, а публічно в тих місцях, де завжди було багато людей (на ринках, ярмарках, біля церков і т.д.). Музикальні твори передавалися від одного співака до іншого, забезпечуючи спадкоємність поколінь, що і сприяло збереженню героїчного епосу до наших днів.

У героїчних піснях сербського народу косовського циклу через жаль за втратами і поразками прослідковується лінія надії за тим, що знайдуться люди, які будуть продовжувати боротьбу за незалежність. Гусярі не просто описували події минулого, вони виявляли взаємозв'язок між минулим і майбутнім, а самі події пройдедшніх днів проєктували на сучасність. Співак у своїх піснях усвідомлює справжню причину загибелі його батьківщини, яка криється у відсутності єдності всередині країни, в постійних чварах феодалів і воєвод, які не змогли об'єднати свої сили в боротьбі з турецькою навалюю.

Гусярі в піснях піднімали проблеми політичної моралі, влади, війни і миру, відданості і зради, представляли своє розуміння дружби і любові. Пісні косовського циклу стали носіями етичних норм поведінки сербів, відображали основні цінності суспільства, його світорозуміння. У них співак зобразив і історичну трагедію, і героїзм сербського народу, що настільки мужньо виніс всі біди від іноземних завойовників. Героїчні пісні "стали пам'ятником цієї боротьби, виразом народного патріотизму та народних історичних ідеалів" (Путилов, 1971, с. 282).

Особливе місце відведено для воїнів та центральних героїв музичних творів. Чітко вказано, якими якостями вони мають володіти задля захисту власної землі. Гусярі ідеалізували образи центральних героїв, приписували їм, крім надприродної сили, ще й такі якості, як сміливість, відвага, честь. Вони свідомо приймали смерть, слідуючи словам князя Лазаря:

*Каждый сербин сербского колена,
Сербской крови и сербского рода,
Кто не выйдет на Косово поле
И не будет на Косове биться,
Пусть наследников не ожидает,
Сыновей, дочерей не увидит.
От руки его не уродятся
Красное вино и хлеб пшеничный;
Пусть иссохнет род его проклятый (Эпос..., 1963, с. 125).*

Між іншим, центральні герої пісень косовського циклу зображені гусярами не тільки як мужні і відважні воїни, що борються за незалежність своєї країни, але і як турботливі і люблячі чоловіки, сини і брати. Гусярі в героїчних піснях показують, що боротьба з іноземними завойовниками принесла нещастя, горе в кожному сім'ю, ставши тим самим національною катастрофою.

Особливе значення має пісня «Загибель сербського царства». Через довгий час вона стала однією з основ «косовського міфу». У цій пісні князь Лазар

отримує послання від Богородиці, згідно з яким йому належить право вибору: або коротке Земне царство, але при цьому йому буде забезпечена перемога в битві, а турецьке військо буде знищено; або вічне царство на небі, при цьому загине його військо і він сам. Після недовгих роздумів сербський владика вибирає вічне царство на небі. Такий вибір князя Лазаря трактується у героїчному епосі як подвиг:

*Сербские дружины в битве пали –
Семьдесят семь тысяч храброй рати,
И погиб князь Лазарь вместе с ними,
Был их подвиг хваленья достоин.
Все случилось по воле господней (Эпос..., 1963, с. 118).*

Стосовного «косовського міфу» варто наголосити, що це продукт не гусярів, а вже пізнього періоду Нового часу. Загалом, під "косовським міфом" розуміють сербський національний міф, який зародився під час руху "національного відродження" на Балканах в ХІХ – початку ХХ ст. Його основою є боротьба за створення сербської держави та приєднання Косова. Від православного серба вимагалася самопожертва у справі помсти туркам-мусульманам та їхнім союзникам (тобто зрадникам сербам) за середньовічні образи (Ломоносов, 2000, с. 109).

Сам героїчний епос, його виконання серед народу майже повністю себе вичерпав вже до кінці ХVІІІ століття. Та коли постала проблема боротьби за свободу від іноземців, то ідеї і мотив забутих пісень стали активно відроджуватися у середовищі культурно-політичної еліти Сербії та Чорногорії. Саме вона проявила неабиякий хист до інтерпретації творчості косовського циклу задля легітимізації власної свободи, а згодом – політичних інтересів Сербії. Поети і письменники (Г.Ковачевич, Н.Ніколич, Й.Попович, М.Бана, Є.Суботіч та ін.), державні діячі (Петро ІІ Негош-Петровіч, І.Гарашанин) запустили процес творення «косовського міфу». Згодом він набув свого розвитку у працях істориків (Й.Раїч, П.Юлінац); з'явилися дослідження, присвячені конкретно самій битві на Косовому полі.

Вже до кінця ХІХ ст. до процесу долучилося мистецтво. Героїв Косовської битви зображують на своїх полотнах романтичні художники – батько і син Чортановичі, П.Симич, Н.Радонич, Дж.Якшич («Князь Лазар»). Літограф і художник А.Стефанович своєю гравюрою «Бій на Косовому полі» відродив традицію графічного зображення події, що перервалася наприкінці ХVІІІ ст. У другій половині ХІХ – початку ХХ ст. до теми битви звертаються художники-реалісти П.Йованович, І.Рендіч, Дж.Крстич («Смерть царя Лазаря» 1881 р. та ін.) (Ломоносов, 2000, с. 112). Стрімкий розвиток і популяризація епосу гусярів не локалізувалися самими Балканами. Героїчні пісня косовського циклу перекладали і поширювали великі поети Європи (Й.Гете, О.Пушкін, А.Міцкевич).

Багаторічний антагонізм сербів з турками, їх зіткнення і постійне протистояння створили сприятливі умови для виникнення героїчної поезії. Битва на Косовому полі визначила розвиток Сербії на кілька століть вперед. І це стосується не тільки залежності від Османської імперії. Створений гусярами косовський цикл зберіг національну пам'ять сербів, переніс її через століття, а згодом був відроджений у необхідний момент з метою визволення народу, його

утвердження серед європейських держав. Шлях розвитку гусярської пісні є об'єктивним прикладом культурно-історичного детермінізму.

Список використаних джерел

- Епос сербського народу / Под ред. В.В.Виноградова. М.: Академия наук СССР, 1963. 355 с.
- Ломоносов М.Ю., Колобов А.В. Косовский миф и его хронология. *Исторический вестник университетов Любляны и Перми*. 2000. С. 109-113.
- Миленкевич Н.И. Трагедия сербского народа в изображении сказателя песен косовского цикла. *Творчество Элизы Ожешко в эстетическом пространстве современности*. Сборник научных работ. Гродно, 2011. С. 307-312.
- Путилов Б.Н. Реально-исторический эпос. *Русский и южнославянский героический эпос*. М.: Наука, 1971. С. 279-310.
- Сербский эпос / Пер. Я.Берга, Н.Гальковского, ред. Н.Кравцова. М.: Academia, 1993. 651 с.

* * *

*Кругловецька Владислава, студентка IV курсу
(наук. кер. – доц. Год Н.В.)*

АВРААМ ЛІНКОЛЬН: ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ

Авраам Лінкольн народився 12 лютого 1809 р. у штаті Кентуккі у сім'ї фермера – нащадка перших американських поселенців. Оповідючи про його дитячі роки, не можна оминати авто характеристики, даної собі Лінкольном. Він сказав своєму біографу Джону Скріпсу: «Було б величезною дурницею спробувати взяти що-небудь з раннього періоду мого життя. Усе моє життя можна вкласти в одну фразу, яку ви знайдете в елегії Грея: «Короткий і простий літопис бідних» (Розумюк, 1998, с. 56).

Томас Лінкольн, батько майбутнього президента, був працелюбним, відзначався відмінною фізичною силою і урівноваженим характером, був прекрасним сім'янином. Завдяки його зусиллям загалом небагата сім'я Лінкольнів жила у відносному достатку. Мати Авраама, Ненсі Лінкольн, була розумною, доброю жінкою з м'яким характером. Батько був неписьменним, мати вміла читати, а це у ті часи було великою рідкістю для жінок її кола. Головне до чого вона прагнула – виховання у дітях (синові Авраамові і його сестрі, яка була на два роки старша за брата) справедливості і любові до праці (Іванов, 1987, с. 14).

Після тяжкої хвороби Ненсі, Авраам втратив матір. Через рік, коли йому виповнилося вже майже одинадцять років, у сім'ї відбулися зміни. Батько вирішив одружитися вдруге.

Коли хлопцеві виповнилося одинадцять, він пішов до школи. Як тільки Авраам навчився читати, то “проковтнув” всі книги, які тільки міг дістати. Він якось сказав: “Усе те, що я хочу знати, написано в книгах. Мій найкращий друг – людина, що дала мені книгу, яку я ще не читав” (Петров, 1959, с. 6). Улюбленими виданнями родини були “Робінзон Крузо” та байки Езопа. Проте, найважливішою книгою для Лінкольна була Біблія, яку Авраам знав ледь не

напам'ять, а пізніше, під час публічних виступів, вдало цитував. “Я переконаний, – писав Лінкольн, – що Біблія є найкращим подарунком, яким Бог коли-небудь наділив людину. Усе найкраще від Спасителя світу передається нам через цю книгу” (Сендберг, 1961, с. 54).

Ким тільки А. Лінкольн не працював у молоді роки – комірником, поштовим службовцем, лісорубом. Невипадково у нього з'явився такий афоризм: “Якби у мене було вісім годин на те, щоб зрубати дерево, я витратив би шість годин, щоб добре вигострити сокиру” (Черняк, 1991, с. 182). Паралельно з роботою А. Лінкольн вивчав історію, філологію, механіку і математику, а також право: юнак розраховував здобути ліцензію адвоката.

У 1832 році А. Лінкольн уперше спробував свої сили на політичній ниві. Перший досвід був невдалий – лише 8-е місце на виборах до законодавчих зборів штату Іллінойс. Виступаючи перед виборцями, кандидат звертав увагу на проблеми створення багаторівневої інфраструктури в штаті, розвиток народної освіти.

Політична діяльність А. Лінкольна розпочалася у 1834 році, коли він став членом законодавчих зборів штату Іллінойс, а потім був чотири рази переобраний на цю посаду.

У 1846 році А. Лінкольн став конгресменом. У Конгресі Авраам не сидів склавши руки. З-поміж основних напрямів його діяльності вирізнялися такі: критика адміністрації Джеймса Полка за розв'язання війни з Мексикою, участь у передвиборній кампанії генерала З. Тейлора і розв'язання питання про рабство у федеральному окрузі Колумбія.

Гарну школу майбутнього шляху до президенства Авраам Лінкольн здобув, беручи активну участь у житті партії. Зокрема, це проявилось у президентській кампанії 1848 року. Коли у 1849 році термін його перебування в палаті представників минув, він навіть не намагався висунути знову свою кандидатуру. Найгірший період у його житті розпочався, коли він повернувся із Конгресу додому. А. Лінкольн втратив політичну популярність, його адвокатська практика значно зменшилась. Проте, згодом, А. Лінкольн став провідним юристом штату Іллінойс. Через деякий час він знову відновив свою колишню популярність.

У січні 1849 року Авраам Лінкольн вніс до Конгресу білл про заборону рабства у федеральному окрузі Колумбія. Поправку відхилили, хоча позиція у цілому була надзвичайно поміркованою. Скасування рабства у столиці США не означало його остаточного знищення, а було важливим, радше, з морально-етичного погляду: столицю держави, яка претендувала на першість на американському континенті, мали населяти вільні люди (Черняк, 1991, с. 184).

У 1854 році, під час створення Республіканської партії, А. Лінкольн починає свій довгий шестилітній похід на Вашингтон. Він виголошує промову, квінтесенцією якої була думка, що свобода і рівність – священні завоювання Американської революції – перетворилися на слова, «знущати з яких вважається гарним тоном» (Іванов, 1987, с. 102).

Авраам Лінкольн часто повторював: “Тільки події висувують президентів”. Так сталося і з ним (Сендберг, 1961, с. 128). У травні 1860 року Республіканська партія прийняла рішення висунути Авраама Лінкольна кандидатом у президенти США. На виборах він здобув перемогу. Новий президент склав

присягу 4 березня 1861 року. На перший його термін на посаді президента (березень 1861 – до квітня 1865 року) припав період Громадянської війни.

Цей відтінок життя А. Лінкольна, пов'язаний із Громадянською війною, демонструє нам його політичну твердість, орієнтацію на досягнення мети. Позбувшись ілюзій про можливість швидкого врегулювання конфлікту з Півднем, коли армія конфедератів двічі мало не захопила столицю, президент знайшов в собі мужність довести розпочате до кінця і почав реалізацію радикальних заходів у війні з рабовласниками. Насамперед він прийняв Акти, які узаконили його ім'я в історії США. Головним з них, безумовно, є Прокламація про скасування рабства. Колись він сказав так: “Якщо моє ім'я потрапить колись в історію, то за цей акт, і в ньому – вся моя душа” (Американские..., 1997, с. 241).

Послідовно йдучи до перемоги над Півднем, А. Лінкольн позбавив його будь-яких шансів на допомогу з-за кордону. Встановлення тісної співпраці з Росією стало запорукою невтручання Англії і Франції у внутрішній конфлікт американської держави і тріумфом А. Лінкольна – дипломата. Нарешті, мудрість А. Лінкольна як політика полягала і в тому, що він всіма силами намагався зберегти дїєздатність демократичних інститутів. Він не згорнув процедуру виборів, чого слід було б очікувати в умовах воєнного часу, брав участь у президентських виборах 1864 року, був переобраний, черговий раз продемонструвавши громадськості свою прихильність до демократії. Напевно тому він вважається продовжувачем справи “батьків-засновників” США, творців американської демократії і, одночасно, політиком, що запобіг розпаду Сполучених Штатів і сприяв звільненню рабів.

Завдяки йому американці зберегли цілісність своєї держави, відбулося скасування рабства, роздача гомстедів. Тільки зберігши єдину країну США змогли згодом стати провідною державою світу. Смерть Авраама Лінкольна буквально потрясла увесь світ. Нескінченим потоком йшли люди в Білий дім, щоб попрощатися з людиною, яка вивела країну з найтяжчої кризи, згуртувавши прихильників єдності країни і знищення рабства.

Список використаних джерел

- Американские президенты: Сорок один исторический портрет от Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона. Ростов-на-Дону, 1997.
- Гражданская война в США 1861-1865 г. *Всемирная история*: В 24 т. Минск, 1997. Т. 17.
- Ефимов А.В. Очерки истории США (1492-1870 гг.). М., 1958.
- Загирня М. Оборонець покривджених: оповідання про Лінкольна. 1905. 87 с.
- Иванов Р.Ф. Гражданская война в США. М., 1982. 275 с.
- Иванов Р.Ф. Дипломатия Авраама Линкольна. М., 1987. 302 с.
- Петров Д.Б. Авраам Линкольн. М., 1959. 76 с.
- Рубинштейн Л.В. Честный Эйб: рассказы об Аврааме Линкольне и его друзьях. Москва: Детская литература, 1964. 253 с.
- Розумюк В. Борець проти рабства (Авраам Лінкольн). *Історичний календар-99*. К., 1998. С. 55-57.
- Сэндберг К. Линкольн. М., 1961. 703 с.
- Черняк Е.Б. Убийство в президентской ложе. *Судебная метля*. М., 1991.
- Шаров И.Ф. Характери Нового світу: нариси. К.: Арт Економі, 2018. 496 с.

ЮГОСЛАВІЯ: ЗЛОЧИН БЕЗ ПОКАРАННЯ

Більше двадцяти років тому почалися бомбардування військами країн НАТО міста Белград – столиці колишньої Югославії. Військова операція, яка не була узгоджена з ООН (тобто за міжнародним правом трактувалася як збройна агресія проти суверенної держави), розпочалася 24 березня 1999 року та тривала до 10 червня. Повітряні нальоти тривали більше двох місяців, але таки досягли своєї мети – Сербія змушена була вивести свої війська з Косова та передати контроль над краєм міжнародному контингенту.

Передісторія військової агресії сягає середини 1990-х років. У Косово, яке входило до складу Союзної Федеративної Республіки Югославія, майже половину населення краю складали албанці. З 1996 року почастишали збройні акти насильства. 28 лютого 1998 року «Армія визволення Косова» оголосила початок збройної боротьби за незалежність. Натомість Сербія, активно просувала ідеологію «великої Сербії». Упродовж 1998-го року країни НАТО вимагали у Белграда припинити військові дії в Косово і Метохії (на суверенній території Югославії, що не було, звичайно, законною вимогою з точки зору міжнародного права). 24 вересня командування НАТО на чолі зі США почало планування повітряної кампанії проти Югославії. 13 жовтня 1998 року Рада НАТО віддала наказ про початок операції упродовж 96 годин. Югославська влада поступилася і 15 жовтня було укладено перемир'я в Косово, що припускало відведення югославських військових частин до місць постійної дислокації. Перемир'я набрало чинності 25 жовтня. Однак конфлікти між сербами і албанцями тривали (Гуськова, 2013, с.304).

У січні 1999 року армія і поліція Югославії, для підтримки цілісності та суверенітету держави, відновили операції. Безпосереднім приводом для втручання країн НАТО став сфальсифікований та «роздутий» ЗМІ «інцидент» в Рачаке. У Рачаке знаходилися 126 албанських бойовиків і штаб терористичної групи. Саме з Рачаке постійно відбувалися вилазки і напади на поліцейських. Проведення антитерористичної операції в селі поліція планувала давно, але відкладала, бо всі її акції інтерпретувалися як напад на мирне населення. На цей раз у правоохоронних органах знали: в селі не було мирних осіб, крім декількох старих місцевих жителів. Антитерористична операція проти бойовиків була призначена на 15 січня, про що сповістили місію ОБСЄ, у якій брали участь 110 поліцейських і невеликий армійський підрозділ. Згідно з планом, невелика група поліцейських почала рух до села о 3 годині ночі. Вони пройшли непомітно через Рачаке і зайняли перший ряд албанських окопів за селом. Решта чекали початку операції на дорозі, що веде в село. До ранку бойовики були оточені (Гуськова, 2001, с.102).

На світанку військові і поліцейські почали висуватися до села. Албанці по тривозі хапалися за зброю і бігли до окопів, не знаючи, що вони вже зайняті сербськими поліцейськими. Багато бойовиків загинули, частина змогла повернутися в Рачаке, де почалася перестрілка із наступаючими від дороги загонами, після чого албанці намагалися прорватися в гори. Операція тривала до 15 годин, невелика частина бойовиків врятувалася, їх штаб був знищений. Багато поліцейських повернулися на базу, частина залишилася охороняти

зайняті позиції, але через те, що прийшла допомога албанців із боку Єзерська-Планіни була змушена відійти в Урошевац.

Албанці увійшли в село, і тут розпочався «спектакль». Усі трупи склали на поле, де бойових дій не було. 40 убитих переодягли в цивільний одяг, а інших відвезли в Будаково, де поховали. На наступний ранок, 16 січня, у селі з'явився керівник Контрольної місії ОБСЄ в Косово і Метохії Вільям Уокер. Він виявив «розправу» над мирним населенням, скликав журналістів, заборонив з'являтися у Рачаке сербським слідчим і кореспондентам (Benjamin, с. 277-278).

Міжнародна експертна група фінських патологоанатомів провела розслідування. Завданням групи був розтин трупів і прийняття рішення, чи йде мова про розстріл цивільних осіб або про загиблих у бою терористів «Визвольної армії Косово». На їхню думку, більшість убитих – військові, переодягнені потім в цивільний одяг. На пальцях багатьох із них були виявлені сліди пороху, кульові отвори знайдені на тілах, але не на одязі. Звіт експертів було опубліковано лише через рік. Як йшлося у доповіді, «в 39 випадках із 40 неможливо говорити про розстріл беззбройних людей» (Benjamin, с. 276).

У Сербії багатьом було зрозуміло, що «рзізанина в Рачаке» – провокація, яка мала була виправдати подальше втручання НАТО. Такі провокації вже були і раніше. Так, у червні 1992 року, на підльоті до аеропорту Бутмір у Сараєво, був обстріляний гелікоптер з президентом Франції Франсуа Міттераном на борту. У серпні того ж року обстріляли саме Сараєво (приурочивши атаку до візиту в місто британського міністра закордонних справ Дугласа Херда). У вересні на підльоті до Сараєва було збито італійський транспортний літак, а через кілька днів по тому здійснено напад на продовольчий конвой ООН.

Подібні провокації застосовувалися і пізніше. Наприклад, коли держсекретар США Д. Пауелл демонстрував пробірку з "хімічною зброєю С. Хусейна" перед вторгненням в Ірак. Так було й тоді, коли сфальсифікували "хімічну атаку" військ Б. Асада у Сирії, для виправдання ракетного нападу.

21 березня Рада НАТО дала Слободану Милошевичу кілька годин на роздуми і підписання угоди, після чого пообіцяла завдати удару із повітря. На наступний день генеральний секретар альянсу отримав розширені повноваження від Ради НАТО на прийняття рішення про проведення повітряних операцій проти Югославської армії. У відповідь на послання міністрів закордонних справ Франції і Великобританії, президент Югославії написав: «Що стосується ваших погроз, щодо військового втручання НАТО, то вашим народам має бути за них соромно, оскільки ви готуетесь застосувати силу проти невеликої європейської держави тільки тому, що вона захищає свою територію від сепаратизму, захищає своїх громадян від тероризму і своє історичне надбання від головорізів. Ви не маєте права погрожувати іншим країнам і громадянам інших країн» (Гуськова, 2013, с. 305-306).

Белград заявив про втручання у внутрішні справи і рішуче відмовився виконувати вимоги західної коаліції.

Військова операція, яка отримала назву "Союзна сила", розпочала агресію проти СФРЮ. Ця операція полягала у застосуванні авіації для бомбардування стратегічних об'єктів на території Сербії – як основної республіки Югославії, а також столицю – місто Белград.

Агресія НАТО проти суверенної європейської держави, почалася із перших ракетних ударів, що були завдані 24 березня 1999 року близько 20:00 за місцевим часом по радарним установкам армії Югославії на чорногорському узбережжі Адріатичного моря. Одночасно ракетних атак зазнали військовий аеродром у декількох кілометрах від Белграда, великі промислові, а також цивільні і житлові об'єкти. У більшості великих міст Сербії і Чорногорії вперше після Другої світової війни було оголошено військовий стан та гинули мирні люди від авіаційних бомбардувань.

В агресії брали участь 14 країн НАТО. У їх розпорядженні було 1 200 літаків, 3 авіаносці, 6 ударних підводних човнів, 2 крейсери, 7 есмінців, 13 фрегатів, 4 великих десантних кораблів. Загальний склад сил НАТО, задіяних в операції, перевищив 60 тисяч осіб. У ході операції авіація НАТО здійснила понад 35 тисяч вильотів, було випущено більше 23 000 бомб і ракет. При цьому використовувалися заборонені типи боєприпасів із радіоактивними домішками, головним чином, з ураном, а також касетні бомби (Benjamin, с. 280-281).

Наслідками для Сербії стали понад 2 тисячі вбитих мирних громадян, включаючи 89 дітей, більше 5 тисяч отримали поранення, зникли безвісти понад 1,2 тисячі осіб. Знищені або серйозно пошкоджені, були близько 200 промислових підприємств, нафтохранищ, енергетичних споруд, об'єкти інфраструктури, в тому числі 82 залізничних і автомобільних моста. Постраждали не менше 100 пам'яток історії і архітектури, що знаходилися під охороною держави і під захистом ЮНЕСКО (Резолюція...1239, 1999).

Утім, незважаючи на значний збиток від бомбардувань, югославська армія зберегла боєздатність. Вона фактично розгромила албанські збройні угруповання в Косово. НАТО постало перед необхідністю сухопутної операції в Косово, що була пов'язана з великими жертвами. Захід звернувся за допомогою до президента Росії Бориса Єльцина, який домовився із керівництвом Югославії, щодо компромісу із Заходом (за рахунок свого суверенітету та територіальної цілісності). Бомбардування були припинені після підписання Військово-технічної угоди в Куманово (9 червня 1999 року) між представниками югославської армії і країнами НАТО (Резолюція...1244, 1999).

Контроль над Косово перейшов до міжнародних сил, які включали як сили НАТО, так і Росію. Однак мир був тимчасовим. Захід усе одно відіграв ключову роль в управлінні регіоном. Таким чином, поступово більша частина повноважень перейшла до структур, які належали етнічним албанцям. Косово проголосило незалежність у 2008 році (на той час вже від Сербії, оскільки остаточно Югославія перестала існувати в 2006 році після чорногорського референдуму про незалежність). Її визнали США, Канада, Австралія і більшість країн ЄС. Проте, більше 80 країн не визнали, серед них і Україна.

У самій же Сербії під впливом поразки від НАТО змінилася влада. Прозахідні сили, що прийшли до влади, через два роки видали Гаазькому трибуналу экс-президента Слободана Милошевича, який за своїми посадовими обов'язками відстоював суверенітет та територіальну цілісність Югославії. Гаазький трибунал звинуватив Милошевича у геноциді косівських албанців, але за 5 років процесу вирок трибунал винести так і не зміг. Президент Югославії Слободан Милошевич не витримав і помер від інфаркту у в'язниці у 2006 році.

Військова операція НАТО проти Югославії, що отримала назву «Союзна сила», розпочалася 24 березня 1999 року. Це – офіційно. Насправді ж вона почалася у селі Рачаке. Операція НАТО проводилася із порушенням норм міжнародного права.

Список використаних джерел

- Benjamin S. Lambeth. Nato's Air War for Kosovo: A Strategic and Operational Assessment, Issue 1365. Rand Corporation, 2001. 276-281 p. https://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1365.html
- Гуськова Е.Ю. Агрессия НАТО 1999 года против Югославии и процесс мирного урегулирования. Москва: Индрик, 2013. 306 с.
- Гуськова Е.Ю. История Югославского кризиса. 2001. 102 с.
- РЕЗОЛЮЦИЯ СОВЕТА БЕЗОПАСНОСТИ ООН от 14 мая 1999 года №S/RES/1239 (1999) [https://undocs.org/ru/S/RES/1239\(1999\)](https://undocs.org/ru/S/RES/1239(1999))
- РЕЗОЛЮЦИЯ СОВЕТА БЕЗОПАСНОСТИ ООН от 10 июня 1999 года №S/RES/1244 (1999) [https://undocs.org/ru/S/RES/1244\(1999\)](https://undocs.org/ru/S/RES/1244(1999))

* * *

*Максимовський Андрій, магістрант
(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.)*

КАТАЛОНСЬКИЙ РЕФЕРЕНДУМ 2017 РОКУ:

ПРИЧИНИ Й НАСЛІДКИ

Однією з найбільш обговорюваних політичних подій, що сталися на світовій арені у жовтні 2017 року, став референдум у Каталонії - автономному співтоваристві Іспанії, яка виявила бажання відокремитися від країни. Ці обставини зумовили зростання зацікавленості до питань, до яких небайдужим є й українське суспільство - про роль референдумів як вияву демократії, про право народів на самовизначення.

Для того, щоб розібратися в сутності подій, пов'язаних з каталонським референдумом 2017 року, варто з'ясувати передісторію цього питання, зрозуміти причини прагнення Каталонії до проголошення незалежності регіону.

З XII століття Каталонія входила до Королівства Арагонського, яке, незважаючи на об'єднання в 1469 році з Королівством Кастильським, не інтегрувалося, продовжуючи мати власні політичні інститути, судову і законодавчу системи, державні адміністративні інстанції, а також випускати свою валюту. З середини XVII й до початку XIX століття ситуація в регіоні була нестабільною, каталонські землі неодноразово потрапляли під вплив то іспанської, то французької держав, а з 1814 року повернулися до складу Іспанії. Проте в 1871 році каталонці роблять спробу здобути незалежність, яка була призупинена шляхом переговорів. У 1931 році волелюбна Каталонія знову зазнала фіаско. Диктатура Франко позбавила її здобутих прав - заборонялася автономія і відповідні адміністративні інститути, каталонська мова виключалася з публічної сфери. У 1979 році, через декілька років після смерті Франко, Каталонія отримала статус автономії з самостійністю в галузі охорони здоров'я, освіти, транспорту, створення власних правоохоронних органів, свого уряду й парламенту (Сафонов, 2017).

На сьогодні автономне співтовариство Каталонія - регіон на північному сході країни, що межує з Францією і карликовою державою Андоррою. Столиця регіону - місто Барселона, де зосереджені політичні інститути каталонської землі, зокрема, власний парламент (женарелітет), наявність якого було визначено Конституцією Іспанії 1979 року, при закріпленні за Каталонією статусу автономії, який надає більш широкий, порівняно з іншими адміністративними одиницями (муніципії, провінції) набір прав.

Проте початок XXI століття характеризувався подальшою боротьбою за незалежність. У 2006 році були розширені фінансові права Каталонії, що, тим не менш, не лише не знизило регіональну напругу, а й активізувало націоналістичні рухи - відбувся ряд неофіційних референдумів про відділення від Іспанії (при цьому, понад 90% громадян голосували за незалежність) (Как Каталония...). У 2012 році на фоні економічної кризи загострилося питання про перерозподіл коштів між регіонами країни. На тлі скорочення числа робочих місць у регіоні та звільнення осіб, зайнятих у соціальній сфері - лікарнях, школах, університетах - каталонці були незадоволені диспропорцією між фіскальними виплатами до бюджету Іспанії і отриманням субсидій з нього.

У 2013 році Артуром Масом, президентом парламенту регіону, було оголошено про підготовку до проведення референдуму, призначеного на листопад 2014 року. У березні 2014 року Конституційний суд Іспанії заявив про нелегальність подібної процедури, оскільки «Конституція Іспанії забороняє регіонам в односторонньому порядку проводити референдуми про суверенітет» (Конституционний..., 2016). Однак, незважаючи на відсутність юридичної сили і перешкоди з боку іспанської влади, опитування відбулося (з якою в 2305290 резидентів Каталонії - близько 37% населення, що має право голосу). Результати опитування виявилися наступними: 80,72% каталонців висловилося за незалежність регіону (80,72% каталонцев...).

У 2016 році парламент Каталонії ухвалив рішення про «початок створення незалежної держави Каталонія у вигляді республіки» (Как Каталония...), яке було скасовано Конституційним судом Іспанії. У червні 2017 року Карлос Пучдемон, який став президентом Уряду Каталонії, оголосив про підготовку до нового референдуму про незалежність, що й відбувся 1 жовтня з низкою порушень як з іспанської, так і з каталонської сторони (якщо перша вилучала урни, закривала дільниці і ввела сили безпеки для розгону голосуючих, то друга організувала процес таким чином, що до виборчої комісії увійшли особи, пов'язані з рухом за відокремлення) (Референдум...).

За підсумками референдуму, участь в якому взяли 2286217 каталонців (43,03% від загального числа виборців), вихід Каталонії зі складу Іспанії підтримали 2044038 осіб (90,18%), проти проголосували 177547 осіб (тобто, 7,83%), решта бюлетенів були порожніми або недійсними.

Політичні еліти Іспанії, які виступили проти відокремлення регіону, в якості одного з аргументів наводили саме незаконність проведеної процедури, невідповідність організації референдуму нормам іспанської конституції. Проте, якщо референдум і не був легальним, складно принизити його роль у мобілізації населення, чия думка була зафіксованою і має бути врахованою, щоб уникнути подальшого загострення ситуації. Подібні ідеї висловлюють в тому числі і представники Іспанії в Європарламенті. Так, депутат від Соціалістичної партії

Каталонії Хаві Лопес, стверджує: «мова не про те, що Каталонія проти Іспанії. Тут, скоріше, одна половина Каталонії виступила проти іншої... І ми побачили, що референдум є незаконним не тільки відповідно до Конституції, але також суперечить і внутрішнім каталонським правилам. Так що, це була просто мобілізація людей». Він підкреслював, що «2,28 мільйона чоловік - ця цифра схожа на ту, що була три роки тому (в 2014 році в Каталонії пройшли перші «консультації» з питання про незалежність) Так, це багато людей. Але ми і так знали, що в Каталонії 2 мільйони людей підтримують ідею незалежності. Це майже половина виборців» (Євродепутат...).

Хроніка подій 1 жовтня 2017 року, які супроводжувалися сутичками з поліцією (Як пройшли...), наводить на роздуми про причини такого сценарію. Якщо сприймати референдум виключно в контексті висловлення громадянами своєї думки, стає зрозумілим і виправданим обурення суспільства діями державних структур, які не шукали компромісу і прийнятного рішення, спрямованого на зниження існуючого напруження, і допустили проведення референдуму. Обурення й осуд викликали також і дії поліції, яка застосувала насилля і пішла на порушення громадянських прав і свобод пересічних виборців, що прийшли висловити свою позицію.

Отже, варто зазначити, що референдум у Каталонії має декілька оцінок:

- як державний переворот;
- як спроба громадян захистити свої права шляхом виходу регіону зі складу країни;
- як волевиявлення населенням думки з питання, яке вимагає нагальної уваги політичного керівництва країни і пошуку рішення з урахуванням побажань самого регіону.

На даний момент питання про відокремлення Каталонії від Іспанії залишається відкритим. Позитивне рішення загрожує обом сторонам істотними економічними і соціальними проблемами. Можливо, з боку регіону, референдум - лише спроба отримати більше фінансових й інших преференцій, і питання національної ідентичності є «ширмою», що приховує справжні цілі. Проте, має право на існування і зворотна гіпотеза - каталонці ставлять на перше місце саме національну приналежність і консолідуються, підтримуючи відцентрові сили, на тлі побоювань обмеження (економічного, соціального і т.д.) за національною ознакою.

Варто зазначити, що тема потребує подальшого вивчення в міру розвитку ситуації. Враховуючи хвилю референдумів за відокремлення у 2017 році (в Іракському Курдистані 25 вересня, в Каталонії 1 жовтня), увага до зростаючих сепаратистських настроїв на території Європи і Близького Сходу не повинна послаблюватися.

Список використаних джерел

Євродепутат Хаві Лопес: «Испания должна стать федерацией». Кто виноват в каталонском кризисе и как из него выходит. Интервью представителя «третьей силы» в конфликте Мадрида и Барселоны URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/10/09/74127-evrodeputat-havi-lopes-ispaniya-dolzha-stat-federatsiyey> (дата звернення 1.03.2020)

- Как прошли первые часы референдума в Каталонии. Хроника URL: <https://meduza.io/live/2017/10/01/kak-prohodit-referendum-v-katalonii-hronika> (дата звернення 1.03.2020)
- Как Каталония добивалась независимости от Испании. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3503634> (дата звернення 1.03.2020)
- Конституционный суд запретил Каталонии оделяться от Испании URL: <https://ru.slovoidilo.ua/2016/12/14/novost/mir/konstitucionnyj-sud-zapretil-katalonii-otdelyatsya-ot-ispanii> (дата звернення 1.03.2020)
- 80,72% каталонцев высказались за независимость региона URL: <https://www.vedomosti.ru/politics/articles/2014/11/10/8072-kataloncev-vyskazalis-za-nezavisimost> (дата звернення 1.03.2020)
- Референдум в Каталонии - что нужно знать о нём URL: <https://www.dw.com/ru/%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D1%83%D0%BC-%D0%B2-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%B8-%D1%87%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D1%83%D0%B6%D0%BD%D0%BE-%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%82%D1%8C-%D0%BE-%D0%BD%D0%B5%D0%BC/a-40653443> (дата звернення 1.03.2020)
- Сафронов Ю. Почему каталонцы хотят независимости URL: <https://novayagazeta.ru/articles/2017/09/30/74027-pochemu-katalontsy-hotyat-nezavisimosti> (дата звернення 1.03.2020)

* * *

*Мошко Тетяна, магістрантка
(наук. кер. – доц. Тронько Т.В.)*

ОЛЬСТЕРСЬКА ПРОБЛЕМА: НАЦІОНАЛЬНІ ПРОТИРІЧЧЯ ЧИ БАГАТОВІКОВИЙ ОПР ПОЛІТИЦІ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ?

Проблема цілісності держав особливо гостро постає тоді, коли за власну самобутність необхідно вести боротьбу. Цінним стають розуміння того, з якими труднощами стикається народ у своєму праві на вільне існування, аналіз різного бачення «вільного статусу держави», методів боротьби за незалежність, їх варіативність, доцільності радикальних дій задля досягнення конкретних цілей тощо.

Ірландська історія в дечому перегукується з історичним минулим нашої країни. Національно-визвольні рухи, нищення мирного населення, репресивні дії країни-метрополії певною мірою показують, що в своєму праві на незалежність ці країни готові боротися за своє існування не дивлячись ні на що. На шляху до свободи північноірландського регіону виникало багато перешкод різного характеру, які кожного разу пробуджували ще більшу жагу до боротьби, до радикальних рішень, які супроводжувалися пролиттям крові великої кількості населення Ірландії.

«Ірландське питання» має багатовікову історію. Ще з ХІІ ст. кельтське населення вело боротьбу за території з англо-норманськими племенами (дослідники вказують 1177 рік, коли Генріх ІІ коронував свого сина Джона, зробивши його королем Ірландії). Зі зміцненням Британської імперії заселення

ірландських територій відбувалося активніше. Після реформаторської діяльності Генріха VIII до проблем територіальної цілісності додалися міжконфесійні чвари, оскільки католицьку більшість почали витісняти протестантські представники. Це, в свою чергу, укорінювало і поглиблювало відмінність поглядів у вирішенні національного питання. Впродовж XVI ст. відбувся ряд повстань, в ході яких ірландське населення зазнало поразки. Крім того, імперський уряд змінив тактику колонізаторської політики, акцентувавши увагу саме на земельному питанні. Земельні ділянки почали роздавати не лише привілейованим станам, але й простому протестантському населенню, що в подальшому відіграло важливу роль, оскільки таке укорінення британських колонізаторів надало їм більших мотивів для збереження свого статусу і боротьби за право проживання наступних поколінь на цих територіях як законновласних (Волков, 2012, с. 11).

XVII ст. ознаменувалося подіями, які скоротили кількість католицьких представників на користь англійських протестантів. До цих процесів відносять «ірландський» похід Кромвелля та правління Вільгельма Оранського. За час правління останнього володіння ірландців-католиків значно зменшилися. Політика Великобританії у XVIII ст. була спрямована на законодавче витіснення католицизму з території Ірландії. Такі «каральні закони», підкреслюють дослідники, в подальшому лише посилили націоналістичні прояви нащадків кельтів (Маккормак, 2006, с. 65-78).

Окрім релігійних конфронтацій, країна опинилася в жахливому становищі через голод у 1845-1849 роках. Ірландське селянство, яке складало більшість населення, потерпало від втрати власних угідь (близько 800 тис. осіб загинули), що змушувало їх шукати нового прихистку (близько 1 млн. осіб емігрували). У цій трагедії для країни ірландці вбачали і провину «метрополії», що також додало ненависті у відношенні до Британії (Маккормак, 2006, с. 161).

Після війни за незалежність 1919 - 1923 років, громадянської війни 1922 - 1923 років з підписанням англо-ірландського договору Ірландія досягає незалежності в статусі домініону «Вільної держави» із широкими автономними правами. Вимоги північної частини в повній мірі виконаними не були і саме території Ольстеру вирізнялися відчайдушністю своїх дій на тлі імперської політики. Згодом націоналістичні осередки завойовують першість серед представників католицького населення. Загалом, ідею незалежності Ольстера від Британії представляли партія республіканців «Шинн Фейн» (1905 рік), головним способом досягнення незалежності для якої була збройна боротьба, Соціал-демократична лейбористська партія (1970 рік), яка надавала перевагу безпечному шляху ведення політичних маніпуляцій без використання радикальних дій. Опозиційну сторону, збереження статусу залежної території від Великої Британії, займали юніоністські представники, серед них виділялись такі партії, як Ольстерська юніоністська партія (1905 рік), Демократична юніоністська партія (1971 рік), Політична партія волонтерів (1974 рік), Об'єднана Ольстерська юніоністська партія (1977 рік). Протириччя між цими партіями доходило до масових сутичок, збройних конфліктів, які закінчувалися значними жертвами. В цьому контексті варто згадати Великодне повстання 1916 року, масові невдоволення після підписання англо-ірландського договору 1921 року, нерегульовані міжконфесійні конфлікти, масові демонстрації 1960 –

1980-х років, свавілля поліції, тюремні бунти, голодування політв'язнів ІРА за особливий статус (Нація..., 2011, с. 18-27, с. 37-44).

«Шинн Фейн» тісно пов'язана із діяльністю воєнізованого угруповання ІРА (Ірландська Республіканська армія). Період з кінця 1960-х по 1990-ті роки вирізнявся її особливо активною діяльністю, яка набула терористичних рис. Крім вибухів у Белфасті, відбувся ряд локальних вибухів, убивств політичних опонентів. Організація ІРА отримувала все більше визнання, постійно поповнювалася новими силами молоді, невдоволених громадян, ярих патріотів, які повністю віддавали себе на службу Ольстера, наводячи страх на протестантське населення та міжнародну спільноту (Нація..., 2011, с. 92-98).

Протириччя в націоналістичних осередках виникали на фоні політики Великої Британії і ставлення мас до пропозицій політичних партій. «Шинн Фейн», як політична партія, ІРА, як воєнізоване угруповання, впродовж свого існування розділялись на помірковане та радикальне крило. Послідовники більш ліберального напрямку намагалися врегулювати ситуацію в провінції шляхом політичних переговорів. В свою чергу радикально налаштовані борці за незалежність бачили справедливість лише в масовому збройному протистоянні.

Політика Великої Британії спиралась на врегулювання ситуації різними способами - політичними і силовими. Певними поступками були підписання ряду угод між двома сторонами, а саме: Саннігдейльська угода (1972 рік), Англійсько-ірландська угода (1985 рік), Об'єднавча декларація (1993 рік). Найважливішим здобутком вважається угода Страсної п'ятниці 1998 року (Белфастська угода). Ця угода включала такі конституційні положення: 1) узгоджений вільний статус Північної Ірландії буде підпорядкований лише її громадянам; 2) політичні угруповання орієнтувалися на мирну та демократичну діяльність; 3) запроваджувалися нові регіональні інституційні осередки; 4) роззброєння мілітаристських осередків; 5) реформування поліції регіону; 6) Республіка Ірландія зобов'язалася до зміни тих положень Конституції, що стосуються територіальних претензій щодо Північної Ірландії, а Велика Британія - скасувати Акт про управління Ірландією. Ця угода вселяла надію на остаточне мирне врегулювання багатолітнього конфлікту. Щодо складних протирич між католиками та протестантами, то на їхнє вирішення було обернено дії міжнародних організацій, зокрема, ООН, Рада Безпеки були зацікавлені у вирішенні цього питання (Волков, 2012, с. 13).

XXI ст. характеризується кризами політичного характеру. Так, у 2001 році, через затягування ІРА термінів роззброєння у відставку подає прем'єр-міністр Ольстера Девід Трімбл. Це поставило під загрозу рішення Белфастської угоди. Його протест зобов'язав ІРА виконати обіцяну здачу зброї. У 2005 році під тиском очільника «Шинн Фейн» Джеррі Адамса, Армійська Рада ІРА оприлюднила заяву, в якій йшлося про допуск міжнародних експертів по роззброєнню задля повного знищення їх арсеналу зброї. Таким чином, керівники ІРА заявили про офіційне припинення збройного опору (Волков, 2012).

У цей період найбільшу кількість в парламенті виборили партії «Шинн Фейн» та Демократична Юніоністська партія. Діяльність парламенту була відновлена, оскільки між ними було знайдено компроміс у вирішенні ряду питань. Такі «поступки» задовольнили й міжнародні організації, тому

Єврокомісією було виділено додаткові інвестиції для Північної провінції. Знаковою подією стало відведення англійських військових угруповань з ольстерських територій.

Отже, проаналізувавши історичне підґрунтя ольстерської проблеми, можна встановити, що конфлікт розпочався ще XII ст. Звичайно, північно-ірландське питання гостро виступило після проголошення цього регіону поза межами незалежної Ірландії і в повній залежності від Британії. Політика Англії щодо цього регіону в різні відрізки часу характеризувалася обмежувальними заходами. Протидією діяльності імперії стала радикальність силових організацій та націоналістичних партій, серед яких виділились «Шинн Фейн» та ІРА, метою яких стала беззаперечна незалежність Ольстера. Діяльність, яка була розгорнута задля досягнення цієї цілі, в більшій своїй мірі орієнтувалася на збройне протистояння. Посилення конфесійних розбіжностей, нерегульованість політики Англії обумовлювала посилення жорсткості боротьби. Досягнення компромісів між двома сторонами стало можливим після довгих років затяжних репресивних дій, страйків, бунтів, масових вбивств, значних жертв. Таку ціну довелося сплатити населенню Північної Ірландії за визнання свого нинішнього становища.

Список використаних джерел

- Волков Т.О. Витоки, еволюція та сучасний стан ольстерської проблеми. *Історичний архів*. 2012. Вип. 8. С. 10 - 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ians_2012_8_3
- Маккормак Д. Історія Ірландії: Люди і події, які сформували країну / З англ. пер. А.Олійник, Т.Бойко. К.: Юніверс, 2006. 296 с.
- Нація, яка не капітулює. Збірка статей / Під заг. ред. Я.Ілляш, В.Рог. К.: Українська Видавнича Спілка, 2011. 144 с.
- Шукалович А.М. «Український варіант» політичної біографії Імона де Валера: ірландський національно-визвольний рух першої третини XX ст. очима галичан. *Історична панорама: зб. наук. статей ЧНУ. Спеціальність «Історія»*. 2012. Вип. 14. С. 29-38. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Istp_2012_14_5.pdf

* * *

*Сергієнко Вадим, студент IV курсу
(наук. кер. – доц. Ю.В.Вільховий)*

СУЧАСНИЙ СТАН ПІВНІЧНОІРЛАНДСЬКОГО КОНФЛІКТУ

«Ольстерська проблема» має глибокі історичні корені. В умовах сучасного політичного розвитку Великобританії, суттєво ускладненого процесами «брекзиту», питання суспільної консолідації країни набуває особливої ваги. У зв'язку з цими подіями, північноірландський конфлікт зможе знову відновитися. Це у свою чергу може призвести до посилення націоналізму, посилення сепаратистських настроїв та політичної боротьби.

Белфастська угода 1998 року стала документальним розв'язанням північноірландського конфлікту та результатом довгих спроб примирення

британської та ірландської сторін. Реалізація Белфастської угоди зіткнулася із складним проблем, вирішення яких розтяглося на кілька років. Найбільш складними серед них були питання про роззброєння незаконних напіввійськових груп — ІРА та порядок реформування правоохоронної й судової систем. За Белфастською угодою (Belfast agreement...) роззброєння незаконних напіввійськових угруповань Північної Ірландії передбачалося завершити упродовж найближчих двох років після проведення референдуму. На практиці це зайняло значно більше часу, повного роззброєння ІРА вдалося досягти тільки у 2005 році.

Позитивну роль у цьому процесі відіграла адміністрація Дж. Буша, яка після терористичних актів 11 вересня 2001 року почала широкомасштабну кампанію боротьби із міжнародним тероризмом. У цей період значно зріс інтерес США до якнайшвидшого врегулювання конфлікту в Північній Ірландії. Кожен з наступників Дж. Мітчелла на посаді Спеціального представника США у Північній Ірландії – Р. Хаас (2001-2003 рр.), М. Райс (2003-2007 рр.), П. Добрянські (2007-2009) і Д. Келлі (2009-2011 рр.) – зробив свій внесок у північноірландський мирний процес, сприяючи подальшому роззброєнню ІРА та інших напіввійськових угруповань, а також встановленню балансу сил між юніоністами і республіканцями (Золян...).

У жовтні 2001 року угода виявилася на грані зриву. Залишалося безліч невирішених проблем (хоча вони і були висвітлені в Угоді Страсної П'ятниці). Такими проблемами можна назвати:

- роззброєння бойовиків, реформування поліцейських сил;
- скорочення британського військового контингенту в провінції;
- звільнення ув'язнених, які відбували термін за участь у північноірландському конфлікті.

Постановка таких проблем, які виявилися невирішеними, цілком зрозуміла – вони існували із самого початку та були «яблуком розбрату» у розв'язанні північноірландської проблеми.

У липні 2001 року у відставку пішов Девід, а в жовтні — ще 5 міністрів юніоністів. Причиною цього стала відмова ІРА роззброїтися. Мир у Північній Ірландії опинився під загрозою. Тільки пригрозивши введенням правління з Лондона та розпуском Асамблеї, ІРА змусили роззброїтися. Це нагадало ІРА, що у разі, якщо Вестмінстер виконає свої погрози, то повернеться час, який призвів до кривавих подій, які всі так намагалися забути. Це дало новий поштовх мирному процесу у Північній Ірландії. Із переобранням Д. Трімбла діяльність ірландського уряду та Асамблеї відновилися. Політичний механізм, запущений у 1998 році був відновлений. Зрештою, все: і ІРА, і ірландський народ втомилася від війни.

На цьому, остаточне затишшя не настало, нова криза прогрімала восени 2002 року, коли Шинн Фейн звинуватили у шпигунстві за секретними документами юніоністів. Це було використано представниками радикальних юніоністських округів, які були незадоволені угодою 1998 року. Вони вийшли з уряду та Асамблеї, яка була розпущена й вимагали перегляду угоди.

Переговори тривали дуже довго, але зайшли в глухий кут у 2003 році, коли під час виборів у північноірландську асамблею де більшу частину місць отримали Шинн Фейн (24) та Демократична юніоністська партія (30). Це

ускладнювало переговорний процес, тому юніоністи відмовлялися формувати уряд з представниками партії Шинн Фейн.

Наступна криза, що сталася у 2004 році була пов'язана із крадіжкою на суму 120 млн. фунтів стерлінгів, у якій звинуватили ІРА. Юніоністи знову вийшли із Асамблеї та зажадали перегляду угоди 1998 року. З боку Великобританії йшла підготовка, щодо перегляду угоди, але і так було зрозуміло, що це підставний випадок із сторони юніоністів.

У 2005 році ІРА роззброїлася остаточно. Стало ясно, що військовим шляхом вирішити північноірландський конфлікт ніяк не можна. Усе стало переходити на демократичний рівень. У 2005 році ІРА виконала свої початкові зобов'язання, і, оскільки її місія виконана, відповідно до її зобов'язань, вона могла та мала обов'язок розформуватися (Северная...). 26 вересня 2005 на нараді у Північній Ірландії британським та ірландським урядами було представлено доповідь, що підтверджувала підготовку ІРА до роззброєння (IRA weapons...). Вона (ІРА) оголосила про припинення своєї збройної кампанії ще в липні. У заяві ІРА йшлося, що після 30 років насильства вона відмовляється від своїх методів та буде йти демократичним шляхом, оголошує про роззброєння (IRA weapons...).

У 2006 році комісія з моніторингу Північної Ірландії заявила про те, що ІРА більше не становить терористичної загрози. У травні 2006 року Е. Блером та Б. Ахерном у студентському містечку Сент-Ендрю (Шотландія) було зроблено спробу воскресити Деволюцію на самоуправління. Було підписано угоду з відтворення північноірландського уряду. Вона базувалася на двох основних положеннях: Шинн Фейн визнавала поліцейські сили Північної Ірландії, а ДЮП (Демократична юніоністська партія) погоджувалася на поділ влади з республіканцями (Браницький, 2008, с. 178-183).

8 травня 2007 року секретар у справах Північної Ірландії П. Хейні підписав декларацію Лондона, за якою, виконавча влада в Ольстері, в особі головного представницького органу – Асамблеї, змогла почати повноцінну роботу. Я. Пейслі (лідер Демократичної юніоністської партії – вкрай правої юніоністської партії у політичному спектрі Північної Ірландії) і М. МакГінес (заступник лідера крайніх націоналістів Д. Адамса у партії Шинн Фейн) були обрані в якості першого міністра та його відповідно. Отже, механізм, прописаний у Белфастській угоді 1998 року, було запущено повторно. Система почала функціонувати в тому вимірі, у якому це передбачалося спочатку.

11 листопада 2007 року Асоціація оборони Ольстера (АОО) заявила про припинення екстремістської діяльності. Попри перемир'я, активно здійснювала напади на католиків та на бойовиків інших протестантських об'єднань організація «Добровільні сили Ольстера». Вона 3 травня 2007 року ще раз заявила про відмову від терористичної діяльності. Представники угруповання повідомили, що їхня зброя буде перебувати «поза зоною» та відмовилися її скласти під контролем Незалежної міжнародної комісії. Отже, була ліквідована ще одна загроза, яка могла внести дисбаланс у рішення ірландського питання.

У 2007 році пройшли вибори до північноірландської Асамблеї, де основними політичними силами виступили Шинн Фейн й ДЮП (28 та 36 місць). За підсумками виборів, у травні було сформовано уряд на основі поділу влади між католиками і протестантами. До нього увійшли основні партії

Північної Ірландії (Шинн Фейн, ДЮП, СДЛП, ОЮП), що показали широкий спектр політичних уподобань обох громад. Уряд очолили раніше непримиренні вороги – лідер протестантської «Демократичної юніоністської партії Ольстера» І.Пейслі, який зайняв крісло першого міністра та найближчий соратник керівника католицької партії «Шинн Фейн» Дж. Адамс – ветеран Ірландської республіканської армії М. МакГіннесс (Тони Блер...). Не дивлячись на релігійні суперечки та різні бачення шляхів розвитку держави, католики і протестанти, можуть співіснувати разом, не вдаючись до насильства.

Із приходом до влади Г.Брауна, політика британського уряду щодо Ольстера змінилася. Відсутні були тісні контакти Лондона і Белфаста (Гуреев, 2009, с. 88-91).

У березні 2009 року було скоєно напад на військову базу в Массерін, у якому зізналася ІРА. За словами прем'єр-міністра Г.Брауна "вся країна шокована і обурена злими і боягузливими нападами на солдатів, котрі служать своїй країні. Ми зробимо все, що в наших силах, щоб Північна Ірландія була в безпеці, і я запевняю Вас, що ці вбивці будуть покарані» (Тони Блер...).

Саму атаку прем'єр-міністр Великобританії називав «жахливою», але відзначав, що вона не зриває мирний процес у Північній Ірландії, який підтримує більшість її населення. Через день після нападу на військову базу, інше угруповання республіканських радикалів – ІРА, атакувало поліцейський патруль міста Крейгевон, убивши констебля С.Керролла. Цей злочин викликав різкий осуд представників усіх політичних сил Північної Ірландії, включаючи Шинн Фейн (Коновалов, 2004, с. 27-31). Дарма, що ця атака викликала тріщину в мирному врегулюванні, обидві сторони ніяк не хотіли повторення того, що було. Демократичний шлях для них був більш доречний. На шлях війни ставати вже ніхто не хотів. Обидві сторони були спокійні за розв'язання ірландського питання і ніяких змін не передбачалося.

Проте, у березні 2009 року від ІРА відкололися деякі угруповання, які здійснили ряд терористичних актів, що загострили ситуацію у Північній Ірландії (Real IRA...). Нарешті, важкі переговори про передачу влади правоохоронним та судовим органам Північної Ірландії, що тривали понад десяти років, були завершені укладенням Угоди в Гіллсборо від 5 лютого 2010 року. Услід за цим, 9 лютого 2010 року, ІНОА, «офіційна» ІРА і Асоціація захисту Ольстера – оголосили про роззброєння. Даний факт говорить про те, що ірландське питання закрите. Усі больові точки усунені, причин для хвилювань і занепокоєння немає ні в тих, ні в інших.

Як підсумок, можна зазначити, що ірландське питання зрушило з мертвої точки тільки під час перебування при владі Маргарет Тетчер, відомої у Великобританії своїми різкими й консервативними поглядами. Саме ці риси допомогли британському уряду закласти підвалини для майбутнього мирного процесу в Північній Ірландії.

Попри всі ті рішення, прийняті упродовж ХХ століття, ірландське питання знаходиться на даний момент у «замороженому» стані. Так, як можна простежити упродовж всього століття, що основною проблемою у досягненні консенсусу було небажання однієї чи іншої сторони ірландського суспільства співіснувати разом, мати рівні права. Не варто також забувати, подібні конфлікти, що мають етнічну або релігійну спрямованість, не вирішуються

швидко. Має змінитися не одне покоління, перш ніж населення звикне до того, що католики і протестанти – люди, покликані жити і співіснувати на одній території.

Список використаних джерел

- Belfast agreement. URL: <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.html>
- IRA weapons report handed over. News BBC. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/northern_ireland/4281104.stm
- Real IRA was behind army attack. News BBC. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/northern_ireland/7930995.stm
- Браницкий А.Г., Чуприков П.Б. Основные факторы мирного процесса в Северной Ирландии на современном этапе. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского*. 2008. №4. С. 178-183. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/osnovnye-factory-mirnogo-protsess-a-v-severnoy-irlandii-na-sovremennom-etape>
- Гуреев М.С. Проблемы мирного процесса в Северной Ирландии в начале деятельности кабинета Г.Брауна. *Научные ведомости Белгородского государственного университета*. Серия: История. Политология. 2009. №15 (70). С. 88-91.
- Золян М.М. Механизмы общественного участия и многоканальной дипломатии в мирных процессах: уроки из Северной Ирландии. *International Alert*. URL: <http://www.epnk.org/sites/default/files/downloads/Lessons%20from%20Northern%20Ireland%20FINAL%201%204%202014.pdf>
- Коновалов А.М., Ландабасо Ангуло А.И. Глобальное измерение терроризма. Москва: Огни ТД, 2004. 138 с.
- Перегудов С.П. Тихая революция Эдварда Хита. *Мировая экономика и международные отношения*. 1971. № 4. С. 119-124.
- Северная Ирландия на пороге войны. *Газета «Коммерсант»*. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/272912>.
- Тони Блэр выполнил свою миссию в Северной Ирландии и собирается в отставку. *Euro News*. URL: http://www.mediaport.ua/news/world/41538/toni_bler_vyipolnil_svoyu_missiyu_v_severnoy_irlandii_i_sobiraetsya_v_otstavku

* * *

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ

*Безруков Сергій, аспірант кафедри філософії
(наук. кер. – проф. Кравченко П.А.)*

НЕГАТИВНІ АКСІОЛОГІЧНІ ФУНКЦІЇ ЗМІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Аксіологічна функція журналістики завжди визначається вченими, як додаткова, спеціальна функція. Головне завдання журналістики інформувати. Але журналісти самі обирають, які теми треба розглядати, а які неважливі для суспільства, які треба, або можна замовчувати чи уникати. Саме цей підбір тем визначає ціннісні орієнтири суспільства. Журналіст сам обирає, про що розповісти народу, щоденно говорити про уявних зовнішніх ворогів держави і звеличувати військову могутність армії, чи про соціальні проблеми в країні.

«Діяльність засобів масової інформації аксіологічна, вона спрямована на поширення системи поглядів на світ, структурованих згідно існуючій сукупності цінностей», – зазначає І.В.Єрофеева. У своїй масі споживачі культури залежать від медіальних структур, дозволяють вибирати те, що соціальні посередники «вкидають» на ринок духовних цінностей» (Виноградова, 2014, с. 216).

Для того, щоб зрозуміти вплив журналістики на формування європейських цінностей в Україні, треба розглянути, які це мають бути цінності. Основоположні принципи європейської інтеграції чітко зазначені в Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу. Це людська гідність, свобода, демократія, рівність, правова держава, солідарність, а також дотримання прав людини. У документі особливо підкреслюється, що ці принципи засновані на духовній, моральній та історичній спадщині народів Європи. Головною ідеєю Хартії є те, що людську особистість Європейський Союз вважає центральною у своїй діяльності, надає їй «громадянство Союзу та створює простір свободи, безпеки та правосуддя» (Чикаленко). До загальноєвропейських цінностей також відносяться право націй на самовизначення, парламентаризм, ринкова економіка, ліберальний індивідуалізм, толерантність, мультикультуралізм та ін.

Наскільки українська журналістика відійшла від радянських канонів та готова продукувати і поширювати нові аксіологічні конотації можна зрозуміти, порівнявши наші ЗМІ із російськими, які продовжують притримуватися загальноімперських принципів. Для більш детального дослідження оберемо кілька цінностей, які для України є вкрай важливими – право нації на самовизначення, права людини та цінність свободи. Почнемо із такої цінності, як право нації на самовизначення. Україна молода країна, яка ще розбудовує свою державність, тому питання національної ідентичності для неї до сих пір актуальне. Тим більше, у зв'язку з останніми подіями на Сході, Україна як ніколи раніше потребує об'єднання, що можливе тільки через усвідомлення кожним із нас своєї приналежності до української нації. Журналістика по суті формує історичну свідомість народу. Кожна людина має відчувати себе частиною спільноти, народу, нації, держави.

І. Л. Михайлин зазначає, що українська журналістика зробила багато для спростування псевдоісторичних російських концепцій про Київську Русь, «як

нібито не українську державу, а міфічну колицку трьох братніх народів», про росіян як «старшого брата» українців, про провінційність української національної культури та її походність від російської. Натомість сучасні українські ЗМІ сміливо утверджували правду про давність українців, їх походження та належність до власної землі, викривали сталу антиукраїнську політику Російської держави, що дуже часто запроваджувалася збройними методами. Журналісти змушені вести контрпропаганду, оскільки наш народ зіткнувся з проблемою пропаганди правди про свою історію, пропаганди загальнолюдських життєвих цінностей, які протистоять класовим ідеалам комуністичних реваншистів (Виноградова, 2014, с. 217).

Наприклад, значний вклад у відновлення історичної правди та формування національної самосвідомості робить щоденна всеукраїнська газета «День». Матеріали, написані журналістами, істориками, філософами, виконують просвітницьку функцію, впливаючи на відновлення історичної пам'яті народу. Газета навіть запустила веб-проект «Україна Incognita», який увібрав у себе кращі матеріали історико-культурної тематики, що були опубліковані в газеті та на сайті «Дня» за весь час його існування. В цих матеріалах можна дізнатися про те, яким був насправді СРСР (геноцид, терор, репресії, «розстріляне відродження»), звідки «пішла» Україна, про важливі події українського державотворення та людей, які доклали до цього процесу зусиль, про роль України у Другій світовій війні, про звичаї та традиції українців і тощо.

Після отримання Україною незалежності, історична тема почала активно обговорюватися практично у всіх ЗМІ. У цей час російська журналістика продовжує розповідати про те, що такої нації, як українці ніколи навіть не існувало. Замість того, щоб задуматися над питанням, хто такі росіяни, звідки вони пішли і що представляє собою Росія у відношенні нації до території, яку вона займає, російські ЗМІ займаються поширенням пропаганди та перекрученням історії. Періодично в російській пресі можна зустріти матеріали про те, що Київська Русь – це прабатьківщина Росії, а Україна ніякого відношення до Русі не має. Прикладом цього є матеріал газети «Аргументы и факты» (від 19.02.2016 р.) під назвою «Московия, Киевская Русь и пропаганда. Путеводитель по историческим терминам», де знову відсутня логічна аргументована позиція та будь-яка об'єктивність щодо загальноєвропейських процесів періоду існування Київської Русі (Московия...). Тому якщо говорити про право нації на самовизначення, Україна зробила свій вибір ще в 1991 р., а українська журналістика виконує роль модератора загальнонаціонального дискурсу підтримуючи та розвиваючи цю найбільшу для народу цінність.

Серед інших загальноєвропейських цінностей виділяються права людини. У демократичній країні на першому місці має стояти людина та її життя. Журналісти в країні з європейськими цінностями будуть писати про порушення цих прав, про страйки, мітинги, судові процеси. Коли на перше місце ставиться влада та її міць, а порушення прав людини відходить на задній план – це є ознакою тоталітарного суспільства. Проаналізувавши тематику видання «День» і російського «Аргументы и факты» за останні місяці 2019 р., можна зробити висновок, що Україна рухається в європейському напрямі. У той час, коли російські журналісти розміщують в рубриці «Общество» інформацію, яка

стосується могутності збройних сил Росії, терористів ІДІЛ, негативної інформації про сусідів та геополітичних конкурентів – США і ЄС, досягнення Росії та виключно позитивної оцінки президента, то в газеті «День» така ж рубрика зосереджена на внутрішніх проблемах українського суспільства, порушеннях прав переселенців, судових процесах проти можновладців та корупціонерів, махінаціях держслужбовців, питаннях соціального характеру.

Велика кількість російських матеріалів із тих, що присвячена порушенням прав людини, стосується порушень не в самій Росії, а в інших країнах (США та Європі). Так моделюється образ ідеальної країни, в якій внутрішні проблеми не так і багато на фоні інших країн. Україна далеко не ідеальна країна з точки зору захисту прав людей, але у нас журналісти не приховують негативну інформацію, діючи по принципу, що проблеми треба висвітлювати, а не замовчувати. Цим самим ЗМІ привчають людей до головних принципів громадянського суспільства – відстоювати права, боротися за справедливість, не боятися і мовчати, само організовуватися, тиснути на владу та правоохоронну систему задля вирішення нагальних суспільних проблем.

Наступною цінністю, яку беремо до розгляду, є свобода – як право людини, свобода слова, свобода совісті та вибору релігії, свобода у самовираженні, свобода суспільних меншин. Про свободу слова у Росії складно говорити при наявності такої кількості потужних контрольованих державою ЗМІ, де кваліфіковані журналісти перетворюються на пропагандистів із імперською ідеологією. В Україні, незважаючи на те, що практично у кожного видання є власник (олігарх чи представник бізнесу), ЗМІ знаходяться у жорсткій конкуренції між собою, що дає можливість громадянам почути різні точки зору. Це і є свобода слова. Потік різної інформації, яку можна зіставляти, аналізувати та робити власні висновки, а не однібічна інформація про те, що все «біле» або «чорне». На жаль, в Україні й досі немає повністю незалежного ЗМІ, яким міг би стати загальнонаціональний канал «Громадського телебачення», кожне видання піддається самоцензурі та редакторській політиці, але на щастя державної цензури в Україні на сьогодні немає.

Варто також розглянути свободу меншин. А саме, права і свободи національних, сексуальних та інших меншин. Ця тематика, останнім часом, набуває поширення в засобах масової інформації України. Права меншин є невід'ємною частиною загальнолюдських прав. Якщо Україна прагне євроінтеграції, то вона повинна бути готовою до прийняття у власну свідомість необхідності поважати права людей інакших за національними, сексуальними та іншими ознаками. Аналізуючи матеріали преси стосовно гей-параду, який мав відбутися у Львові 19 березня 2016 р., бачимо різні точки зору серед суспільства. Але дуже важливим є фактор – журналісти намагалися подати інформацію об'єктивно, не ображаючи і не захищаючи права меншин, що говорить громадянську про зрілість українського суспільства. Якщо у Росії подібні заходи отримують однозначну негативну оцінку, то в Україні журналісти почали аналізувати ситуацію: чому заборонили, чи доцільно було організувати саме зараз, провели опитування і т.д. Проблема толерантності і поваги свобод один одного все ще існує в Україні. ЗМІ не змушуватимуть «полюбити» меншини, але зможуть стерти «кути» в конфліктах та виховати елементарну толерантність до інакших людей.

Отже, проаналізувавши вплив ЗМІ на головні цінності – права людини, свободи, право нації на самовизначення, можна зробити висновок, що протягом останнього часу ці цінності поступово укріплюються в свідомості українців і чималу роль в цьому відіграли саме журналісти виконуючи контролюючу роль «четвертої влади». Порівняно з Росією, Україна після розпаду СРСР зробила величезний крок в переорієнтації світорозуміння та прийняття гуманних цінностей, переконалації ціннісного потенціалу суспільства з державно-владних на загальнолюдські антропоцентричні цінності. А це свідчить про поступове світоглядне оздоровлення нації й утворення активного соціуму. Тільки духовно розвинута нація має шанси на побудову гуманного громадянського суспільства.

Список використаних джерел

- Виноградова С.М. Психологія масової комунікації. М.: Юрайт, 2014. 516 с.
Чикаленко Л.Д. Європейські цінності – основоположні принципи Європейської інтеграції. Режим доступу: http://lyudmilache.at.ua/blog/evropejski_cinnosti_osnovopolozhni_principi_evropejskoji_integraciji/2014-06-19-4
Московия, Киевская Русь и пропаганда. Путеводитель по историческим терминам. *Аргументы и факты*. 19 февраля 2016. Режим доступу: https://aif.ru/society/history/moskoviya_kievskaya_rus_i_propaganda_putevoditel_po_istoricheskim_terminam

* * *

*Голізра Олег, аспірант кафедри філософії
(наук. кер. – доц. Усанова Л.А.)*

ГЛОБАЛІЗМ ЯК ІДЕОЛОГІЯ СУЧАСНОСТІ

Глобалізація – це складний процес, що поєднує в собі інтерпретацію тотожності й відмінностей універсалізму і партикуляризму. Сучасна глобалізація задає глобальні рамки, в яких цивілізації, регіони, національні держави, корінні народи, позбавлені державності, конститутують свою історію й ідентичність. Захист місцевих традицій і особливостей також є глобальним феноменом. Ми є свідками творення нового світового порядку. Але тема глобалізації не є надбанням сучасності. На думку багатьох дослідників процеси глобалізації мають свій початок ще з моменту Великих відкриттів.

На думку Є. Левченюка, в концепції Р. Робертсона розгортання глобалізаційних процесів можна поділити на п'ять періодів.

Перший період тривав від 1400 до 1750 року. Він характеризувався розколом в християнстві, розвитком узагальнюючих уявлень планету, прийняттям універсального календаря на Заході, мандрівки з метою вивчення Землі.

Друга фаза тривала від 1750 року до 1875 і мала такі особливості як розвиток постійних дипломатичних відносин між державами, становленням громадянства та паспортної системи, становлення перших націй в Європі.

Третя фаза починається з 1875 року по 1925 рік. Міжнародні зв'язки в цьому періоді характеризувались не тільки співробітництвом в економічній сфері, а й в політичній (Перша світова війна), в культурній сфері –

загальносвітовий календар, на національному рівні – міжнародні міграції та намагання їх обмежити.

Четверта фаза тривала з 1925 по 1969 рік. Ця фаза ознаменувалась боротьбою за політичну та економічну гегемонію. А також утворення Ліги Націй і ООН, Друга світова і «холодна» війни, виникнення «Третього» світу. Цю фазу сам Р.Робертсон називав прискореною глобалізацією.

І п'ята фаза тривала з 1969 року по 1992 рік. Цю фазу автор називає фазою невизначеності (Левченко, 2010).

Е. Семенюк стверджує, що глобалізація нерозривно пов'язана з глобальними проблемами сучасності і пошуком шляхів сталого розвитку як виходу з тієї критичної ситуації, в якій опинилося людство. Починалося це з того, що в другій половині ХХ ст. світова спільнота гостро відчувала нестачу ресурсів розвитку економіки, екологічні негаразди, дисбаланс у демографічній площині. Такі ускладнення, звичайно, не були абсолютно новими для народів земної кулі, але новим був їх масштаб. Саме усвідомлення їхнього загальнопланетарного характеру лягло в основу виокремлення глобальних проблем як особливого, якісно своєрідного класу проблем суспільства. Діалектичний закон взаємного переходу кількісних та якісних змін допомагає краще зрозуміти сутність глобальних проблем та їхнє місце у загальній типології проблем людини. Власне кажучи, усвідомлення своєрідності цього виду проблем поклало початок становленню глобалістики як особливого напрямку наукової думки, що покликаний спеціально досліджувати будь-які прояви глобальних реалій, отже, і глобалізацію зокрема (Семенюк, 2007, С.12).

Соснін О.В., Воронкова В.Г., Постол О.Є. зауважують, що на початку ХХІ ст. у світі виникла «нова філософія глобального розвитку», основні ідеї якого можна виразити наступним чином:

1. Глобальний розвиток, принаймні, збігається з модернізацією в часі і, отже, розвивається з ХVІ ст. Вона охоплює процеси економічної систематизації, встановлення й розвиток міждержавних відносин, виникнення глобальної культури, глобальної свідомості, глобального громадянського суспільства. З часом процеси глобалізації поглиблювалися і тепер вона як соціальне і економічне явище перебуває у найбільш стрімкій фазі свого розвитку.

2. Глобальний розвиток охоплює систематичне взаємопереплетення всіх індивідуальних соціальних зв'язків, що встановилися на планеті. У контексті суцільної глобалізації ніякий окремий зв'язок або комплекс зв'язків не можуть залишитися в ізоляції, тому що кожен з них зазнає впливу інших. Це найбільшою мірою стосується територіального аспекту, так як географічні кордони в епоху глобалізації втрачають своє первинне значення. Глобалізація посилює уніфікацію людського суспільства.

3. Глобальний розвиток пов'язаний з феноменом «стиснення». Часто можна почути, що «планета стискається», а «відстані зникають» Однак це слід розуміти феноменологічно, а не буквально. Під глобалізацією мається на увазі феноменологічне елімінування простору й генералізація часу. Феноменологія глобалізації рефлексивна. Жителі планети усвідомлено орієнтуються у своєму повсякденному житті на світові тенденції розвитку. Глобалізація означає кінець універсалізму й партикуляризму. Більш рання стадія прискореної глобалізації визначалася існуванням відмінностей між сферами, де використовувалися

загальні раціональні норми, та іншими, де провідна роль належала специфічним міжособистісним взаєминам й індивідуальним якостям особистості.

4. Глобальний розвиток стискає простір і час, вони нібито зникають в єдиному процесі: кожна людина як учасник певних зовнішніх стосунків є одночасно і собою, і уособленням всього людського роду.

5. Глобальний розвиток передбачає янусоподібне стиснення ринку і довіри. Для англійського соціолога Ентоні Гідденса виникнення ознак глобалізації й розвиток цього процесу тісно пов'язані зі становленням сучасного суспільства й моделей держав-націй, що рефлексивно реагують на історичні події. Е.Гідденс у багатьох своїх працях розглядає глобалізацію як безпосередній наслідок модернізації, сутність і прояв якої цікавили його як філософа. Модернізація вириває соціальні відносини з історичного контексту й поміщає їх у більш широкі просторово-часові рамки. Глобалізація незмінно посилює цю тенденцію. У останніх роботах Е.Гідденса вона виступає як зумовлений багатьма причинами багатопрофільний розгалужений процес, наповнений умовностями й незрозумілими моментами, з непередбачуваним наслідками. Т. Парсонс, аналізуючи процес глобалізації, дійшов висновку: якщо суспільства рухаються по загальному еволюційному шляху, то вони стають усе більш схожими між собою (Соснін, Воронкова, Постол, 2015).

Отже, глобалізм як ідеологія сучасності має, перш за все, спрямовувати глобалізаційні процеси у відповідному напрямку. А саме на всебічний розвиток світового співтовариства, де основним вектором має буди розвиток в інтересах кожної людини, народу, нації, цивілізації, на основі довіри, взаємоповазі, взаємозалежності, на визнанні єдності, а не однаковості, подібності. Така єдність є принципово новою якістю у формуванні світового співтовариства, де усвідомлення єдності, причетності і відповідальності до подій у світі і здатні реалізувати проект глобалізації як блага для кожного з учасників глобалізаційних процесів.

Список використаних джерел

- Левченко Є.В. Глобалізм – становлення ідеології сучасності. *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2010. №16-17. С. 32–37. <http://www.infolibrary.com.ua/books-text-11419.html>
- Семенюк Е. *Глобалізація: філософський аналіз поняття*. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. №578. С. 10-15.
- Соснін О.В., Воронкова В.Г., Постол О.Є. Сучасні міжнародні системи та глобальний розвиток (соціально-політичні, соціально-економічні, соціально-антропологічні виміри). Навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2015. 556 с. URL: https://pidruchniki.com/74058/politologiya/uchasni_mizhnarodni_sistemi_ta_globalniy_rozvitok

* * *

ХУДОЖНІСТЬ СПОРТИВНОГО БАЛЬНОГО ТАНЦЮ ЯК КРИТЕРІЙ КОНКУРСНОЇ ОЦІНКИ

Феномен спортивного бального танцю цікавий тим, що він сформувався протягом ХХ століття в руслі процесу перенесення художньої мови до спорту і ввійшов таким чином до сім'ї так званих спортивних танців. Як такий він займає окрему нішу всередині бальної хореографії через органічну єдність спортивної і художньої складової. Поєднання кращого від танцю і від спорту створило неповторний вид мистецтва і видовищний вид спорту, що характеризується досить високим рівнем техніки виконавства і змагальністю як важливою ланкою між мистецтвом і спортом.

Не заперечуючи успіхів у розвитку і вдосконаленні бального танцю, дослідники відмічають цілий ряд практичних проблем, які потребують теоретичного осмислення. Ці проблеми сучасного етапу розвитку бального танцю, перш за все, пов'язані з його переходом під егіду спортивних організацій.

Так, Р.Є.Воронін вважає, що «перехід Федерації бального танцю з відомства культури під егіду спорту на перших порах не обіцяв особливих проблем. Його природний характер зумовлювала наявність в різній видовій палітрі сучасного спорту так званих техніко-естетичних видів спорту, характерною особливістю яких була диференційована оцінка виконавської майстерності спортсменів: за техніку виконання і художнє враження. Однак незабаром став очевидним той факт, що «входженню» конкурсного бального танцю в спортивну сім'ю обов'язково повинен був передувати висококваліфікований розгляд як творчих, так і організаційних проблем, що забезпечують плідний розвиток хореографії бального танцю в нових умовах. Мова тут йде в першу чергу про селекцію фігур і манери виконання, що не суперечать природі бальної хореографії, а також про розробку структури оцінки виконавської майстерності танцюристів, що відбиває значущість естетичного чинника» (Воронін, 2013, с. 42).

Бойко О.В. і Пітайчук А.А. також вважають, що «однією з найактуальніших проблем є відсутність чітко вираженого змістового наповнення вимог до художньо-естетичної сторони виступу виконавців та його суддівство. Спроби дослідників і розробників «Правил проведення змагань і суддівства» зі спортивних танців знайти рішення даної проблеми у збільшенні емоційно-сміслових ознак не приводять до розуміння основних критеріїв їх відбору. Активне входження художньої мови в спорт вимагає, насамперед, осмислення змісту естетичних вимог до виконавської майстерності танцівників. Дані вимоги повинні лягти в основу оцінки художньої сторони виступу в спортивному бальному танці, що дозволить створити базу для професійного, грамотного, об'єктивного суддівства в цьому виді танцювального мистецтва» (Бойко, 2015, С. 9).

Таким чином, далеко не завжди зберігається необхідний баланс спорту і мистецтва в бальному танці, органічність їх синтезу. Часто на практиці превалює прагнення до підвищення спортивних кондицій виступу, увага звертається на оснащення технічними прийомами і фізичну підготовленість танцівників. На бальних конкурсах інколи можна спостерігати лише зовнішню

оболонку танцю, що проявляється в ошатних костюмах, стрункому тілі і технічності виконання фігур. Позбавлений художності та характерної для нього образності, бальний танець у такому випадку сприймається як рядове спортивне змагання. До того ж, серед спортивних новацій, що негативно вплинули на характер бальних танців, відзначають введення фігур підвищеної складності, неорганічних бальній хореографії, і швидкість руху.

Як вже відмічалось, сучасній бальній хореографії бракує чіткої систематизації і чітких критеріїв суддівської діяльності. Якщо спортивна складова, загальні основи конкурсного бального танцю на сьогодні стандартизовані, то художні аспекти не регламентовані. Індивідуальний стиль і інтерпретаційні особливості виконання спортивних бальних танців європейської та латиноамериканської програм в основному оцінюються суб'єктивно. Бракує теоретичного осмислення сутності та характерних ознак виконавської діяльності в бальній хореографії.

Спробу теоретично осмислити названі проблеми роблять нечисленні дослідники: мистецтвознавці, хореографи, культурологи. Особливо слід відмітити підхід В.В.Іванова, який «провів порівняльний аналіз прийнятих в спорті критеріїв оцінки естетичної сторони виступів спортсменів (емоційно-сміслові ознаки) та їх відповідність категоріям і поняттям естетики. Даний аналіз дозволив йому: 1. Виявити смислоутворюючі поняття, що дозволяють системно підійти до визначення структури естетичних оцінок. 2. Підтвердити необхідність виділення трьох основних компонентів виконавської майстерності в техніко-естетичних видах спорту: технічна складність, культура руху і художня значимість, оскільки їх оцінка будується на принципово різних вимогах. 3. Обґрунтувати розподіл єдиної естетичної оцінки на дизайн (культура руху) і художню значущість, що дозволяє визначити чіткі критерії для кожного з цих компонентів, стимулюючи при цьому підвищення естетичної значущості спортивної майстерності. 4. Запропонувати поняття «художній стиль», як найбільш оптимальний варіант оцінки за художнє враження виконавської майстерності в танцювальних дисциплінах техніко-естетичних видів спорту» (Бойко, 2015, с. 11).

Вважаючи такий підхід найбільш плідним, ми пропонуємо звернути увагу на таку категорію естетики як художність, яка могла б узагальнити пошуки основ для розроблення структури оцінки за художнє враження в спортивних танцях взагалі, та у бальних, зокрема.

В естетиці під художністю розуміють специфічну якість художнього тексту, яка залежить від концептуальної моці твору, майстерності виконання й художньої виразності образів. «Художність твору визначається тим, наскільки в ньому втілюються особливості мистецтва як специфічного виду пізнавальної і творчої діяльності» (Борев, 2003, с. 515). Художність - це особлива якість мистецтва, яка передбачає наявність художнього образу, специфічного для кожного виду мистецтва. Саме художність відрізняє мистецтво від інших форм культури, в тому числі й від спорту.

Естетика визначає й критерії художності. Узагальнено для всіх видів мистецтва – це, по-перше, художня правда, істинність естетичного ставлення художника до світу, відповідність змісту твору дійсності; по-друге, відповідність форми твору його змісту.

На шляху розкриття специфічної образності хореографії взагалі, й бального зокрема, можна, на наш погляд шукати й критерії оцінки конкурсних виступів. Якщо «танцювальне мистецтво розглядається як мистецтво поєднання у ритмі музики поз, рухів, жестів з метою створення певного художнього образу», то «бальний танець – танець, що використовується на балах, танцювальних вечорах і потребує попередньої підготовки. А також це сучасне визначення танців, призначених для розваг» (Павлюк, 2008, с. 68-69).

У танцювальному мистецтві художній образ складається з гармонії та взаємопроникнення значення, вимислу, правди і заразливості. Той же підхід, мабуть, можна застосувати і до спортивного танцю, в якому провідним є емоційно-особистісне спілкування.

Маючи власну образну систему, бальний танець, згідно з його закономірностями, в умовній, хореографічній формі є специфічною формою презентації дійсності. Дійсність, яку він відображає, - це взаємини людей. Для спортивного танцю, який став природним продовженням бального танцю - це взаємини чоловіків і жінок. Боротьба за сердечну прихильність партнера виражається в танці специфічною для цього виду мистецтва мовою: певними па і позами, відтвореними танцюристами.

Хореографія - мистецтво синтетичне. Воно органічно взаємопов'язане з музикою. «Танець – мелодичний й ритмічний звук, який став мелодичним і ритмічним рухом людського тіла, що розкриває характери людей, їх почуття й думки про світ» (Борев, 2003, с. 505). Так тональність мелодії зумовлює танцювальний настрій і забезпечує композиційну досконалість танцю. Поєднані в певній послідовності виразні рухи людського тіла утворюють ритмічний малюнок танцю. З живописом і скульптурою хореографію поєднують мальовничість, графічність поз і положень танцівників, барвистість костюмів. Акторська майстерність танцівників перетворює танець на театральну виставу.

Кульмінацією творчої діяльності кожного танцівника є володіння технікою спортивного танцю, яка повинна втілити художній зміст в адекватній формі. «Специфіка танцювальної техніки бального танцю полягає в її дрібно-філігранному характер. Протягом десятків, а то і сотень років ретельно відбиралися рухи, що найбільшою мірою відповідають характеру того чи іншого танцю; безліч хореографів працювали над їх вдосконаленням і створенням їх поєднань, домагаючись чистої лінії поведінки людської тілесності, здатної відповідати на найтонші позиви людського духу. Все було направлено на вдосконалення пластичності - основної мови людської тілесності, здатної передати в прекрасному «естві» всю гаму почуттів стосунків чоловіка і жінки, нескінченно різноманітних, але завжди близьких і очікуваних в сприйнятті глядачів» (Воронин, 2013, с. 42). Зберегти й розвинути цю техніку, не розчинити її в завданнях спортивних змагань, означає зберегти й художність спортивного бального танцю.

Таким чином, вирішення практичних проблем сучасного розвитку спортивного бального танцю потребує подальшого теоретичного осмислення. Одним із плідних шляхів останнього може бути застосування потенціалу естетики як філософської науки.

Список використаних джерел

- Борев Ю.Б. Эстетика. Теория литературы: Энциклопедический словарь терминов. М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2003. 575 с.
- Бойко О.В., Питайчук А.А. Структура и методики оценки исполнительского мастерства в технико-эстетических видах спорта. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова*. Випуск 6 (62). 2015. С. 9-11.
- Воронин Р.Е. От бального танца к танцевальному спорту: философско-эстетический аспект. *Современный спортивный бальный танец: исторический опыт, современные проблемы, перспективы развития: Межвузовская научно-практическая конференция, 22 февраля 2013 г.* СПб.: СПбГУП, 2013. С. 40-47.
- Павлюк Т.С. Витоки та виокремлення бального танцю із загальної європейської хореографічної культури. *Культура народів Причорномор'я*. 2008. №143. С. 66-70.

* * *

*Дацій Ростислав, студент I курсу
(наук. кер. – ст. викл. Штена О.О.)*

ПЕРСПЕКТИВИ ЛІБЕРАЛЬНОЇ ІДЕЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Лібералізм як політична та економічна ідеологія сучасного західного суспільства виникає в епоху становлення буржуазно-капіталістичних відносин та зародження держав новітнього типу. Впродовж століть його ідеї зазнавали корекції та трансформацій під впливом зміни історичних реалій буття людства, політичних та економічних катаклізмів, зникнення старих на виникнення нових громадських інститутів та норм поведінки в спільноті. Події останніх років в Європі та світі також стали серйозним викликом для нього. Попри це на сьогоднішній день ліберальна модель розвитку держави та соціуму для західної цивілізації залишається безальтернативною.

Як відзначає вітчизняний історик П. Гай–Нижник, лібералізм почав формуватися наприкінці XVII ст., його джерелом була філософія та соціально-політична думка епохи Просвітництва головним чином стосовно того, що кожна людина наділена на певними правами та ідей гуманізму; розквіт “класичного” лібералізму припав на 1-шу половину XIX ст. Вчений наголошує, що ідеологічно лібералізм протистоїть, з одного боку, консерватизму та етатизмові (в питаннях про роль держави та щодо допустимої швидкості змін у політиці), а з іншого боку соціалізму, комунізму, колективізму тощо (в питаннях приватної власності перш за все, а також питаннях соціальної підтримки з боку держави). До сучасних ліберальних доктрин він відносить неолібералізм, ордолібералізм, лібертаріанізм (Гай-Нижник, 2014, с. 5).

Філософ О. Мошенський зауважує, що лібералізм має свою систему цінностей, до основних з яких можна віднести: особисту свободу, індивідуалізм і індивідуальні права, вільний ринок і приватну власність, ліберальну демократію. Він проголошує історичну необхідність утвердження всебічної і якнайширшої свободи в сфері особистого життя (свобода самореалізації, самовираження), в сфері економічного життя (свобода підприємництва,

торгівлі, володіння і розпорядження власністю), в сфері політичного життя (свободу обирати і бути обраним, свободу від незаконного примусу, верховенство закону і розподіл влад). На думку дослідника, проголошуючи всебічну свободу, лібералізм надає їй часто негативного змісту, трактуючи, як «свободу від», свободу від будь якого примусу. Такі крайні форми лібералізму, як лібертаріанство та анархо-капіталізм, взагалі заперечують необхідність забезпечення будь яких позитивних свобод з боку держави, вказуючи на загрозу інтервенціонізму (Мошенський, 2017, с. 49).

Досить цікавим явищем є так званий «лібералізм третього покоління». За твердженням П. Гая-Нижника, він став наслідком післявоєнної боротьби країн третього світу з колоніалізмом. На сьогоднішній день він більше пов'язаний з певними прагненнями, ніж з правовими нормами. Вчений підкреслює, що його метою є боротьба проти централізації влади, матеріальних ресурсів і технологій в групі розвинених країн. Активісти цієї течії роблять акцент на колективному праві суспільства на світ, на самовизначення, на економічний розвиток і на доступ до загальнолюдського надбання (природні ресурси, наукові знання, культурні пам'ятники). Ці права належать до “третього покоління” і знайшли відображення в ст.28 Загальної декларації прав людини. Захисники колективних міжнародних прав людини також приділяють пильну увагу питанням міжнародної екології та гуманітарної допомоги. У всіх перелічених вище формах лібералізму, на слушну думку автора, передбачається, що між відповідальністю уряду та індивідів має бути баланс і що функція держави повинна бути обмежена тими завданнями, які не можуть бути виконані належним чином приватним сектором. Всі форми лібералізму націлені на законодавчий захист людської гідності і особистої автономії, і всі стверджують, що скасування обмежень на індивідуальну діяльність сприяє вдосконаленню суспільного устрою (Гай-Нижник, 2014, с. 7).

В історичній боротьбі за вплив на світогляд людей західного світу лібералізм безапеляційно переміг тоталітарні ідеології на кшталт фашизму та комунізму, а також значно посунув позиції прихильників консервативних ідей та традиційних цінностей, апологетів етатизму в усіх його проявах, радикальних анархістів та інших антагоністичних світоглядів. Разом з тим, не можна не погодитись з думкою А. Фойгта, що «західний лібералізм зараз з теоретичної точки зору є умовним та таким, що потребує уточнення власної назви» (Фойгт, 2009, с. 27). Дійсно значна кількість течій в середині сучасного лібералізму, прихильники яких, часто-густо, ведуть між собою непримиренну боротьбу дещо ослабили його позиції.

Крім того, на початку ХХІ століття ця ідеологічна течія зіткнулася із потужними викликами. В першу чергу це стосується економічного лібералізму. Ідея необмеженої свободи підприємництва та прогресуюча «віртуалізація» економіки» встановили примат спекулятивних фінансових інструментів та компаній-«мільних бульбашок» над сектором реальної економіки. Наприклад, капіталізація компанії «Фейсбук» перевищує ринкову вартість усіх земель сільськогосподарського призначення України. «Перегрів» такої віртуально-спекулятивної економіки призвів до глибокої кризи 2008-2009 років, яка викликала жваві дискусії стосовно подальшої долі західного неолібералізму. Водночас складні часи переживає і найбільший його оплот – Європейське

Співтовариство, що пов'язано з напливом мігрантів до країн-членів, виходом з його лав найвпливовішого фінансового донора – Великобританії та іншими гострими проблемами.

Природною реакцією на ці процеси стало обмеження свободи, зокрема і в соціумах, які раніше виступали еталоном її дотримання. Так, в рапорті "Свобода у світі 2019" (Freedom in The World 2019) Freedom House повідомляє, що загальний стан демократії в світі погіршується вже тринадцять років поспіль. Відзначається, що ослаблення демократії спостерігається і в західних демократіях, і США – найвпливовіший прихильник демократичних цінностей, – очолюють цей процес (Вульф, 2019).

Попри таку невтішну тенденцію, зберігаємо оптимізм стосовно майбутнього ліберальної моделі суспільного розвитку країн цивілізаційного Заходу, адже відповідно до змісту відомого закону А. Тойнбі, потужні виклики, що постають перед спільнотою, стимулюють її на не менш потужну відповідь у вигляді подальшого розвитку, конструктивної трансформації та інтенсивної адаптації до нових умов навколишнього середовища. І в даному контексті не можна не погодитись зі слушною думкою відомого журналіста Мартіна Вульфа: «Лібералізм – не утопічний проект, це безперервна праця. Це спосіб жити разом, який виходить з пріоритету людського чинника. Але це все лише відправна точка. Для того, щоб цей підхід працював, потрібно його постійно адаптувати і коригувати» (Вульф, 2019). Таким чином, криза сучасного лібералізму цілком може стати початком його «другого народження», докорінної трансформації та адаптації до нових історичних умов розвитку західного суспільства.

Список використаних джерел

- Гай–Нижник П. Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку. *Гілея*. 2014. Вип.88 (№9). С.5–14.
- Мошенський О. Криза сучасного лібералізму. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*: тези доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 1 груд. 2017 р.). Харків: ХНУВС, 2017. С. 48-52.
- Фойгт А. Сучасний філософський лібералізм: основні напрями трансформації. *Наукові записки* [Національного університету "Острозька академія"]. Сер.: Філософія. 2009. Вип. 5. С. 14-27. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoafs_2009_5_4
- Вульф М. Лібералізм буде жити, але потребує оновлення. *Збруч*. 2019. 12 липня. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/90736>

* * *

*Іванішин Дмитро, аспірант кафедри філософії
(наук. кер. – доц. Блоха Я.С.)*

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «АНАРХІЯ»

Існування анархізму як політичного руху та ідеології протягом останніх двох століть в усіх розвинених країнах світу, в багатьох країнах, що розвиваються, відродження його в країнах Східної Європи, активна роль анархізму в різних політичних подіях періоду кризи суспільства, певний резонанс, що виникає в суспільній свідомості періоду радикальних реформ з

анархічною критикою тоталітаризму і державності в цілому – все це свідчить про актуальність вивчення феномену анархізму, його природи, форм, значення (Ударцев, 1994, С.4).

У самому анархізмі склалися неоднозначні підходи до трактування понять «анархія». Тенденція до поглиблення самопізнання анархізму намітилася на початку ХХ ст. Це було пов'язано з початком формування всередині анархічного типу політичної свідомості нових форм великих ідейних комплексів і з прагненням теоретиків анархізму звирити орієнтири та цінності анархічної свідомості з даними науки цього часу, з мінливою соціальною реальністю.

Першим в анархічній літературі зв'язати природу анархізму зі складними процесами, що відбуваються в природі і суспільстві, з нескінченністю мікровзасмодій, які зумовлюють стихійність Всесвіту і суспільства, спробував П.О. Кропоткін. Він розглядав анархізм як синтетичну філософію природи і суспільства, що виходить із їх безперервної мінливості, як результат невловимої гри нескінченної кількості мікросил в мікросвіті, що визначають всі наступні рівні організації макросвіту. «Анархія, – писав він, – є світогляд, заснований на механічному розумінні явищ». Її тенденція – заснувати синтетичну філософію, яка охоплювала б усі явища природи, включаючи і життя людських суспільств, і їх економічні, політичні та моральні питання...» (Кропоткін, 1990, С.280).

Важливими параметрами смислового значення поняття «анархія» в анархічній свідомості є його співвідношення з вченням соціалізму (анархія як вчення) й історичним місцем анархії щодо соціалізму (анархія як мислимий в теорії анархізму суспільний лад). У обох випадках анархія розглядалася як альтернатива соціалізму або наступний за ним щабель суспільної еволюції. «Ідея анархії, – писав Я. Новомирський, – ось те вчення, яке йде на зміну соціалізму подібно до того, як соціалізм колись змінив лібералізм» (Гордін, 1921, С.10). На думку А. Л. Гордіна, анархізм як найвищий ступінь соціального розвитку, новий крок вперед на шляху історичної інтеграції людства, історично знаходиться після соціалізму (державного комунізму) і означає створення нової політико-економічної організації, що охоплює весь світ». У іншому місці він називав анархію «соціалізмом в ліберальному вигляді». Н. Проферансов висловив гіпотезу, що анархізм «скоро, можливо, в одне з найближчих десятиліть стане новою історичною формацією» (Ударцев, 1994, С.23).

Нерідко в анархічній літературі робилися спроби визначити анархізм з точки зору адекватного цим вченням світогляду, внутрішнього стану особистості, які мислилися як певна установка на нескінченну творчість, сумнів, вдосконалення, прагнення до гармонії. Зокрема, Я. Новомирський отожднював анархізм з «абсолютно вільною творчістю особистості». «Анархія, – захоплено писав Л. Чорний, – це втілення людини, радість життя, свободи думки, торжество особистості». І. В. Богословський називав анархізм «живою релігією» (Ударцев, 1994, С.24). З психологічної точки зору не раз характеризував анархізм і відомий теоретик анархо-індивідуалізму, анархо-синдикалізму та, навіть, платформізму О.О. Боровий. «В основу анархічного світогляду, – писав він, – може бути покладено лише один принцип – безмежного розвитку людини і безмежного розширення її ідеалу ... Сутність

анархізму – у вічному неспокої, вічному запереченні, вічному пошуку» (Боровой, 1918, С.8).

У той же час в теорії анархізму вже в період кризи його класичної форми на початку ХХ ст. все ясніше розумілося різноманіття форм, варіацій ідей анархізму, наявність в ньому течій, які борються між собою.

У анархічній літературі пропонувалося розглядати анархізм як ідеологію, що має своїм джерелом «емпіричну реакцію на абсолютизм влади», або як «самосвідомість повсталого емпіризму, властиву будь-якій політичній системі, будь-якій інституалізації суспільних відносин». Це спостереження також фіксує одну з характерних рис феномену анархізму і його генезису. Однак, відзначаючи деякі риси власної природи та анархічної психології анархізм виявляє певну самоідеалізацію, недостатню самокритичність і тенденційне сприйняття «державницької» політичної свідомості (Ударцев, 1994, С.24-25).

Соціаліст-революціонер І. З. Штейнберг підкреслював соціально-психологічну стихійну природу анархізму. «Анархізм, – писав він, – це стихія, це вільний дух людини, яка шукає собі втілення в системі і в різних системах (але саме по собі асистемна). Анархізм – це не соціально-організована або соціально-технічна категорія, а категорія соціально-психологічна: він – принцип трансформації свідомості і волі людини, останнє перетворення її душі» (Штейнберг, 1922, С.146-147).

Інший теоретик есерів В.М. Чернов, характеризуючи неоднозначність явища анархізму, констатував суперечливість і соціальну різноманітність анархізму як політичного руху. «Характерно і суттєво, – писав він, – що, на наш сором і біль, між вульгарними мазуриками, які одягнули тогу «анархістів» та «революціонерів», – і справжніми анархістами і революціонерами виявляється часом якийсь середній, нікчемний прошарок, що стирає між ними грань» (Ударцев, 1994, С.25).

Певний інтерес викликає практично повністю ігнорований до теперішнього часу у вітчизняній літературі кримінально-психологічний та соціологічний підхід до пояснення анархізму, запропонований свого часу італійським лікарем-психіатром і педагогом, родоначальником антропологічного напрямку в криминології та кримінальному праві Ч. Ломброзо і названий ним психо-антропологічним.

Ч. Ломброзо визнавав, що з глибокої давнини відомі «злочинці з альтруїстичними тенденціями», «фанатики альтруїзму», які прагнуть реалізувати його на релігійному або політичному ґрунті. У той же час він розглядав анархізм як заклик до повернення назад, до «первісного стану», але обумовлював, що оскільки розвиток суспільства йде зигзагоподібно, то повернення назад не завжди означає регрес (як приклад наводив загальне виборче право, референдум) (Ломброзо, 1907, С.4-5).

У літературі зустрічається і соціал-органічне трактування анархізму як внутрішньої хвороби суспільного організму. «В особі анархії і анархістів теперішнього часу, – писав автор за підписом «д-р Лео», – ми маємо справу не з групою людей, які страждають політичним геростратизмом або соціальним божевільям, не з фанатичним захисниками божевільної теорії, а з гіркою дійсністю, яка витікає з невблаганної соціал-органічної послідовності, з внутрішніх і прихованих куточків нашої культури.

Отже анархія, більш ніж небезпечний ворог ... Він не поза нами, а в нас самих, живе в тканинах нашого власного організму... І не знайти нам для нього смертоносної моральної сироватки, якщо природні сили суспільного організму не в змозі придушити його своєю життєздатністю». Однак, визнаючи глибокий зв'язок анархізму з культурою, стимулюючий вплив на розвиток феномену анархізму хворобливого, кризового стану суспільного організму, слід визнати, що цей стан стимулює розвиток і інших явищ в політичному житті і суспільній свідомості (революціонізм, авторитаризм, тоталітаризм тощо) (Ударцев, 1994, С.27).

У літературі соціал-демократичного спрямування помітний слід залишили роботи вченого-енциклопедиста, революційного діяча, мислителя-утопіста, одного ідеологів соціалізму О. О. Богданова. Термін «анархія» він нерідко використовував для позначення стихійного, погано організованого суспільства, в тому числі капіталістичного. Перехід від такого «анархічного» суспільства до нових гармонійних форм стрункої організації веде до її істотної організаційної перебудови, відповідає високому розвитку соціального почуття і пізнання, тягне за собою відмову від колишніх інститутів «анархічного» суспільства – держави, законів, примусової влади (Богданов, 1990, С.94), тобто відбудеться перехід до неанархістського (високоорганізованого) бездержавного суспільству. Тим самим О.О. Богданов враховував і по-своєму інтерпретував діалектичну взаємодію, відносність «хаосу» і «порядку», «організованості» і «неорганізованості» тощо.

Таким чином, можемо констатувати, що у літературі виокремлюється кілька варіантів розуміння слова «анархія»: 1) стан безвладдя; 2) неорганізованості, некеріваності, безладу в політичному житті суспільства; 3) ідеал анархізму – майбутнє високорозвинене суспільство, що самоорганізується; 4) риса стихійної, саморегульованої економіки, економічних ринкових відносин, а також договірної і стихійної природи міжнародного права (наприклад, у А.С. Яценко).

Список використаних джерел

- Богданов А.А. Социалистическое общество. *Богданов А. А. Вопросы социализма: Работы разных лет* / Под ред. Л. И. Абалкина (отв. ред.), Г. Д. Гловели, В. К. Пармёнова, Н. К. Фигуровской; составл. и коммент. Г. Д. Гловели; предисл. Г. Д. Гловели и Н. К. Фигуровской. Москва: Политиздат, 1990. С.90-98.
- Боровой А. Анархизм. Москва: Революция и культура, 1918. 171 с.
- Гордин А.Л. Анархизм-универсализм. I. Классы и типы. *Через социализм к анархо-универсализму*. М., 1921. № 1, апр. С. 5-27.
- Кропоткин П.А. Хлеб и воля. Современная наука и анархия. Москва : Правда, 1990. 638 с.
- Ломброзо Ц. Ч. Анархисты: Кримин.-психол. и социол. очерк / пер. с 2 итал. доп. изд. Н. С. Житковой. Лейпциг ; Санкт-Петербург: «Мысль» А. Миллер, 1907. 138 с.
- Ударцев С.Ф. Политическая и правовая теория анархизма в России: история и современность. Москва: Высшая школа права «Форум», 1994. 287 с.

Штейнберг И.З. Место анархизма в левом народничестве. *Сборник статей посвященных памяти П.А. Кропоткина*. Петербург-Москва: Голос Труда, 1922. С. 139-149.

* * *

*Костенко Мирослава, аспірантка кафедри філософії
(наук. кер. – проф. Кравченко П.А.)*

ГІДНІСТЬ ЛЮДИНИ: ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Питання про людську гідність завжди привертало увагу філософів. Сьогодні вони є одними з важливих та обговорюваних у сучасному українському соціумі. Революція Гідності, анексія Криму, війна на Донбасі внесли свої корективи в переосмислення сутності гідності. Ці події не могли не вплинути на свідомість сучасного українського народу, а також на трансформацію поняття «гідність» і його розуміння у науковій спільноті.

Людська гідність була предметом дослідження І. Якухна (Якухно, 2016), В. Малахова (Малахов, 1996), П. Кравченка (Кравченко, 2003), М. Дойчика (Дойчик, 2018). Науковці, аналізуючи сучасні погляди та суспільно-політичні обставини в українському суспільстві, навели визначення поняття «гідність». С. Шаракане (Шаракане, 2006) у дисертації дав визначення поняття «гідність» у різноманітті її конотацій, враховуючи чинники, які надавали їй абсолютно нового змісту під час трансформації до зовнішніх обставин.

Людська гідність, як і всі етичні категорії, протягом багатьох століть є відображенням реальних суспільних відносин. У зв'язку зі зміною економічних, соціальних, політичних умов існування суспільства, трансформується і зміст етичних категорій. І. Якухно досить влучно зазначив, що вони мають конкретно-історичний характер. Зважаючи на суспільну нерівність та диференціацію сучасного українського соціуму (за інтересами, сферами діяльності та ін.) можна сміливо констатувати, що етичні категорії мають ще й суспільно-груповий характер (Якухно, 2016, с. 45).

Етичні категорії є формами наукового аналізу моральних цінностей і є ідеальними моделями моральних взаємовідносин, які реалізуються в певних конкретно-історичних умовах. Вивчення категорій етики збагачує людину знанням моральних оцінок, дає більш вільну та правильну орієнтацію в моральній практиці. Однією з таких є гідність (Якухно, 2016, с. 52)

Наявне сьогодні різноманіття підходів до тлумачення змісту гідності значною мірою постає рецепцією етимологічного змісту слова «гідність», яке позначало «відповідність» соціокультурним вимогам, станому походженню, моральним вимогам, космічному закону буття тощо. Унаслідок цього у сучасному інтелектуальному дискурсі та буденній свідомості суспільства існує цілий спектр підходів, в межах яких проявляються відмінні семантичні конотації змістового навантаження поняття «гідність».

В одних випадках, як слушно зауважив М. Дойчик, його використовують для позначення мінової вартості та позитивного виміру, що належить як об'єкту, події (номинал монети, товару, гідну працю, гідну винагороду), так і суб'єкту, в інших – статусу та суспільної значимості особистості, яка зазвичай постає результатом суспільної оцінки діяльності та вчинків окремого індивіда.

Економічні конотації ідеї гідності сформувалися під впливом соціокультурних та цивілізаційних трансформацій, що відбулися внаслідок індустріалізації та зумовленої нею індивідуалізації, незмінно зберігаючи первинний етимологічний зміст цього концепту, та заклали ідейний фундамент для утвердження морального виміру прав людини, й передусім права на повагу (Дойчик, 2018, с. 33).

У сучасному інтелектуальному дискурсі чітко простежується тенденція до розгляду гідності як етичної категорії, яка використовується або для позначення самоцінності людської особистості, або для відображення моральної самооцінки людини у процесі її самовизначення у світі інших. На цьому тлі варто підкреслити, що головну роль у процесі розвитку змістового навантаження ідеї гідності відіграють панівна на певному історичному етапі розвитку суспільства соціальна програма та відповідний їй антропологічний ідеал, які задають параметри самовизначення особистості «відповідно до» своєрідності ціннісної системи суспільства (Дойчик, 2018, с. 35)

Звернемось до найпоширенішого визначення гідності у наукових колах: «гідність – категорія етики, яка виражає уявлення про цінність усякої людини як особи, це особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї суспільства, в якому визнається цінність особи» (Якухно, 2016, с.122). Відповідно цього визначення гідності, варто виокремити два основні аспекти. З одного боку, усвідомлення людиною власної гідності є формою самосвідомості та самоконтролю особи. Утвердження та підтримка своєї гідності передбачає здійснення відповідних особі моральних вчинків (або, навпаки, не дозволяє людині діяти нижче своєї гідності). У цьому сенсі розуміння власної гідності, нарівні із совістю та честю, є одним із способів усвідомлення людиною своєї відповідальності перед собою. З іншого боку, гідність особи вимагає і від інших людей поваги до неї, визнання за людиною відповідних прав та можливостей, високої вимогливості до неї. Таким чином, особиста гідність є вираженням тієї вищої міри історичного розвитку людини, яка відповідає певним умовам її суспільної життєдіяльності (Якухно, 2016, с.123).

В. Малахов визначає гідність як внутрішню самооцінку особистості, власних якостей, здібностей, світогляду, свого суспільного значення. Гідність – це зворотна сторона честі, думка людини про саму себе, її самооцінка, внутрішнє усвідомлення своїх моральних якостей та зовнішніх їх проявів у вигляді вчинків, це потреба людини в схваленні своїх вчинків самою собою. Таким чином, гідність – показник моральної цінності людини. Це еталон визначення моральності людини (Малахов, 1996, с. 186).

Моральний аспект проблеми гідності людини, представлений у праці С. Шаракане, який визначив гідність як найважливіший параметр життєдіяльності людини, що має крім гуманістичного, морального і ціннісного смислів соціально-економічну конотацію (Шаракане, 2007, с.16). У семантиці поняття «гідність», як зазначив дослідник, присутні кілька значень: по-перше, позитивний вимір, що належить як об'єкту, події, так і суб'єкту; по-друге, усвідомлення власної цінності – «бути на щось здатним», «кращим, чудовим», по-третє, статус людини, його суспільна значущість, тобто «та оцінка, яку йому надає держава». Це свідчить про багатозаровість

досліджуваного поняття, використанні його для підкреслення цінності, чесноти, переваги, а також користі, вартості. При цьому в основі «Я-концепції» особистості знаходиться «базисна гідність», що розуміється як невід'ємна, невідчужувана властивість кожної особистості, яка є основною підставою універсальності прав людини (Шаракане, 2007, с.17).

У різноманітні конотації поняття «гідність» економічна зводить гідність до знатності роду, походження, добробуту і багатства, естетична – до почуття піднесеного і прекрасного, соціокультурна – вказує на статус і суспільну значущість людини, формулює протест проти втрати цінності людського буття.

Отже, людська гідність є тим духовним та культурним ідеалом, цінністю, з якої випливають інші соціальні цінності, такі як свобода, справедливість, рівність.

Досить часто поняття людської гідності отожднюється з поняттям «гідність людини», які зовні нібито не відрізняються. Проте, як зазначив П. Кравченко (Кравченко, 2003), необхідне розмежування цих понять, оскільки у наукових працях поняття «гідність людини» розглядається у зв'язку з конкретною особистістю, групою людей, а «людська гідність» як етична категорія включає в себе уявлення про особистість взагалі як ознаку її властивість, що відрізняє людину від інших біологічних істот, виділяє у структурі цих якостей соціальне як неповторне. Гідність, за визначенням П. Кравченка, один із найбільш складних й особистісних елементів свідомості і разом з тим емоційної сфери людини, це водночас і своєрідний саморегулятор її поведінки, і емоційне переживання своїх учинків, дій, і почуття морального задоволення чи незадоволення. Почуття гідності виникає в процесі усвідомлення свого «Я» і зароджується уже в родовому суспільстві. Проте усвідомлена гідність може у свою чергу посилювати чи тамувати деякі почуття, змінювати їх напрям, вираз та інтенсивність (Кравченко, 2003, с.2).

Гідність — це один із найскладніших особистісних елементів моральної свідомості, внутрішнього світу людини, що розкриває себе в усіх сферах людської діяльності та суспільних відносин. Йому властивий багатий спектр емоцій та уявлень про моральне й аморальне, постійне прагнення до гармонізації внутрішнього світу людини і світу середовища, яке її оточує. «Тому формування гідності, – за висновками П. Кравченка, – це усвідомлення людиною вимог суспільства, контроль за своїми думками і вчинками, їх, аналіз і самооцінка». Людина з почуттям власної гідності відповідає перед собою і, таким чином, перед суспільством, перетворюючи її на саморегулятор людської поведінки, на моральне суспільне надбання (Кравченко, 2003, с. 3).

Отже, гідність дає змогу людині оцінювати ситуацію, обирати способи досягнення мети, враховувати можливі наслідки своєї поведінки на основі розмежування реальних суспільних відносин. Щоденна практична діяльність дає можливість людині бачити себе «збоку», об'єктивно зважувати свої можливості, фіксувати, засуджувати неправильні твердження й вчинки. В усьому цьому гідність відіграє роль морального джерела самовдосконалення особистості. Тільки тоді, коли з'являються думки, які ґрунтуються на власних уявленнях про сенс життя, щастя, відношення до інших людей, можна говорити про сформовану гідність як регулятор людської поведінки.

Таким чином, вивчення змісту гідності як філософсько-етичної категорії дозволяє нам зробити наступні висновки. Категорія гідності людини пов'язується в основному з цінністю людини та оцінкою її значення і місця в суспільстві та державі. Аналіз теоретичних джерел дозволив стверджувати, що почуття власної гідності – це складне інтегральне утворення, представлене єдністю суб'єктивної реальності, засноване на взаємодії внутрішньособистісних і зовнішньосоціальних детермінант розвитку.

У сучасному інтелектуальному дискурсі гідність є багатоплановим поняттям, яке має виражений етичний, психологічний, економічний, правовий виміри, що істотно нівелюються за умови, коли гідність розглядається як ціннісна характеристика людини, яка визначається відмінними і навіть протилежними імперативами поведінки у різних соціокультурних середовищах, ідея якої незмінно передбачає набір соціально значимих норм та принципів, які забезпечують усвідомлення самоцінності людини та визначають її суспільну цінність.

Список використаних джерел

- Дойчик М.В. Ідея гідності в історії європейської філософії : монографія. Видання 2-ге, доповнене. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2018. 394 с.
- Кравченко П. Гідність людини як ціннісний принцип її соціального буття / ПНПУ імені В.Г. Короленка. Полтава. 2003. С. 1-5.
- Малахов В.А. Честь і гідність. Етика : курс лекцій. Київ: Либідь, 1996. С. 182–188.
- Шаракшанэ С.А. Достоинство человека: опыт философско-антропологического осмысления: автореф. дис... канд. философ. наук: 09.00.13. Ростов-на-Дону, 2007. 29 с
- Якухно І.І. Етика: духовні засади. Навчально-методичний посібник. Житомир: Полісся, 2016. 198 с.

* * *

*Новохатько Аліна, аспірантка кафедри філософії
(наук. кер. – проф. Кравченко П.А.)*

ЕСКАПІЗМ У ВІРТУАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ ЯК ЖИТТЄВА СТРАТЕГІЯ

У сучасному соціальному бутті відбуваються глибокі і швидкі зміни. Суперечливість розвитку соціуму простежується на всіх рівнях – від індивідуального до глобального. Інтенсифікація комунікації супроводжується зростанням індивідуалізації і зростанням невизначеності та нестабільності. Одним із тенденцій даних змін є трансформація взаємодії між індивідом і соціумом. Інформатизація суспільства і стрімкий розвиток комунікацій також висувають нові вимоги до людини, а технологічний розвиток все більше впливає на соціальний розвиток.

Враховуючи те, що соціальна реальність конструюється і реконструюється людьми, залежить від їх свідомості і інтерпретацій, а сума суб'єктивних думок стає об'єктивною соціальною реальністю з інституційним порядком, який за допомогою легітимації дає людині можливість самоідентифікації; віртуальна реальність в цьому випадку може розглядатися

або як сфера конструювання соціальної реальності, або як автономна реальність. В цьому контексті сучасні віртуальні простори цікаві саме тим, що набувають рис соціальної реальності, а саме інтернет, який стає самостійною інтерсуб'єктивною реальністю, що дозволяє користувачам мережі брати участь в конструюванні віртуальної реальності, цікаву характеристику якої дає соціолог Саяпов В.О.: «Вона (реальність) віртуальна в тому плані, що за нею може стояти і щось реальне, і фікція, і симулякр. Вона реальна в тому плані, що стає реальною соціальною силою, яка впливає на спосіб життєдіяльності людей, їх стиль повсякденному житті» (Саяпов, 2013, с. 180), а отже, ця реальність створює новий тип людини, чия свідомість детермінована не тільки соціально, а вже й віртуально і віртуальний простір сприймається людьми як соціальний. З одного боку, у віртуальній реальності люди можуть виконувати ті ж дії, що і в фізичній реальності: знайомитися, спілкуватися, знаходити нових друзів, робити покупки і т.д. З іншого боку, у цих дій є своя специфіка в віртуальним просторі. Більше того, людині стають доступні і ті дії, які у фізичному світі неможливі, а коли людина соціалізується в кіберпросторі, соціальна реальність релятивізується, а у самої людини виникає позиція стороннього спостерігача. Це люди, які або бачать можливість переміщення між доступним світами і внаслідок цього свідомо конструюють своє «Я». Це може привести до того, що у людини сформується зневажливе ставлення до норм і цінностей суспільства, в якому він живе. Зважаючи на це, можна говорити про масове розповсюдження цинізму та нігілізму в якості життєвої стратегії людей, які засвоїли в процесі соціалізації етичні норми і ідеали, але в повсякденному житті керуються прагматичними міркуваннями.

Коли людина соціалізується в кіберпросторі, соціальна реальність релятивізується, а у самої людини виникає позиція стороннього спостерігача. Віртуальна реальність - це не тільки одна з сфер соціальної реальності, але також величезна кількість автономних ескапістських соціокультурних просторів, які впливають на життєві практики людей і існуючі соціальні інститути. Більш того, процес віртуалізації сприяють заміні реальних практик на віртуальні і дозволяє з'явитися абсолютно новим практикам, існування яких можливе тільки у віртуальному просторі.

Оскільки віртуальна реальність дає людям можливість конструювати власний соціально-культурний простір, необхідно розглянути втечу в такий простір в якості однієї з життєвих стратегій. роль уяви в сьогоdnішньої повсякденному житті, яка на відміну від фантазії, є підставою для дії, адже саме електронні засоби комунікації надають нові ресурси і задають нові рамки для конструювання віртуальних просторів і формування ідентичності, а технологічні зміни останніх десятиліть привели до зрушення, внаслідок якого уяву стало колективним соціальним фактом». Такий розвиток подій є основою множинності уявних світів. У мінливому світі з'являються нові життєві стратегії. Ескапізм у віртуальній реальності - одна з них.

Про можливості та небезпеки ескапізму в кіберпросторі пише культуролог Шапінська К.М., яка розглядає віртуальний світ інтернету як частину постмодерної культури. На її думку, кіберпростір заповнений симулякрами, «які сучасна людина з радістю споживає, замінюючи ними реальний досвід, пов'язаний з труднощами, напругою і витратами» (Шапинская, 2013, с. 23).

Виходячи з цього можна стверджувати, що можливість, яку отримує людина - це можливість створення іншої ідентичності у віртуальному світі. Головна небезпека якої полягає в тому, що людина може стати залежною від цього світу, оскільки багатьом людям стає все важче повертатися в рутинну повсякденність.

Підбиваючи підсумки зазначимо, що віртуальне мережеве співтовариство може впливати на переконання, погляди людини, на його поведінку в реальному житті. Відсутність в світі об'єктів і перенесення в світ віртуальних образів змінює сутність індивіда, так як він в меншій мірі пов'язаний із соціальною відповідальністю, повсякденними турботами, моральними вимогами. Спільнота стає транслятором моделей поведінки, стандартів і установок, і в цьому бачити прояв продуктивного ескапізму. Люди спочатку створюють віртуальні спільноти та групи в мережі інтернет, а потім ці віртуальні групи переносяться в повсякденність і стають частиною соціальної дійсності, що в сучасному суспільстві стрімко набуває рис соціального ескапізму. Так, віртуальна реальність все більше набуває рис реальної віртуальності.

Список використаних джерел

- Медведев А.М. Особенности формирования жизненной стратегии современной молодежи. *Мир современной науки*. 2012. №4. С. 42–49.
- Николаева Е.М. Социальное становление личности в условиях коммодификации: инфляция социальной реальности. *Учёные записки Петрозаводского государственного университета*. 2015. №1. С. 73–78.
- Рыков Ю.Г. Виртуальное сообщество как социальное поле: неравенство и коммуникативный капитал. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2014. №4. С. 31–39.
- Скирдачева Е.А. Эскапизм в социологии: разработка понятия и определение социальных практик. *Современная социологическая методология*. 2017. №3. С. 98–106.
- Саяпов В.О. Искусственная социальная виртуальная реальность и её воздействие на социокультурное пространство современного общества. *Грамота*. 2013. №4. С. 178–186.
- Шапинская Е.Н. Эскапизм в киберпространстве: новые возможности и опасности. *Культурологический журнал*. 2013. №12. С. 20–38.
- Turkle S. Alone together: why we expect more from technology and less from each other. New York: Basic Books, 2011.

* * *

*Ревека Денис, студент I курсу
(наук. кер. – ст. викл. Штепа О.О.)*

ШИКАНА ЯК ФОРМА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ: ПОНЯТТЯ ТА МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ

Низький рівень правової культури населення, неефективність правоохоронних органів, корумпованість державного апарату є надзвичайно сприятливим середовищем для розквіту цього негативного явища. Саме тому вкрай важливим є правильне та своєчасне визначення зловживання правом в поведінці індивіда, його профілактика та притягнення до відповідальності винних у його скоєнні осіб.

Одним з найбільш поширених різновидів зловживання правом є шикана. Шикана - це особливий вид зловживання правом, що здійснюється з прямим умислом та єдиною метою завдати шкоди іншій особі. Слід зазначити, що шикана була визначена у законодавстві зарубіжних країн. Однак, у законодавстві України термін шикана не закріплений, що є його суттєвим недоліком. Характерними ознаками шикани є: заподіяння шкоди іншій особі; прямий умисел; протиправність; об'єктом посягання є майнові та особисті немайнові права і інтереси суб'єктів правовідносин; наявність шкоди; вина (Ляшенко, 2014, с. 17).

На слухну думку О. Рогача, механізм протидії проявам зловживання правом, зокрема шикани, повинен здійснюватися за наступними напрямками:

I. Ідеологічний напрямок, який включає в себе розроблення правової ідеології, підвищення рівня суспільної та правової свідомості, правової культури, правової освіти населення тощо. Розширення українського суспільства та відсутність чіткої державної ідеології, на думку дослідника, зумовили руйнування загальної системи цінностей та сприяли тому, що на сьогодні кожний прошарок суспільства має власні орієнтири належної поведінки. Правові приписи, встановлені державними органами, але які не мають підтримки у населення, не завжди розглядаються як пріоритети при визначенні моделі поведінки.

О. Рогач наголошує, що з метою підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення, створення належних умов для набуття громадянами необхідного обсягу правових знань, формування у них поваги до права, забезпечення їх конституційного права знати свої права й обов'язки в Україні затверджено Національну програму правової освіти населення, якою передбачено подальше створення необхідних умов для набуття широкими верствами населення правових знань і навичок у їх застосуванні, забезпечення доступу громадян до джерел правової інформації. Вона спрямована на формування високого рівня правової культури та правосвідомості особи, її ціннісних орієнтирів і активної позиції як члена громадянського суспільства. Під правовою освітою населення Національна програма пропонує розуміти «здійснення комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків» (Рогач, 2011, с. 654-655). На жаль, різке зменшення в останні роки кількості правничих навчальних курсів у вітчизняних навчальних закладах однозначно не сприяє підвищенню рівня правової культури населення.

Крім того, автор вважає, що раціоналізація національного судочинства сприятиме реалізації принципу незалежності суддів, оскільки справді незалежним від будь-якого свавілля суддя може бути лише в тому разі, коли він здатний приймати правильне рішення з тих чи інших проблем. А сприяння правильному розв'язанню проблем і є призначенням науки, у тому числі і юридичної (Рогач, 2011, с. 656).

II. Нормативно-правовий напрямок, який направлений на підвищення якості законодавства та правотворчої техніки. О. Рогач дотримується точки

зору, що недосконалість і суперечливість вітчизняного законодавства негативно позначається на роботі всіх гілок влади, значно ускладнює вирішення завдань, що стоять перед ними, суттєво знижує здатність правових актів ефективно урегулювати суспільні правовідносини, послаблює режим законності, негативно впливає на рівень правопорядку в країні, заважає реалізації прав і свобод людини, знижує авторитет закону серед громадян, що а свою чергу призводить до нігілістичних настроїв.

Вчений приходиться до висновку, що недосконалість законодавства сприяє зловживанню правами. Колізії між правовими нормами ведуть до порушення системності правового регулювання, тим самим знижується його ефективність, створюється сприятливий ґрунт для зловживання. Суперечливість законодавства стає своєрідним каталізатором, що спонукає, підштовхує індивіда із нестійкою правовою свідомістю до вчинення зловживань (Рогач, 2011, с. 657). Отже, одним з провідних напрямів державної політики в нормотворчій сфері має стати усунення правових колізій з вітчизняного законодавства.

III. Функціонально-правовий напрямок. Передбачає, з точки зору О. Рогача, підняття рівня правозастосування, покращення рівня законодавчої техніки, забезпечення максимально можливого обсягу реалізації норм права на рівні використання, виконання та дотримання норм права. Одним із актуальних питань сьогодення, на його думку, є дослідження проблем термінологічного апарату в українському законодавстві. Роль юридичних термінів в праві надзвичайно велика. Вони є найважливішим засобом законодавчої техніки. Чим багатший термінологічний фонд, докладніше оброблена і ширше використовується спеціальна законодавча термінологія, тим в більшій мірі досягаються стійкість, визначеність і лаконічність закону. Використання та застосування термінологічного апарату повинно відповідати певним правилам та вимогам. Дотримання цих вимог дасть змогу ефективно тлумачити та застосовувати нормативно-правові акти, підвищить їх розуміння, сприятиме чіткості та визначеності їх формулювань і тим самим буде ефективним механізмом попередження зловживання правом (Рогач, 2011, с. 658).

Не можна в даному контексті не згадати і заходи, що пропонуються для протидії зловживанню правом відомими правознавцями Р. Калужним та І Андрущенко:

- внесення до чинного законодавства норми яка б чітко та змістовно тлумачила юридичний термін “зловживання правом”;
- визначення меж реалізації права відносно проблеми зловживання правом, адже відсутність меж неминуче призведе до відсутності відповідальності;
- віднесення правової категорії “зловживання правом” до кримінально караних (Калужний, 2006, с. 22).

Таким чином, шикана як форма зловживання правом потребує подальшого дослідження з метою вироблення ефективного механізму протидії її вчиненню учасниками правовідносин та відновлення порушених в результаті таких дій прав та законних інтересів інших осіб.

Список використаних джерел

- Ляшенко Р. Шикана як особливий вид зловживання правом. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. №2. С. 15-21.
- Рогач О.Я. Механізми протидії проявам зловживання правом. *Форум права*. 2011. №3. С. 654-660.
- Калюжний Р.А. Зловживання правом: сутність та шляхи протидії. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. №8. С. 16-22.

* * *

*Супрун Геннадій, аспірант кафедри філософії
(наук. кер. – доц. Усанова Л.А.)*

**КОНФЛІКТ ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА (ЗГІДНО З ТЕОРІЄЮ
СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ Р. ДАРЕНДОРФА)**

Протягом майже трьох десятиліть незалежності, Україна перебуває в стані активних політичних, економічних і соціальних перетворень. Саме в подібні перехідні періоди суспільство характеризується наявністю динамічних змін і трансформацій, руйнуванням раніше створених базисів і формуванням нових тенденцій розвитку, що призводить до виникнення невідворотних конфліктів і соціального напруження. Аналіз такого явища як «соціальний конфлікт», в розрізі сучасного державотворення України, є актуальним, адже те, наскільки вдало регулюються соціальні протиріччя і є показником рівня готовності державного апарату до викликів суспільства.

Слід відзначити, що уявлення про ідеально зрівноважену систему соціального функціонування є недолугими, адже в ситуації, коли всі мають закріплене за собою місце, виконують чітко встановлені функції і ролі - в соціумі відбуваються застійні процеси, адже відсутність конфліктів не є показником «правильно впорядкованого суспільства». Більше того, такої «рівності» можна досягнути лише шляхом терору, насилля й тоталітаризму, адже в кожному суспільстві незгоди і конфлікти є завжди, а сам соціум побудований на використанні одних іншими: «Суспільство означає наявність влади, а з влади витікає нерівність (Дарендорф, 2002, с. 41). Право на демонстрацію незгоди (законодавчо закріплені норми соціальних прав на мирний мітинг) є проявом відкритості і готовності суспільства до змін, до реформування раніше усталених норм і звичаїв: «Суспільний договір не є чимось вічним, він формується щоразу новим поколінням... Можливість конфліктувати, незалежно від того, яке значення це має для їх учасників, це вже свобода? Якщо говорити узагальнено, то сам так» (Дарендорф, 2002, с. 33).

Центральне поняття дослідження - це «соціальний конфлікт», який Р. Дарендорф трактує як «будь яку взаємодію між сторонами, що можна охарактеризувати через об'єктивні («латентні») чи суб'єктивні («явні») протилежності» (Дарендорф, 1994, с. 14). І якщо К. Маркс основу конфліктів вбачав в класовій боротьбі, яка полягає у відношенні до власності на засоби виробництва, то Р. Дарендорф не прив'язує соціальні протиріччя лише до економічної сфери, а дещо розширює розуміння поняття в своїй монографії

«Соціальні класи і класовий конфлікт в індустріальному суспільстві», вводячи в обіг такі фактори, як влада і панування, що випливає із структури соціальних ролей. Власність на засоби виробництва є лише одним із проявів панування: не варто ігнорувати вплив на індивіда громадського суспільства, держави чи соціальних формувань.

Трактування конфлікту як негативного явища є доволі поширеною позицією, але окрім деструктивного характеру, протиріччя несуть за собою і конструктив, який полягає у визнанні сторонами проблеми і праці над її усуненням (або мінімізацією кризових явищ). Робота ж з ядром непорозуміння шляхом їх викоринення призводить лише до зворотної дії: «Той факт, що протиріччя може бути придушеним, без сумніву, є доволі застарілою думкою керуючих установ... проте безліч тих, хто до сьогоднішніх днів слідує цьому принципу. Саме придушення є не тільки аморальним, але й неефективним способом взаємодії з соціальними конфліктами. В тій мірі, з якою соціальні конфлікти намагаються придушити, зростає їх потенційна злякисність» (Дарендорф, 1994, с. 145). Саме недотримання вищезазначених норм щодо регулювання конфлікту і зумовили загострення ситуації в Україні наприкінці 2013 - на початку 2014 року, коли керівництво країни, проігнорувавши соціальну напруженість і незгоду в суспільстві, намагалось придушити конфлікт силовим способом. В подальшому події вийшли за межі мирного протесту і перетворились в збройні зіткнення з масовими жертвами громадян. В основі вирішення конфлікту повинні лежати лише мирні способи, насильство є недопустимим: «Можливо, конфлікт є основою всіх речей, тобто руйнівною силою змін, але конфлікт не повинен бути війною. Напевно, в раціональному регулюванні соціальних конфліктів і полягає одне із центральних завдань політики» (Дарендорф, 1994, с. 147).

Існування суспільства, в якому б не було протиріччя – неможливе, та важливо обирати вдалі методи, які б дозволили вирішувати конфліктну ситуацію ненасильницьким методом. Згідно з позицією німецького соціолога, конфлікт не можна усунути – єдиним варіантом є його регулювання (зادля недопущення силових проявів, як вказано вище), і ніяк не уникнення причин його виникнення: «Де існує суспільство, там є конфлікти. Форми регулювання мають вплив на ненасильницький елемент протиріччя. Конфлікт, який регулюється, є пом'якшеним в деякій мірі, хоча існує незмінним і може бути надзвичайно інтенсивним, він відбувається у формах, які вживаються з неперервністю мінливої соціальної структури» (Дарендорф, 1994, с. 143).

Популісти, які своїми діями намагаються представити ілюзію вирішення конфлікту як такого, є каталізатором поглиблення протиріччя, адже суперечності були і будуть завжди, а причини, які їх породжують, не створюються з нічого. Підтвердженням даної позиції є наступне твердження: «Соціальні конфлікти, тобто систематично виникаючі з соціальної структури протиріччя, принципово неможливо «вирішити» в сенсі кінцевого усунення їх причини. Той, хто намагається назавжди вирішити конфлікти, скоріш за все, піддається небезпечній спокусі, шляхом використання силових методів, вразити інших, що йому вдалось «вирішити» протиріччя, що по своїй природі речей не може бути успішним. «Єдність народу» і «безкласове суспільство» - це лиш два із багатьох проявів придушення конфліктів під видом їх вирішення» (Дарендорф, 1994,

с. 145). Марксизм-ленінізм, будучи офіційною партійною та державно-політичною ідеологічною доктриною СРСР (куди входила й Україна), є яскравим прикладом способу організації «ривності всіх».

Реагувати на соціальні конфлікти потрібно слідуючи чіткому механізму регуляції їх проявів, створенням умов задля їх контролю, що в кінцевій меті має забезпечити плавний перебіг загострення суперечностей і їх вирішення на користь майбутніх трансформацій. Ральфом Дарендорфом представлено механізм реакції і регулювання конфліктних проявів, що повинно забезпечити мінімізацію насильницьких актів: «Для успішного регулювання конфліктів необхідно щоб:

- конфлікт, а також окремі протиріччя, визнавались усіма учасниками як невідворотні, більш того – як виправдані і вмотивовані;
- будь яке втручання в конфлікти повинно обмежуватись регулюванням їх проявів, необхідно відмовитись від марних спроб подолання їх причин;
- виділити форми прояву конфліктів і використовувати їх варіативність для контролювання;
- учасники погоджуються на «правила гри», відповідно з якими вони погоджуються врегулювати протиріччя (Дарендорф, 1994, с. 145-146).

Необхідно вказати на те, що під «правилами гри» розуміється ряд механізмів, завдяки яким конфлікуючі сторони будуть слідувати задля врегулювання існуючих протиріч. До них Р. Дарендорф відносить переговори, посередництво і арбітраж. Саме на громадянське суспільство покладена роль посередництва між інтересами громадян і державою, завдяки чому непорозуміння повинні вирішуватись не силовими методами, а виключно з позиції верховенства права. Якщо брати до уваги міжнародні оцінки, то громадянське суспільство України відстає в своєму розвитку від країн Європи. Запорукою належного регулювання конфліктних ситуацій є розвиток комунікації між суспільством і владою, що можливо через представництво громадських організацій. Саме вищезазначений алгоритм дій спроможний призвести до еволюції соціальної організації і впровадженню якісних змін, які відповідають вимогам сучасності: «Постійне завдання, сенс і наслідок соціальних конфліктів полягає в тому, щоб підтримувати зміни в глобальних суспільствах і їх частинах, сприяти цим змінам. Зміни можна назвати функцією соціальних конфліктів» (Дарендорф, 2002, с. 370).

Таким чином, соціальний конфлікт є невід'ємним проявом людського існування і особливо загострюється в період трансформаційних державних змін. Протиріччя в соціумі є сигналом не до замовчувань чи викорінення, а до їх вирішення шляхом використання регулюючих механізмів, які б при цьому не допустили насильницьких проявів (воєн, збройних протистоянь, революцій). Саме регуляторне вирішення конфліктів є шляхом до змін, які провокують еволюцію соціальної організації, що формується щоразу новим поколінням суспільства. Громадянське суспільство в Україні потребує модернізації, адже подібне формування повинно виконувати роль посередника в комунікації між громадянами й державою і бути адаптованим до викликів сучасності. Що ж до того, яку саме роль виконує конфлікт – позитивну чи негативну, то завдяки протиріччям відбуваються трансформації соціального характеру і саме це не

дозволяє суспільству «загнивати». Соціальний устрій являє собою замкнуте коло, де конфлікти провокують до змін, а зміни породжують нові суперечності.

Список використаних джерел

Дарендорф Ральф. Елементи теорії соціального конфлікту. *Соціологічне дослідження*. 1994. № 5. С. 142-147.

Дарендорф Ральф. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы. Ральф Дарендорф; пер. с нем. Л.Ю.Пантиной. М., 2002. 208 с.

Дарендорф Ральф. Тропы из Утопии. Работы по теории и истории социологии / Пер. с нем. Б.М.Скуратова и В.Л.Близнекова. М.: Праксис, 2002. 534 с.

* * *

*Шаульський Ігор, студент I курсу
(наук. кер. – ст. викл. Штепа О.О.)*

ВЧЕННЯ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО У ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДАХ АРИСТОТЕЛЯ

Стародавня Греція класичного періоду залишила у спадок сучасникам не лише надзвичайно багату матеріальну та духовну культуру, вражаючи за своїм потенціалом науку та різнопланову філософію, але і перші відносно цілісні та логічні уявлення про державу та право. Звісно, вчення стародавніх грецьких мудреців не можна порівняти з пізнішими досягненнями римських юристів, проте їх вклад в розвиток світової правової думки теж важко переоцінити. Напевно, найбільш видатним серед них можна вважати Арістотеля. Його праці «Політика», «Афінська політія» та інші стали настільними книгами багатьох наступних поколінь правників та державознавців.

Сутність держави Арістотель трактує, як «політичне спілкування» людей, що організуються заради загального блага. Держава – продукт природного розвитку, походить від первинних спілкувань – родини, селищ, об'єднання яких і утворює державу. Спілкування відрізняє людину, за природою своєю вона «істота політична» і не може існувати поза державним життям, поза державою. Вона за своїм значенням для людини стоїть вище природи родини, індивіда. Для Арістотеля держава – об'єднання вільних громадян (раби і «варвари» – не громадяни), спільно керуючих справами полісу на основі справедливості. У «Політиці» її автор, не називаючи імені свого вчителя, не погоджується з ним («Платон мені друг, але більший друг – істина»): при прогресуючій єдності держави вона перестав бути державою. Пропонованій Платоном спільності майна, дружин і дітей він протиставляє державу з безліччю індивідів і родин, із приватною власністю при спільному її користуванні. «Люди піклуються усього більш про те, - пише Арістотель, - що належить особисто їм; менш піклуються вони про те, що є загальним» (Історія..., 2007, с. 50).

І.Процюк наголошує, що найкращою формою держави Арістотель вважав політію, яка поєднувала б у собі основні принципи аристократії (добродійність), олігархії (багатство) і демократії (свободу). З його погляду, у моралі політії панує поміркованість, у майні — середній достаток, у владі — середній клас. Економічним базисом такої держави є лад, за яким переважає власність середніх розмірів, що дозволяє не тільки гарантувати самодостатність сімей, але й послабити протиріччя між багатством та бідністю. Це держава, де

серед вільного населення немає різкого протиставлення багатих й бідних, де може бути забезпечена солідарність вільних (Процюк, 2009, с. 23).

З точки зору С. Меленко Арістотель репрезентував органічну концепцію, порівнюючи державу з тілом людини та зазначаючи при цьому, що індивід може виконувати свої функції тільки як частина державного організму, без держави він перестас бути громадянином, фактично втрачаючи власну соціальну функціональність. Але мислитель, на його думку, мав на увазі «середнього» громадянина, який не уявляв власного існування поза державним організмом. На підтвердження цих припущень він наводить слова Арістотеля про те, що держава, яка складається з «середніх» людей, буде мати найкращий державний лад (Політика, 1295b, 28). У цьому випадку малоса на увазі не заснування нового полісу, якому можна було б надати нову конституцію, не досвід введення в існуючих полісах якогось досконалого у всіх відношеннях ладу, що кардинальним чином розходився б з існуючими формами державного правління, а придатне для всіх і порівнювано легко здійснюване виправлення діючих порядків. Саме цей проєкт Арістотель визначав «найбільш загальним для полісів» серед інших існуючих державно-управлінських форм (Меленко, 2012, с. 62).

В усякому державному ладі, згідно з вченням Арістотеля, основних елементів три: законодавчий орган про справи держави, другий – магістратури, третій – судові органи. Так лаконічно викладене уявлення про важливість поділу влади в державі.

У проєкті ідеальної держави в Арістотеля всі громадяни у своїй діяльності керуються принципом прекрасного, добродійності. Тут всього два класи – військовий і законодавчий. Перший зайнятий охороною поліса, другий – політичною діяльністю. Земля тут поділяється теж на дві частини: одна – у загальному користуванні всієї держави, інша – у приватному володінні громадян. Законодавець ідеальної держави повинен прагнути до того, щоб доставити громадянам дозвілля і мир, тобто кращі умови для політичної діяльності (Історія..., 2007, с. 51).

Ведучи мову про право, мислитель зазначав, що сутнісною характеристикою цього поняття є також і рівність, але не абсолютна, а відносна. Повнотою правового статусу він наділяв тільки громадян полісу, вказуючи на те, що «дійсно, люди більш благородного походження є громадянами з вищим соціально-правовим статусом, аніж люди без шляхетної генеалогії» (Політика, 1283a, 35) (Меленко, 2012, с. 62-63).

Істотною якістю закону в Арістотеля є його відповідність політичній справедливості і праву. «Усякий закон, - відзначає він, - в основі передбачає свого роду право». Воно повинно знайти своє вираження, втілення і дотримання в законі. Відступ закону від права означало б відхід від правильних політичних форм, виродження закону в засіб деспотизму. «Не може бути справою закону, - підкреслює він, - володарювання не по праву, всупереч праву; прагнення ж до насильницького підпорядкування, звичайно, суперечить ідеї права». Поєднання в законі авторитету розуму і державної сили робить його незамінним засобом регулятивного і виховного впливу як на моральних, так і на аморальних членів політичного спілкування. Людей, які керуються пристрастями, а не розумом,

можна утримати в рамках дозволеного лише покаранням: «пристрасть підкоряється не переконанням, а тільки силі» (Історія..., 2007, с. 51).

С. Меленко підкреслює, що цю тезу Арістотелем було сформульовано в контексті обґрунтування необхідності захоплення державою чужих територій. Тобто мислитель зазначав, що процес одностороннього поширення влади на чужі землі на основі закону є неможливим, не залежно від того, буде такий нормативний акт правовим чи ні, тому що у цьому випадку право, а відтак і закони будуть неповноцінними через те, що вони позбавляються ознак справедливості. У той же час насильницьке, незаконне захоплення земель суспільних державних утворень можливе навіть всупереч праву, тому що воно проводиться не на основі справедливості, а тільки для задоволення вигод різноманітного гатунку, а відтак не відповідає постулатам права у його класичній інтерпретації. У такому випадку закон буде неправим і несправедливим, а дії, що ґрунтуються на його основі, — неправомірними. Тобто тріада понять «закон», «справедливість» і «право» у своїй структурній сукупності покликана перешкоджати появі проявів насильства, яке, в разі його вчинення навіть на нормативній основі, апіорі не може бути правовим, а відтак і справедливим. Виходячи із зазначеного, автор вказує на те, що законодавство країни Арістотель поділяв на дві групи: законодавство, прийняте на основі права як мірило і виразник справедливості; нормативний матеріал, який приймається для задоволення меркантильних інтересів однієї особи, групи індивідів чи навіть держави у цілому, але не несе у собі ознаку справедливості та не є нормативним вираженням права (Меленко, 2012, с. 63).

Отже, виходячи з викладеного вище матеріалу, можемо відзначити суттєвий вклад Арістотеля у розуміння сутності держави і права як ключових соціальних інститутів. Зокрема, він першим у світовій науці здійснив поділ влади на три гілки, розробив вчення про обов'язковість «справедливості законів» та наголосив на необхідності державотворення на засадах демократизму, верховенства права та поваги до прав і свобод окремого індивіда – громадянина полісу.

Список використаних джерел

- Історія вчень про державу і право: Підручник / За ред. проф. Г.Г.Демиденка, проф. О.В.Петришина. Х.: Право, 2007. 390 с.
- Процок І. Становлення вчення про форму правління. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2009. Вип. 17. С. 21-34.
- Меленко С. Арістотель про соціальні основи держави. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 60-65.

* * *

КАФЕДРА ГЕОГРАФІЇ ТА МЕТОДИКИ ЇЇ НАВЧАННЯ

*Вишник Віталій, магістрант
(наук. кер. – доц. Шуканова А.А.)*

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ГЕОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПОЛІТИЧНІЙ КАРТІ СВІТУ

У географічній науці виник новий напрямок під назвою «геоконфліктологія», який досліджує геопросторові аспекти конфліктних ситуацій на політичній карті світу та розвивається на стику географії, політології, геополітики та інших наук. За визначенням В.О.Дергачова, геополітичний конфлікт – зіткнення протилежних геополітичних інтересів держав або об'єднань держав, який може проявлятися у формі політичного, економічного, військового, міжнаціонального, міжконфесійного конфлікту (Дергачев, 2009, с. 229). Водночас автор розглядає військовий конфлікт як одну із форм вирішення міждержавних протиріч за допомогою військової сили. Тому на наш погляд при класифікації конфліктних ситуацій доцільно окремо визначати форми за причинами (політичні, економічні, міжнаціональні, міжконфесійні) та форми за способами їх розв'язання (військове або мирне врегулювання).

Будь-який конфлікт може мати різний масштаб прояву – глобальний, регіональний, державний, локальний. Прикладами прояву конфліктів найменшого територіального охоплення можуть слугувати суперечки щодо входження окремих населених пунктів Полтавської області до складу об'єднаних територіальних громад. Проте термін геополітичний, стосується насамперед глобального і регіонального рівнів, коли має місце зіткнення інтересів окремих держав (наприклад, арабо-ізраїльський конфлікт) чи їх об'єднань (наприклад протистояння НАТО і ОДКБ країн СНД).

За означенням терміну «геополітика» – це наука про глобальні простори, про глобальний вимір політичних, економічних та інших процесів та мистецтво керування ними. Серед сучасних політичних процесів на глобальному рівні переважають дезінтеграційні процеси. Так на політичній карті світу за останні тридцять років розпалася велика кількість держав: СРСР, Ефіопія, Чехословаччина, Югославія, Судан, а також створені передумови для розпаду ще ряду країн. Тенденції до інтеграції у світі значно слабші: за цей час був лише один випадок об'єднання кількох країн в єдине державне утворення (ФРН і НДР у 1990 р.).

У контексті нашого дослідження ми розглядаємо дезінтеграційні процеси на політичній карті світу як різні способи вияву геополітичних конфліктів. Розрізняють такі форми дезінтеграції як сепаратизм, регіоналізм і автономізм. Сепаратизм – це вища стадія процесу дезінтеграції, нерідко відрізняється найбільшим динамізмом і активністю. Нижчі стадії цього процесу – регіоналізм і автономія безпосередньо не призводять до відокремлення території від єдиної держави. Регіоналізм – це стадія розвитку дезінтеграції, в межах якої незадоволені своїм становищем етнічні та регіональні групи виступають за реформи в рамках існуючого державного устрою, домагаючись визнання культурної самобутності району, більшої економічної самостійності.

Автономізм трактується як рух за самовизначення етнічних груп і регіонів на базі автономії – права на самостійне управління якою-небудь частиною держави, закріплене конституцією або іншими правовими нормами. Від регіоналізму автономізм відрізняється більш широким набором вимоги політичної, культурної та економічної самостійності, а від сепаратизму – відсутністю вимог повної державної незалежності і боротьбою за визнання прав регіону на самоврядування в межах існуючої держави.

В дослідженнях фахівців з політичної географії Колосова В. О. і Мироненка М. С. сепаратизм пов'язується з проблемою територіальної ідентичності населення, тобто його самосвідомості (Колосов, 2001, с. 258-335). Головні види територіальної ідентичності – етнічна і національна (політична, державна), можуть бути в гармонії, але нерідко знаходяться в гострому конфлікті, від виходу з якого залежить система політичних кордонів (Колосов, 2001, с. 336). В публікаціях вітчизняного науковця доктора географічних наук М.С. Дністрянського не використовується термін «сепаратизм», проте на підставі аналізу його робіт, ми дійшли висновку, що це один із напрямків етнополітичної боротьби, коли ставиться питання про зміну статусу культурно-самобутніх територій (від широкої автономії до державного суверенітету) (Дністрянський, 2011, с. 168). При цьому етнополітична боротьба часто призводить до внутрішньодержавних громадянських конфліктів. Важливим застереженням автора є те, що негативна оцінка національно-політичних рухів і звинувачування їх у провокуванні політичної нестабільності, в ескалації воєнних конфліктів, є перебільшеними, адже найбільші війни у ХХ ст., міждержавні конфлікти є насамперед наслідком гегемонізму, імперських та великодержавних амбіцій (Дністрянський, 2011, с. 167).

Узагальнивши вказані підходи ми дійшли висновку, що сучасний сепаратизм є проявом внутрішньодержавних дезінтеграційних етнополітичних процесів. У політико-географічному аспекті сепаратизм характерний для тих регіонів, де помітною є невідповідність етнічних меж (за Дністрянським М.С.) або територіальної ідентичності (за Колосовим В.О. і Мироненком М.С.) та політичних кордонів.

Отже, сучасні геополітичні конфлікти, в першу чергу, можуть бути класифіковані за причинами, масштабами прояву і способами розв'язання.

Список використаних джерел

- Дергачёв В.А. Геополитический словарь-справочник. К. : КНТ, 2009. 592 с.
Дністрянський М.С. Геополітика: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 436 с.
Колосов В.А. Геополитика и политическая география: учебник для вузов. М.: Аспект Пресс, 2001. 479 с.

* * *

ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ РАКЕТО-КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ (НА ПРИКЛАДІ СПІЛЬНОГО ПРОЕКТУ УКРАЇНИ ТА КАНАДИ)

У наш час все більшу роль у розвитку суспільства відіграє стан ракетно-космічної галузі. Серед найрозвинутіших країн немає жодної, яка б не приділяла уваги освоєнню космосу. Після прийняття закону щодо регулювання космічної діяльності в Україні з'явилася можливість не лише брати участь у проектах інших країн, а й створювати власні, спрямовані на розвиток вітчизняної науки. За останні роки роль ракетно-космічної промисловості в структурі господарства, як України, так і світу, поступово збільшується. Тому стає актуальним більш глибоке вивчення даної галузі та її вплив на стан довкілля.

Мета публікації полягає у визначенні потенційних проблем розвитку ракетно-космічної галузі та негативних наслідків для навколишнього середовища (на прикладі спільного проекту України та Канади).

Розвиток космічного виробництва призвів до виникнення світового ринку космічних товарів і послуг. Масштаби і тенденції розвитку цього ринку оцінюють як за кількісними показниками – обсягом і типами товарів і послуг, їх частці в загальній продукції країн, так і за якісними критеріями – ступеня їх складності і наукоємності. У другій половині 1990-х рр. сектор світового ринку, що поєднує космічні товари і послуги, виявився дуже прибутковим і особливо швидкозростаючим. У структурі цього ринку перше місце займають супутникові комунікації, друге – дистанційне зондування і третє – геоінформаційні системи (ГІС) (Максаковский, 2003).

Одним з найважливіших напрямків останніх років є міжнародне співробітництво в галузі освоєння космосу між провідними розвиненими країнами. Комерційні запуски ретрансляційних супутників зв'язку в основному здійснюються трьома країнами: Росією, США, Францією, що володіють в даний час найбільш потужними космічними потенціалами, включаючи виробництво ракет і наявність космодромів (Росія – Байконур, США – мис Канаверал, Франція – Французька Гвіана). Ці країни виводять на орбіту навколо Землі комерційні супутники на замовлення інших країн або приватних телекомунікаційних компаній. А до подібних послуг широко вдаються країни Західної Європи, Японія, Бразилія та інші (Сотрудничество...). Співпраця з іншими країнами є перспективним напрямком в розвитку ракетно-космічної промисловості. Так, у 2017 р. на державному рівні було підписано угоду про спільний проект України та Канади. Його суть полягає у співпраці Канадської компанії «Maritime Launch Services» (MLS) та Українського ДП «Південне». Українська сторона має розробити та постачати необхідну кількість ракетоносів Циклон-4М. Канада в свою чергу зобов'язується збудувати на території Нової Шотландії (одна з провінцій Канади) космодром для запуску цих ракетоносів. Перший запуск планується в 2021 р., з подальшим нарощування темпів до 8 запусків на рік.

На сьогоднішній день уже затверджено план будівництва космодрому. У березні компанія MLS подала на розгляд звіт, в якому детально описується очікуваний вплив запусків на екологічну обстановку. У 475-сторінковому документі розглянуті всі можливі сценарії аварій і їх наслідки для

навколишнього середовища. В основному занепокоєння представляв той факт, що друга ступінь Циклону-4М в якості палива використовує токсичні гідразин і амін. Однак компанія запевнила, що навіть при найгіршому результаті наслідки будуть тимчасовими і усунутими за короткий час, а місцевим жителям і природі в цілому нічого не загрожуватиме. Міністерство навколишнього середовища Нової Шотландії дало добро на будівництво космодрому, але з низкою умов. MLS повинні будуть надати плани з моніторингу та захисту навколишнього середовища від наслідків діяльності космодрому. Також компанія повинна подати детальний план «реабілітації» місцевості, яку потрібно буде провести, коли діяльність космодрому підійде до кінця. Крім цього MLS потрібно отримати дозвіл від Міністерства земельних ресурсів та лісового господарства на оренду землі. Також компанія планує найближчим часом закрити перший раунд зовнішнього фінансування (Alpha Centauri...).

Українська частина угоди також поступово виконується. ДП «Південне» (м. Дніпро) успішно провело стендові вогневі випробування третього ступеня ракетноносія середнього класу «Циклон-4». Ці випробування цілого ракетного модуля – перші в новітній історії України. Випробування пройшли 23 серпня 2019 р. і визнані успішними. Під час тестів двигун включався п'ять разів, а всі системи відпрацювали штатно, як і було заплановано конструкторами КБ «Південне». Це заключні і найважливіші випробування перед першими польотами третього ступеня ракети-носія «Циклон-4» – саме цей модуль буде працювати безпосередньо в космосі і виводити супутники на цільову орбіту (SpaceQ...).

Таким чином можна побачити важливість оцінки впливу ракето-космічної галузі на навколишнє середовище. На стадії планування розглядаються всі можливі негативні наслідки та шляхи їх запобігання або подолання. Хоча такий контроль і займає достатньо багато часу він є необхідним для розвитку галузі та зменшення її негативного впливу на довкілля.

Список використаних джерел

- Максаковский В. П. Географическая картина мира: В 2 кн. Кн. 1: Общая характеристика мира. М.: Дрофа, 2003. 496 с.
- Сотрудничество в области освоения космоса и мирового океана. Режим доступа: <http://mezhdunarodnye-otnosheniya-1.odn.org.ua/148.htm>
- Фельдман В. «Дніпро» плине у космічний океан. *Демократична Україна*. 25 липня 2014. С. 9.
- Alpha Centauri. Режим доступа: <https://thealphacentauri.net/>
- SpaceQ. Режим доступа: <http://spaceq.ca/canadian-spaceport-in-nova-scotia-gets-environment-ministry-approval-to-move-forward/>

* * *

*Колотій Аліса, студентка II курсу
(наук. кер. – проф. Вішнікіна Л.П.)*

ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ОСВІТІ ШРІ-ЛАНКИ

Демократична Соціалістична Республіка Шрі-Ланка посідає одне із перших місць за якістю освіти в Азії. Враховуючи те, що на порівняно невеликому острові мешкає понад 21 млн. осіб, щільність населення складає 328

осіб на 1 кв. км., а народжуваність у країні становить близько 16 осіб на 1000 ланкійців, виникає запитання: «Які особливості освітньої політики дозволяють забезпечувати надання якісних освітніх послуг населенню?». Варто зазначити, що за даними Організації Об'єднаних Націй, у 2025 році чисельність населення Шрі-Ланки становитиме понад 23 млн осіб, а до 2050 року – понад 25 млн осіб (Населення Шрі-Ланки...).

Окреслимо основні особливості освітньої системи країни. Навчання у загальноосвітніх школах є безкоштовним. Діти йдуть до першого класу починаючи з п'ятирічного віку. Більшість шкіл фінансово підтримується і поділяється на три категорії – національні, провінційні та монастирські школи. Національні школи знаходяться під безпосереднім контролем Міністерства освіти країни і мають пряме фінансування з його боку. Таких шкіл лише 350, вони були створені у колоніальний період, мають високий рівень освіти і належать до групи елітних шкіл. Більшість ланкійських шкіл – провінційні. Вони фінансуються і контролюються місцевими ланками влади. Вони страждають від недостатньої кількості вчителів і мають нижчий рівень якості освіти ніж національні школи. Монастирські школи (Priven) є коледжами для освіти буддійських священиків. Вони схожі на семінарії і завжди були центрами середньої і вищої освіти для мирян. Наразі 561 монастирська школа фінансується і підтримується Міністерством освіти. Молоді священики після закінчення такої школи можуть отримати доступ у державні університети, з метою забезпечення здійснення релігійних досліджень у майбутньому (Економіка Шрі-Ланки...).

Щодо вищих навчальних закладів, то їх у Шрі-Ланці налічується одинадцять, більшість з яких – безкоштовні. Кращими з них вважаються: університет Коломбо, Пераденія, Келанія, Джафна, Моратуви та інші. Крім цього, у Шрі-Ланці є два вищі навчальні заклади, які знаходяться під опікою Міністерства освіти – Буддасравака Бхікшу і Буддистсько-палійський університет (Економіка Шрі-Ланки...).

Особливістю здійснення навчального процесу у школах є використання туристичних ресурсів країни. З цього приводу варто зазначити, що провідну роль в економіці країни відіграє туризм. У 1966 році уряд створив раду з туризму Шрі-Ланки (Цейлону), яка несе відповідальність за активізацію туристичної індустрії. Відтоді туристичні потоки в країну зростають високими темпами. Основними об'єктами таких потоків є морські курорти із прибережних районів південно-західної частини регіону та гірський курорт Нуvara-Елія. Крім того, багатьох туристів приваблюють древні міста, історичні культурні центри, чайні плантації в гірських регіонах острову, природні заповідники і розплідники слонів та черепах (Грибова, 2003).

Усі названі вище об'єкти використовуються освітніми закладами для проведення екскурсій, уроків з історії та географії рідного краю. Особливо відвідуваним учнями є Ботанічний сад у передмісті міста Канді – Перадемії. Цей ботанічний сад є найбільшим в Азії. Перебуваючи на його території учні знайомляться із рідкісними пальмовими алеями, з величезною кількістю різних видів тропічної рослинності. Тут представлена флора з усього тропічного світу (одних тільки орхідей понад 1000 видів). Через ріку Махавелі, що протікає по саду, перекинтий вузький висячий міст, який гойдається під ногами пішохода,

що йде із завмиранням серця по хиткій споруді. Невід'ємною частиною парку є летючі лисиці – крилани, які гронами звисають з високих дерев (Освіта UA Географія...).

Велике значення в екологічній освіті учнів має відвідування розплідників слонів. Слони посідають важливе місце в житті країни, тому в місті Піннавела був створений державний слонувий розплідник. Сюди поступають молоді слоненята, що залишилися без батьків. У розпліднику слоненята, наймолодшим із яких 4 місяці, дістають невелику освіту, після чого деяких з них відправляють до зоопарків різних країн світу, інших навчають для роботи на Шрі-Ланці. У розпліднику дітям надається унікальна можливість з близької відстані спостерігати за цими тваринами і, якщо пощастить, погодувати найменших маленьких слоненят молоком із пляшки. Такий досвід назавжди залишає слід у душах дітей, формує гуманістичне ставлення до довкілля та людської діяльності у ньому.

Відвідування учнями Анурадхапури – однієї із раніше існуючих столиць Шрі-Ланки, впливає на їхню громадську свідомість. «У той час як європейська культура перебувала в зародковому стані, тут вже було розвинене місто, в якому процвітали мистецтво, гуманітарні науки, гідравлічні технології і, звичайно ж, буддизм» (Туристичні об'єкти..., с. 24).

Отже, використання туристичних ресурсів у практиці навчання учнів дозволяє суттєво підвищувати якість освіти у школах різних типів Шрі-Ланки. Такий напрям підвищення якості освіти і формування ключових компетентностей учнів варто вивчати, впроваджувати і розвивати в освітньому просторі України.

Список використаних джерел

- Населення Шрі-Ланки. Електронний ресурс: <http://peopleandcountries.com/article-1868-1.html> (02.03.2020)
- Освіта у Шрі-Ланці. Електронний ресурс: <http://peopleandcountries.com/article-1868-1.html> (02.03.2020)
- Економіка Шрі-Ланки. Електронний ресурс: http://be5.biz/makroekonomika/profile/lk.html#t_structure (02.03.2020)
- Грибова Т. Легенда Львиной Скалы. *Вокруг света*. 2003. №12. С. 22-33.
- Освіта UA. Географія. Електронний ресурс: <http://tu.osvita.ua/vnz/reports/geograf/23507/> (02.03.2020)
- Туристичні об'єкти Шрі-Ланки. Електронний ресурс: <https://www.rozavitriv.com/sri-lanka> (02.03.2020)

* * *

*Онищенко Віктор, магістрант
(наук. кер. – доц. Єрмаков В.В.)*

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕВО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Полтавщина належить до групи областей із високим рівнем сільськогосподарського виробництва, розвиток якого зумовлений сукупною дією як природних так і господарських чинників. Певні зміни відбулися у цій галузі за період здійснення ринкових реформ.

На основі аналізу показників галузевої і територіальної структури сільського господарства Полтавської області за останні двадцять років, від початку ринкових реформ, ми виділили кілька етапів її динаміки і тенденцій розвитку.

Перший етап розпочався від першої половини 90-х рр. ХХ ст. і тривав до кінця цього десятиліття. Для нього характерним є успадкування галузево-територіальних пропорцій і процесів від попередніх етапів господарського розвитку Полтавщини за радянських часів.

Змістом цього етапу є остаточне складання сучасної структури сільськогосподарського виробництва області, провідними галузями якого є вирощування зернових культур, цукрового буряка, соняшника і яке дає основний обсяг прибутків аграрної сфери. В структурі посівних площ визначальними в області є зернові і кормові культури, на які припадає до 80% загальної площі посівів. При цьому саме зернове господарство відіграє провідну роль у сільськогосподарському виробництві Полтавщини. Основними галузями тваринництва Полтавської області є скотарство свинарство, птахівництво. Крім того, в області набули поширення кролівництво, конярство, бджільництво, хутрове звірівництво, ставкове рибництво.

Для цього ж етапу характерним є складання на території області чотирьох спеціалізованих сільськогосподарських районів: Центрального (цукробуряково-зернового з м'ясо-молочним скотарством і виробництвом соняшнику), Північного (картоплярсько-буряко-зернового з молочно-м'ясним скотарством), Південного (зерново-бурякового з м'ясо-молочним скотарством, розвинутим свинарством, вівчарством і виробництвом соняшнику) та Пріміського (молочно-овочево-картоплярського з розвинутим птахівництвом). Ці райони визначають основні особливості сучасної територіальної структури сільськогосподарського виробництва області.

Другий етап хронологічно припадає на першу половину і середину 2000-х рр. і характеризується закріпленням галузево-територіальних тенденцій у сільському господарстві Полтавської області попереднього етапу. Загальна картина галузевої структури рослинництва Полтавської області практично не змінилася. Змінилися показники частки рослинництва у структурі прибутків сільського господарства та збільшення ролі кукурудзи у валових зборах зернових культур. У структурі посівів технічних культур підвищилося значення сої.

Основними галузями тваринництва Полтавської області як і у попередній етап, є скотарство, свинарство, птахівництво з набагато меншим поширенням та рівнем розвитку кролівництва, конярства, бджільництва, хутрового звірівництва, ставкового рибництва. Продовжує спостерігатися зменшення поголів'я худоби і виробництва продукції тваринництва в області, проте ці темпи скорочення на Полтавщині дещо нижчі, ніж в інших областях України, тому вона продовжує займати одне з провідних місць у цій галузі в Україні.

Аналогічні з попереднім етапом були і тенденції у територіальній структурі сільськогосподарського виробництва області.

Третій етап розпочався з 2008 р., коли Україна стала членом СОТ і почала виконувати умови цієї організації, зокрема і в галузі сільськогосподарського виробництва. Галузі рослинництва і особливо тваринництва в регіоні зазнають

серйозного виклику у нових економічних умовах. Зокрема, галузь тваринництва перебуває у кризовому стані, що засвідчує постійне скорочення поголів'я худоби і птиці та зменшення обсягів виробництва продукції. Так, рівень рентабельності тваринництва набагато нижчий, ніж у рослинництві. Найбільш збитковим є виробництво яловичини та м'яса птиці, розведення овець та кіз і свинарство. Найбільш рентабельними галузями тваринництва є виробництво яєць та молока і молочних продуктів.

Основними причинами низької економічної ефективності тваринництва є невисока забезпеченість кормами, значне зменшення поголів'я худоби та його продуктивності, висока собівартість виробництва продукції внаслідок зростання цін на корми та енергоносії, низький платоспроможний попит місцевого населення, що змушує товаровиробників застосовувати демпінгові ціни, а з останніх років додалися не вигідні умови для сільського господарства при вступі України до СОТ, що виражається у зменшенні державній підтримки виробників сільськогосподарської продукції та її квотування.

З урахуванням цих умов у структурі сільськогосподарського виробництва Полтавської області рослинництво перебуває у більш сприятливому стані, ніж тваринництво області, на що вказує висока рентабельність виробництва основних сільськогосподарських культур. Такий стан речей обумовлюється складністю переходу до ринкових відносин для сільського господарства регіону та нечіткою політикою держави в даній галузі економіки.

Подальшими тенденціями динаміки галузевої структури сільського господарства Полтавської області буде зростання частки рослинництва за рахунок зменшення частки тваринництва. Зокрема, буде зростати частка найбільш рентабельних напрямів сільського господарства області – молочного скотарства, картоплярства, вирощування насіння соняшнику та зернового господарства.

У перспективі також слід очікувати подальші зміни галузевої структури тваринництва в області (як і в сусідніх областях Північно-Східного суспільно-географічного району). Зокрема, у галузевій структурі тваринництва буде збільшуватися частка найбільш рентабельних галузей, насамперед свинарства, птахівництва та розведення великої рогатої худоби.

Виділені спеціалізовані райони сільського господарства на території області остаточно склалися на середину 90-х рр. ХХ ст. і демонструють збереженість головних рис їх географії (спеціалізації та адміністративного складу) впродовж останніх двадцяти років. Це свідчить про стійку дію основних природних та соціально-економічних чинників формування територіальної спеціалізації сільського господарства, збереженість їх значення на найближчу перспективу, що відповідно сприятиме збереженню існуючого рівня та головних напрямів господарської спеціалізації районів області.

Список використаних джерел

- Кучер І. Просторово-часові особливості розвитку сільського господарства Полтавської області. *Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць*. Харків, 2012. Вип. 12 (1). С. 183-187.
- Надтока Ю.В. Територіальні особливості сільськогосподарського виробництва Полтавської області. *Регіон-2012: стратегія оптимального розвитку:*

Збірник матеріалів XXIII наукової конференції студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії
матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю
(м. Харків, 25-26 жовтня 2012 р. Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2012. С. 209-211.

Полтавська область: природа, населення, господарство. Географічний та історико-економічний нарис / За ред. К.О.Маца. 2-ге вид., доп. і перероб.
Полтава: Полтавський літератор, 1998. 336 с.

Фролов С. Агросектор Полтавщини розвивається всупереч обставинам.
Урядовий кур'єр. Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/sergij-frolov-agrosektor-poltavshini-rozvivayetsya/>

* * *

*Староста Марина, студентка III курсу
(наук. кер. – доц. Єрмаков В.В.)*

ПАРНИКОВИЙ ЕФЕКТ ТА ЙОГО НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ

Парниковий ефект – явище поступового підвищення температури на нашій планеті. Однак явища парникового ефекту характерні не тільки для Землі як планети. Наслідки парникового ефекту також були виявлені на Марсі, Венері і Титані – супутнику Сатурна. Це явище може статися скрізь, де небесне тіло оточене атмосферою.

Поняття парникового ефекту застосовується як в разі підвищення температури планети в результаті природних факторів, так і в разі підвищення температури, яке відбувається в результаті людської діяльності. Перший з цих випадків останнім часом відсунутий на задній план, і більшість з нас ототожнює парниковий ефект з явищем глобального потепління. Слід врахувати, що збереження тепла в атмосфері робить можливим розвиток життя на Землі, забезпечуючи жителів планети відповідною температурою.

Загальноприйнятими причинами виникнення парникового ефекту виступають зростаючі масштаби викидів у атмосферу продуктів згорання енергоресурсів, які утворюються у промисловості, на транспорті та в побуті. До цього додаються періодичні пожежі та виверження вулканів. Окрім теплового забруднення відбувається процес хімічного забруднення атмосфери, погіршення якості повітря, особливо у великих містах.

Додатковим негативним чинником виступає процес зникнення планети, темпи якого постійно зростають. Зменшення площ зелених насаджень призводить до зменшення кількості виробленого кисню та збільшенню вмісту вуглекислоти.

Збільшення чисельності населення Землі також є непрямою причиною, що стимулює зростання концентрації вуглекислоти та інших забруднюючих речовин у геосферах. Через зростання потреб стимулюватиметься подальший розвиток промисловості, сільського господарства, збільшення видобутку різнопланових ресурсів, а відповідно зростатимуть і викиди у атмосферу, у тому числі речовин, що викликають парниковий ефект.

Одними з негативних прогнозованих наслідків парникового ефекту є прискорення танення льодовикових покривів, посилення повторюваності посух на значних площах суші, зміни у системі взаємодії океану та атмосфери, зміни у механізмі циркуляції атмосфери, частоті та силі циклонічної діяльності,

різноманітних погодних аномаліях тощо. Тобто будь-яка зміна клімату спричиняє за собою цілий ряд далекосяжних наслідків, зокрема, зміщення природно-кліматичних зон в напрямку полюсів, збільшення ризику стихійних лих, неврожаїв, поширення хвороб, характерних для районів із жарким кліматом.

Подальше виснаження природно-ресурсної бази планети може призвести до економічної кризи та голоду.

Глобальне потепління, як наслідок парникового ефекту, також порушує баланс у функціонуванні екосистем. Це може привести до їх повної або часткової трансформації, а значить і до зникнення видів, скорочення біологічного різноманіття на нашій планеті.

У найближчі 50 років при таких високих темпах використання вугілля і нафти, прогнозується підвищення середньорічної температури на планеті. Щоб уникнути глобальної катастрофи необхідно зменшити викиди вуглецю в атмосферу до 2 млрд. тон на рік. Уникнення парникового ефекту дозволить зберегти стабільність природних умов на планеті і забезпечити комфортне проживання людства у ній.

Список використаних джерел

Парниковий ефект: причини і наслідки. Режим доступу: <https://ruslo.info/globalnoe-poteplenie/parnikovyi-effekt-prichiny-i-posledstviya/>

Суть парникового ефекту. Режим доступу: <http://umktrade.com.ua/sut-parnykovoho-efektu/>

Повне знищення лісів та масштабні потопи: незворотні наслідки парникового ефекту, чи не пізно уникнути катастрофи (Що чекає нашу планету і людство в майбутньому). Режим доступу: <https://znaj.ua/world/261327-povne-znishennya-lisiv-ta-masshtabni-potopi-nezvorotni-naslidki-parnikovogo-efektu-chi-ne-pizno-uniknuti-katastrofi>

* * *

*Хмелевський Дмитро, студент ІІІ курсу
(наук. кер. – асист. Сарнавський С.П.)*

ЛІСОТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАПЛАВИ РІЧКИ ВОРСКЛА ТА ІНДЕКС NDVI ЯК ПОКАЗНИК ДИНАМІКИ ДЕРЕВОСТАНУ

Лісові та лучні біогеоценози заплав річок відіграють важливу роль у обміні речовини, енергії, інформації. Найбільш стійкими є екосистеми лісу, бо їх фітоценотичні зв'язки є стагнаційними на відміну від луків. Ліси заплав виконують безліч функцій, зокрема захисту річки від замулення і забруднення, закріплення берегів та запобігання процесам ерозії і абразії, зменшення випаровування з водної поверхні, поліпшення екологічних та створення сприятливих рекреаційних умов. Листяні лісові біогеоценози заплав середніх та малих річок є природними. Вони різні за площею, умовами формування, рівнем залягання ґрунтових вод, ґрунтом, флорою та фауною, а найголовніше екосистемними зв'язками які еволюціонували за час утворення біосистеми. Важливо розуміти, що едіфікаторами лісової екосистеми є деревні рослини, які не тільки піддаються впливу абіотичних та біотичних зовнішніх факторів, а

умовно на не великій території формують суцільний деревостан зі своєю мезоекосистемою та мікрокліматом. Тому головним завданням дослідження є аналіз лісових масивів та віднесення їх до певних типу лісу заплави, а також моніторинг сезонної вегетації деревостану.

Аналізуючи наукові джерела, можемо усвідомитися, що дослідженням типів лісів заплав річок займалися: Г.М.Висоцький, Є.В.Алексєєв, Д.В.Воробйов, П.П.Погребняк, Б.Ф.Остапенко, М.С.Улановський, В.П.Ткач та інші. Проблемою застосування обробки даних ГІС для визначення індексу NDVI екосистем займалися: М.О.Попов, І.Д.Семко, А.С.Черепанов, Є.Г.Дружиніна, В.Н.Антонов, Л.А.Сладких, Huete A., Justice C., van Leeuwen W, Zarco-Tejadaa P.J, Medvedev E.M. та інші.

Мета дослідження: ідентифікувати типи лісів частин заплави, застосувати індексу NDVI для простеження динаміки зеленої маси деревостану у період вегетації.

Методи дослідження: використовувалися загальноприйняті методи, географічні та картографічні, щоб провести ідентифікацію лісових масивів ми використовували лісівничо-типологічні та лісівничо-екологічні методи. Для визначення індексу NDVI застосували геоінформаційні технології.

Фізико-географічна характеристика досліджуваної території

Дослідження проводилося на території Полтавської області, Полтавського району, у межах Терешківської ОТГ на заплавному ландшафті лівого берега річки Ворскла. Заплава сформувалася впродовж голоценової геологічної епохи в умовах гідроаккумулятивної діяльності річки під час бічної ерозії зумовленою силою Коріоліса. Завдяки інтенсивним процесам седиментація потужність річкових відкладів піщаного алювію становить 5-10 м. За положенням відносно русла заплава асиметрична(однобока). За характером рельєфу відповідає сегментивному типу, котрий характеризується дугоподібними гривами і міжпасмовими зниженнями (сухі або зайняті озерами) є результатом зміщення меандр і блукання річища по дну долини.

Клімат району помірно-континентальний. Середньорічна температура повітря +7°C. Найбільш холодні місяці-січень, лютий, з середньою температурою повітря 5-8°C нижче нуля (мінімальна -38°C). Самий жаркий місяць – червень, з середньою температурою 22-24°C (максимальна +38°C). Середньорічна кількість опадів коливається в межах 480-516 мм. Товщина снігового покриву 20-30 см, глибина промерзання ґрунту 70-80 см. Переважний напрямок вітрів в осінньо-зимовий період північно-східний, в літній-західний та північно-західний (Географія...).

Інтенсивність підйому рівня води в повінь становить 15-20 см за добу, найбільша досягає 100 см за добу. Інколи повінь на р. Ворскла проходить 2-3 піками. Це обумовлено нерівномірним таненням снігу та погодними умовами.

Ґрунти гідроморфні, утворилися внаслідок затоплювального та десуктивно-випітного режиму, характерні процеси кальматажу, оглешення, гуміфікації. Морфологічно заплава поділяється на три частини паралельно від русла ріки, для яких характерні різні типи ґрунтів. На прирусловій припіднятій частині (прирусловий вал) генетично утворилися дернові та дернові шаруваті піщані, глинисто-піщані ґрунти. У центральній частині важливим фактором є мікрорельєф, на ділянках котрі затоплюються під час весняних повеней

*Збірник матеріалів XXIII наукової конференції
студентів, магістрантів і аспірантів факультету історії та географії*

утворилися лучно-болотні, а на гривистих ділянках лучні темногумусові супіщані ґрунти. У старицях заплави відбувається процес накопичення біогенних відкладів фітогенетичної маси, цей процес сформував торф'яники на дні стариць. Притерасна частина характеризується мулистими лучно-болотними та болотними ґрунтами.

Дані умови абіотичного характеру дозволили сформуватися лучним та лісовим фітоценозам. Найвагомішими факторами формування власне лісових екосистем заплави є клімат, рельєф, склад ґрунтів, а також гідрологічний режим поверхневих та підземних вод.

Лісотипологічна характеристика лісів

На даній території дослідження лісів проводилося за допомогою методики лісотипологічного аналізу за рахунок польового рекогностування місцевості у весняний, літній, осінній та зимовий період 2019-2020 років. Це дозволило якісно оцінити склад та структуру лісу. За морфолого-гіпсометричними характеристиками заплаву було поділено на три сектори: приусловий, центральний, притерасний, які чітко відповідають лісотипологічним умовам даного рельєфу, що складають едапот [Рис. 1].

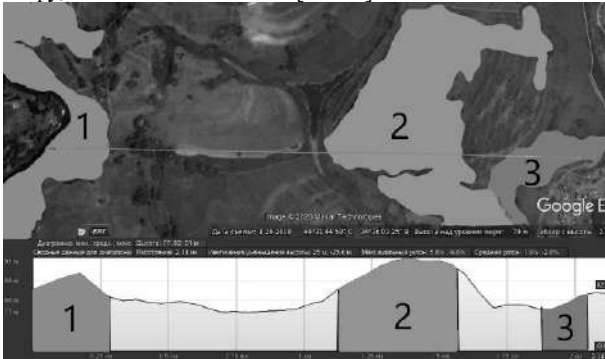

Рис. 1. Профіль відповідності рельєфу заплави до типу лісу (1. СЗ-вбТ, 2. ДЗ-клД, 3. Д4-Влч)

Типологія лісу – галузь лісівництва, яка вирішує проблеми класифікації лісів і лісових територій на яких був і буде ліс. Це складова частина класифікації наземних екосистем у загальній екології, метод наукового та практичного пізнання лісу (Остапенко, 2003).

Важливим етапом було виділити основні таксони лісотипологічної класифікації для даної ділянки. Ми використали класифікацію яку запропонував Б.Ф.Остапенко [Табл. 1].

Таксони	
Біом (зона)	Лісостеп
Область	Свіжого помірно теплого клімату
Район	Слобожанський
Сектор	Ворскло-Псельський

Сектор (ділянка) дослідження	Тип лісу
1	C3 – вбТ
2	D2 – клД
3	D4 – Влч

*Табл. 1. Таксони лісотипологічного районування із основними
типами лісів ділянки дослідження заплави р. Ворскла*

На даній території по закладеному екологічному профілю, було ідентифіковано типи лісів із приуроченням їх до певних частин заплави.

1) Вологий вербово-тополевий сугруд (C3-вбТ) – за гіпсометричними показниками даний ТЛУ (C3) сформувався у прирусловій частині заплави. На оліготрофному субстраті. На підвищених ділянках прируслового валу сформувався тополевий деревостан, у першому деревному під'ярусі домінує тополя біля, у другому – зустрічається в'яз гладкий. У мікропониженнях домінує тополя тремтяча (осика), зустрічається гібридизований вид – тополя сіривата та клен польовий у другому деревному під'ярусі. Прибережно-водна екосистема едефікується вербою білою. Із наближенням до луків центральної заплави починає домінувати тополя чорна (осокір), на узлісся трапляється інвазійний вид – клен американський. Більшість деревостанів прируслової частини є корінними, але певний відсоток похідні, які зазнали антропогенного втручання. Середній вік яких коливається від 40-60 (тополевики), 50-90 (верб'яки), 30-60 (осичники). Склад деревостанів, верб'яки – 10Вб, тополевики – 10Тб на підвищеннях, 7Тб3Тч на узліссі, осичники - 10Ос. Бонітет насаджень Іа-І. Повнота 0,7-0,8.

2) Свіжа кленово – липова діброва (D2-клД) - даний ТЛУ (D2) сформувався у центральній частині заплаві. На мезотрофному субстраті. Вертикальна структура деревостану: І під'ярус - дуб чершчатий, ІІ під'ярус - липа сердцелиста. На периферіях (узлісся) зустрічається клен польовий (під пологом у пригніченому стані), клен гостролистий (ІІ під'ярус), тополя біла та чорна - на підвищених ділянках, Середній вік деревних порід: 70-110 (дуб), 50-70 (липа), 40-50 (клен). Склад деревостану - 8Дз2Лс+Кг. Бонітет - І. Повнота 0,8.

3) Сирий вільховий груд (D4-Влч) - ТЛУ (D4) сформувався у притерасній структурі. На заболочених від'ємних формах рельєфу, в умовах довготривалого застою води та високим заляганням ґрунтових вод впродовж року. Вертикальна структура деревостану: І - вільха чорна (клейка), у другому ярусі лісостану під пологом вільхи зустрічається верба біла. Деревостан є похідним. Середній вік деревної породи 40-70 років. Склад деревостану - 10Вч. Бонітет - І. Повнота 0,7.

Індекс INDV як показник продукування зеленої фітомаси деревостану

Визначивши тип лісів заплави, ми вирішили змоделювати індекс INDV у період вегетації деревних порід, щоб простежити динаміку від початку нарощування фітомаси до моменту її припинення. Для цього використали дану методику.

NDVI (Normalized Difference Vegetation Index) – нормалізований різницевий індекс рослинності, вперше був описаний Rouse V.J. в 1973 р. – простий кількісний показник кількості фотосинтетичний активній біомаси

(зазвичай званий вегетаційним індексом). Один з найпоширеніших і використовуваних індексів для вирішення завдань, що використовують кількісні оцінки рослинного покриву (Zhangyan...). Як відомо, відображення рослинного покриву в червоній і ближній інфрачервоній областях електромагнітного спектра тісно пов'язане з його зеленою фітомасою. Для того щоб кількісно оцінити стан рослинності, широко застосовується так званий нормалізований різницевий вегетаційний індекс NDVI. Він характеризує також щільність рослинності, дозволяє оцінити схожість і ріст рослин, продуктивність лісів. Індекс розраховується як різниця значень відображення в ближній інфрачервоній і червоною областях спектру, поділена на їх суму. В результаті значення NDVI змінюються в діапазоні від 0.1 до 1.

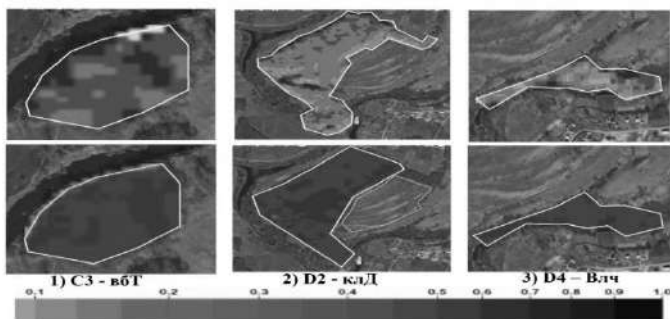

Рис. 2. Відповідність показника NDVI певному типу лісу

Продуктування фітомаси у період вегетації було із значенням від 0.2 до 1, та період спокою (анабіоз) деревостану – 0.1. Для більш зрозумілішого обґрунтування ми описали значення показників NDVI [Рис. 2].

1) 0.1 - відсутність вегетації деревостану, рослини знаходяться у спокої (ідентифікатор - коричневий та жовтий колір опаду і відпаду мортмаси, а також скелети дерев у період спокою).

2) 0.2, 0.3, 0.4 - період ранньої вегетації весною, швидкість нарощування фітомаси зростає, площа відбивання променів збільшується за рахунок формування листової пластини, що збільшує щільність зеленої крони.

3) 0.5, 0.6, 0.7, 0.8, 0.9, 1 - максимальне значення щільності вегетованої фітомаси влітку та восени.

4) Білі плями - хмарний день.

Щоб прослідкувати динаміку вегетації, нами було проаналізовано дані по дням у які відбувалася зйомка території, та переведено графічні дані у математичну модель [Рис. 3].

Початок періоду активності деревних порід розпочинається по різному, все залежить від термічного чинника. Диференціація показників відповідає різним типам лісів. Для тополевих та вербових ценозів період розпочався 02.04.19 р, показник становив 0.2, максимальних значень досяг з 01.06 по 21.08, а вже починаючи з 26.08 становив 0.9. Із середини вересня по 21 листопада деревні рослини позбулися листових частин (затухання процесу вегетування та перехід до зимового анабіозу), 23.11 прослідковувалася лише мортмаса та

габітіуси скелетів дерев. Для діброви період нарощування фітомаси розпочався 31.03, максимальні показники датуються з 20.05 по 15.08. Із 21.08 - дехромація, яка тривала до листопада, 26.11 - ідентифікувався лише опад, та скелети дерев. Нарощування фітомаси у вільхових деревостанах розпочинається 02.04, максимум із 30.05 по 20.08, показник 0.1 наявний був 21.11.

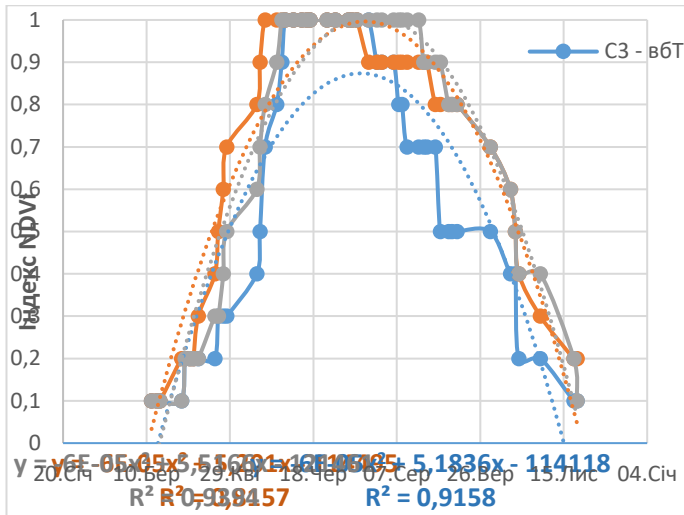

Рис. 3. Динаміка вегетування фітомаси

Отже, для даної досліджуваної території було визначено типи лісів: вологий вербово-тополевий сугруд, свіжа кленово - липова діброва, сирий вільховий груд. Проаналізовано структуру, склад, вік деревостанів основних типів лісів заплави р.Ворскла. Індекс NDVI показав, що нарощування фітомаси у різних типах відбувається по-різному, це залежить від фізіологічних процесів самої рослини, та екзогенних чинників які впливають на лісову екосистему. За допомогою цього способу можна прослідкувати річну мінливість та різницю діапазону вегетування. Матеріали дослідження стануть доцільними для лісового господарства та екологічного моніторингу санітарного стану лісу.

Список використаних джерел

- Географія Полтавщини. Режим доступу: <http://geo.pnpu.edu.ua/climate.php>
Остапенко Б.Ф. Типи лісу рівнинної території України. Харків: Харківський НАУ ім. В.В.Докучасва, 2003. 42 с.
Zhangyan Jiang, Alfredo R. Huete, Jin Chen, Yunhao Chen, Jing Li, Guangjian Yan, Xiaoyu Zhang. Analysis of NDVI and scaled difference vegetation index retrievals of vegetation fraction.

* * *

Наукове видання

**Збірник матеріалів
XXIII наукової конференції
студентів, магістрантів і аспірантів
факультету історії та географії**

Квітень 2020 року

Головний редактор – О. П. Лахно
Комп'ютерна верстка – О. П. Лахно

*Оригінал-макет підготовлений у
«Творчій майстерні факультету історії та географії»,
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003*

✉ **Наша адреса:** вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003
☎ **Тел.:** (05322) 2-59-08, 📧 **e-mail:** historic@ukr.net

Здано в набір 01.04.2020 р.
Підписано до друку 06.04.2020 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Times.
Друк трафаретний.
Ум. друк. арк. 11,5. Обл. вид. арк. 11,8.
Наклад 100 прим.

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка
вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36003

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру
серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.